

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Публічне управління та адміністрування

Том 35 (74) № 5 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Горник В.Г. – доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Дегтяр О.А. – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління та бізнес-адміністрування Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Євмешкіна О.Л. – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського;

Корнєєв В.В. – доктор економічних наук, професор, декан факультету фінансів та цифрових технологій, Державний податковий університет;

Кравченко С.О. – доктор наук з державного управління, професор, головний консультант відділу правової та антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень;

Кучабський О.Г. – доктор наук габілітований, професор кафедри географії регіонального розвитку, Гданський університет (м. Гданськ, Республіка Польща);

Марова С.Ф. – доктор наук з державного управління, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад, Донецький державний університет внутрішніх справ;

Міхальські Томаш – доктор наук габілітований, професор кафедри океанографії, Гданський університет (м. Гданськ, Республіка Польща);

Сімак С.В. – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського;

Шведун В.О. – доктор наук з державного управління, професор, Начальник наукового відділу з проблем управління у сфері цивільного захисту навчально-науково-виробничого центру, Національний університет цивільного захисту України.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 5 від 12 грудня 2024 року).**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського».

Серія: Публічне управління та адміністрування» зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року).

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

До 8 квітня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 3).

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Сторінка журналу: www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2663-6468 (print)

ISSN 2663-6476 (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Витошков А.І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ» В УКРАЇНІ.....	1
Керекеша О.І. ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ.....	10
Клименко О.Ю. ЗАЛУЧЕННЯ ДОСВІДУ ВІДКРИТИХ ТА ЗАКРИТИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ У ПІДВИЩЕННІ СТІЙКОСТІ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ДО ВИКЛИКІВ ВІЙНИ.....	16
Кузьменко Г.О., Телендій А.А. ВПЛИВ ВІЙНИ НА АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ВІДНОВЛЕННІ ГАЛУЗІ.....	22
Огар Н.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПОВНУ ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ.....	30
Тарасенко О.Л. СУБ'ЄКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ: РЕТРОСПЕКТИВА Й ПЕРСПЕКТИВА.....	36

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Горник В.Г., Євмешкіна О.Л., Сімак С.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ.....	41
Горник В.Г., Євмешкіна О.Л., Сімак С.В. ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	47
Косаревич Н.Б. ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМ РЕСУРСОМ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	53
Кудрявський І.В. ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ.....	58
Оліунок О.М. FEATURES IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTIONAL APPROACH IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE FOOD INDUSTRY: KEY ASPECTS, MECHANISMS AND TOOLS.....	67
Харченко О.А. СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	78

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

Іванченко А.В. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ	83

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Горник В.Г., Євмєшкіна О.Л., Сімак С.В.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: НОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ У ФОРМУВАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....89

Мельник Р.П.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ З РАДІАЦІЙНОГО ТА ХІМІЧНОГО ЗАХИСТУ ДСНС УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ.....94

Наумко М.М.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ.....100

Янчук А.О.

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ФАРМАКОЛОГІЧНОГО СЕКТОРУ ЯК ОДИН
З КЛЮЧОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ
ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....110

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....118

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF PUBLIC ADMINISTRATION

Vytopov A.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF «IMPORT SUBSTITUTION» IN UKRAINE.....	1
Kerekesha O.I. FORMATION OF THE METHODOLOGY OF THE ANALYSIS OF POLITICAL INSTITUTIONS.....	10
Klymenko O.Yu. INVOLVEMENT OF THE EXPERIENCE OF OPEN AND CLOSED MANAGEMENT MODELS IN INCREASING THE RESILIENCE OF THE HEALTH CARE SECTOR OF UKRAINE TO THE CHALLENGES OF WAR.....	16
Kuzmenko H.O., Telendii A.A. THE IMPACT OF THE WAR ON THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: CHALLENGES AND THE ROLE OF STATE MANAGEMENT IN THE RECOVERY OF THE INDUSTRY.....	22
Ohar N.V. PROBLEM ASPECTS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF CITIZENS TO COMPLETE GENERAL SECONDARY EDUCATION.....	30
Tarasenko O.L. SUBJECTS OF EUROPEAN AND UKRAINIAN CULTURAL POLICY: RETROSPECTIVE AND PROSPECTIVE.....	36

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Hornyk V.H., Yevmieshkina O.L., Simak S.V. DIGITALIZATION AS A PUBLIC ADMINISTRATION TOOL IN THE CONTEXT OF REGIONAL ECONOMIC TRANSFORMATIONS AND THEIR IMPACT ON PUBLIC SERVICE DIGITIZATION MECHANISMS.....	41
Hornyk V.H., Simak S.V., Yevmieshkina O.L. FORMULATION OF THE TAX POLICY FOR THE REGULATION OF TRANSPORT SYSTEMS AT THE REGIONAL LEVEL.....	47
Kosarevych N.B. LOCAL GOVERNMENT BUDGET EXPENDITURES AS A COMPONENT OF THE MANAGEMENT OF THE BUDGET RESOURCES OF THE TERRITORIAL COMMUNITY.....	53
Kydriavskiy I.V. FORMATION OF THE STRATEGIC COMMUNICATIONS SYSTEM IN UKRAINE.....	58
Oliynyk O.M. FEATURES IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTIONAL APPROACH IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE FOOD INDUSTRY: KEY ASPECTS, MECHANISMS AND TOOLS.....	67
Kharchenko O.A. STRATEGY AND TACTICS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONS.....	78

PUBLIC SERVICE

Ivanchenko A.V. DIRECTIONS OF IMPROVING THE FUNCTIONING OF THE CIVIL SERVICE UNDER THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF SYSTEMIC REFORMS.....	83

**PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF STATE SECURITY
AND THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER**

Hornyk V.H., Simak S.V., Yevmieshkina O.L.

INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: NEW APPROACHES TO CRITICAL
INFRASTRUCTURE PROTECTION IN THE FORMATION OF ENERGY SECURITY..... **89**

Melnyk R.P.

RELEVANCE AND MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING THE TRAINING
OF SPECIALISTS IN RADIATION AND CHEMICAL PROTECTION OF THE STATE
EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE IN WARTIME CONDITIONS.....**94**

Naumko M.M.

ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TERRITORIAL DEFENSE
AND ITS IMPACT ON THE NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY.....**100**

Yanchuk A.O.

STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE PHARMACEUTICAL SECTOR AS ONE
OF THE KEY ELEMENTS OF ENSURING NATIONAL ECONOMIC INTERESTS
IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE..... **110**

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS..... **118**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 338.32:339(477)07)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/01>**Витоптов А.І.**

Класичний приватний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ» В УКРАЇНІ

У статті було обґрунтовано актуальність реалізації в Україні ефективної політики імпортозаміщення. Узагальнено результати досліджень теоретичних основ державного регулювання процесу імпортозаміщення. Надано авторське визначення поняття «імпортозаміщення». Головна мета статті полягає в теоретичній характеристиці поняття «імпортозаміщення» у вітчизняній науковій літературі. Узагальнення теоретико-методологічних засад державної політики у сфері економічної безпеки – регіонального розвитку та функціонування внутрішнього ринку – показало, що імпортозаміщення є важливим системним аспектом державного регулювання, який впливає на основні сфери та складові національної економічної безпеки. Аналіз наукових пояснень і висновків дозволяє виявити різноманіття ознак і характеристик поняття «імпортозаміщення». Автор доводить, що в контексті політики національної безпеки значно ефективнішим є підхід, який базується на параметрах функціонування внутрішнього ринку. Роль імпортозаміщення є визначальною у забезпеченні системного та структурно збалансованого розвитку виробничого та проміжного секторів, накопиченні та ефективному використанні фінансово-інвестиційного капіталу, створенні здорового конкурентного середовища. Цей ефект позитивно впливає на економічну безпеку країни, оскільки значною мірою визначає рівень самодостатності, незалежності, стабільності, стійкості та інноваційного розвитку економіки. Загальноприйнятим є підхід, згідно з яким імпортозаміщення характеризується адміністративно-протекціоністськими (інструменти, процеси та стратегії) та економічною лібералізацією (умови, можливості, статус та орієнтація).

Ключові слова: імпортозаміщення; теоретико-методичні основи; державне регулювання; державний механізм; державна політика; засоби державної політики.

Постановка проблеми. Однією з найбільш негативних і загрозованих економічної безпеці України стала тенденція до значного насичення внутрішнього ринку імпортованими товарами (продукцією), особливо того виробництва, на якому спеціалізується національна економіка, та їх експорту. Загрозою сталому і структурно збалансованому розвитку внутрішнього ринку України є також той факт, що проникнення імпорту зачіпає всі регіони держави, основні види економічної діяльності та сектори економіки.

Об'єктивно політика імпортозаміщення повинна реалізовуватися і координуватися на центральному управлінському рівні, в той час як організаційно-економічні інструменти державного регулювання на регіональному і місцевому рівнях характеризуються високою застосовністю і ефективністю. Оскільки політика регіонального імпортозаміщення в Україні недостатньо ефек-

тивна, це призведе не тільки до дестабілізації ситуації в регіоні і на регіональному ринку, але і до зміцнення регіональної економічної системи.

Пріоритетні напрями та інструменти реалізації політики імпортозаміщення, особливо на регіональному рівні, спрямовані на поліпшення інституційних і структурних характеристик внутрішнього ринку, заміщення несуттєвого імпорту, зокрема низькоякісної, контрабандної та контрафактної продукції, конкурентоспроможними вітчизняними аналогами, монополізацію ринку та створення здорового конкурентного середовища, розумно і структурно збалансованого. Необхідність виявлення таких чинників стає дедалі актуальнішою.

Аналіз досліджень даної проблеми. Під час проведення теоретичного аналізу поняття «імпортозаміщення» ми звернулися до таких наукових персоналій, як Р. Р. Августин, В. Ю. Бабаєв,

В. Д. Базилевич, О. І. Барановський, Т. В. Ващенко, В. М. Геєць, Л. А. Грицина, І. В. Дунаєв, Я. І. Еней, Я. А. Жаліло, Й. С. Завадовський, А. Г. Загородній і так далі.

Постановка завдання. Головна мета полягає в теоретичній характеристиці поняття «імпортозаміщення» у вітчизняній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Проблема насичення внутрішнього ринку товарами зарубіжного виробництва є актуальною для України, яка перебуває на складному етапі формування ринково-орієнтованої та конкурентоспроможної економіки. За даними офіційної статистики, частка товарів вітчизняного виробництва в загальному обсязі роздрібних продажів останніми роками знижується, що є серйозною перешкодою для формування та зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, які не можуть збільшити обсяги виробництва та продажів, отримати фінансові ресурси для подальшої модернізації та розвитку, що негативно позначається на подальшому розвитку економіки.

Така ситуація багато в чому зумовлена відсутністю ефективної державної політики, що регулює імпортозаміщення. Таким чином, існує необхідність удосконалення теоретичних і подальших прикладних досліджень у сфері державної політики регулювання імпортозаміщення.

Державне регулювання національної економіки здійснюється в різних сферах і передбачає використання значної кількості засобів та інструментів, ефективність яких визначається позитивними змінами, зокрема темпами зростання ВВП, розширенням ємності внутрішнього ринку, зростанням інвестиційної привабливості промислового комплексу, технологічними інноваціями та діловою активністю населення. Водночас склад інструментів державного регулювання залежить і від низки зовнішніх обставин, наслідків розвитку національної економіки, зовнішніх впливів, викликів і загроз.

Це масштаб, у якому протікають економічні, виробничі, товарообмінні та інші процеси, виражаються їхні результати, забезпечуються взаємозв'язки між економічними агентами і формуються перспективи, а також проблеми та перешкоди на шляху їхнього розвитку. Однак очевидно, що внутрішній ринок має управлятися державою таким чином, щоб тенденції його розвитку не загрожували економічній безпеці держави.

В економічній літературі поняття імпортозаміщення не є новим, і його використання зумовлене здебільшого історичним етапом розвитку націо-

нальної економіки, який наголошував на пріоритеті ефективного управління формуванням і використанням внутрішніх ресурсів та наслідком залежності економіки від імпорту товарів і послуг. Водночас, хоча імпортозалежність характерна для всіх економік світу, її рівень об'єктивно є різним, а її критичне зростання вимагає проведення ефективної державної політики імпортозаміщення, особливо в тих сферах, де конкурентні позиції вітчизняних виробників є вкрай ослабленими.

Поняття «імпортозаміщення» вперше було використане як інструмент державної політики протекціонізму та економічного регулювання в епоху командно-адміністративних систем управління економікою. Очевидно, що подібні процедури були доступні країнам із потужним ресурсним потенціалом, значним впливом на світову економіку та технологічним прогресом. Крім того, імпортозаміщення було потужним політичним інструментом, який допомагав контролювати та формувати спосіб життя нації.

Теоретичні аспекти демонстрації процесу імпортозаміщення детально розглянуті у працях представників неокейнсіанської школи П. Самуельсона, Дж. Хікса, М. Фельдштейна, М. Бруно, Ф. Модільяні та Д. Патінкіна, які наприкінці ХХ століття, замінивши імпортовані товари на вітчизняні та переважно використання внутрішніх ресурсів, через процес відмови від зовнішніх джерел фінансування економіки, представили модель розвитку національної економіки. Таким чином, у теоретичних моделях економічного розвитку держави того часу імпортозаміщення визначалося з погляду пошуку нових шляхів реалізації державної політики в цій галузі, що згодом оформилося в окрему концепцію управління економікою.

У сучасній науковій літературі поняття «імпортозаміщення» розглядається відповідно до різних підходів. Багато вчених дотримуються адміністративного підходу, за якого протекціоністські заходи відіграють важливу роль у реалізації державної політики імпортозаміщення.

Таким чином, В. Геєць розглядає імпортозаміщення як засіб державної підтримки промислового та обробного секторів країни, що сприяє подоланню від'ємного платіжного балансу та збільшенню експортних можливостей. Він підкреслює, що державні регулятори мають використовувати імпортозаміщення насамперед у секторах економіки з високим інноваційним потенціалом, щоб наситити внутрішній ринок високотехнологічною продукцією вітчизняного виробництва [5, с. 5-10].

Автори поділяють цю думку та підкреслюють переваги протекціоністських заходів політики імпортозаміщення в умовах глобалізації світової торгівлі та загострення міжнародних економічних конфліктів. Це пов'язано із захистом і стабілізацією внутрішнього ринку, розвитком нових видів економічної діяльності та досягненням високої конкурентоспроможності виробничого комплексу. Відповідні припущення науковців повністю враховують сучасні реалії розвитку товарного ринку в нашій країні. Він не може вижити без державної підтримки в умовах, коли залежність від імпорту є високою, а його обсяги суттєво скорочуються в міру посилення економічної агресії Російської Федерації. Однак слід враховувати й інший аспект. В умовах міжнародних економічних конфліктів протекціоністські дії держави є вкрай необхідними і повинні постійно переглядатися з точки зору їх практичної значущості, але в умовах глобалізації можливості Світової організації торгівлі (СОТ, Міжнародної торгової палати, Конференції ООН з торгівлі та розвитку) та державної політики обмежені, і завдання імпортозаміщення не може сприяти вирішенню всіх проблем [32, с. 232].

Прихильники протекціонізму, такі як Я. Жаліло та Д. Покришка, розглядають імпортозаміщення як засіб посилення конкурентоспроможності та забезпечення національної економічної безпеки в умовах дедалі більшої відкритості внутрішнього ринку. На їхню думку, державна підтримка імпортозамінного виробництва відкриває нові потенційні можливості для створення інноваційних моделей економічного розвитку, підвищує ступінь адаптації до потреб сучасної конкуренції на світовому ринку та забезпечує створення фінансово стійких економічних суб'єктів, здатних ефективно підвищувати конкурентоспроможність у глобальному економічному середовищі [11, с. 73].

Інша група науковців розглядає імпортозаміщення як державну політику, спрямовану на зменшення потреби економіки в імпорті певних видів продукції шляхом збільшення частки продукції, виробленої та реалізованої на внутрішньому ринку [3, с. 121-129; 22, с. 50-81; 29, с. 122-130].

Імпортозаміщення як державна політика також розглядається у дослідженні В. Точиліна. Однак, на відміну від попередніх визначень, імпортозаміщення визначається як комплекс заходів, за допомогою яких держава регулює внутрішнє виробництво продукції, що потребує ретельної технічної обробки та має високу додану вартість. Цей науковець вважає, що в ситуації, коли імпортозалеж-

ність знаходиться на критичному рівні, держава повинна спрямовувати свої основні ресурси на зміну галузевої структури економіки та реорганізацію її в більш прогресивні технологічні уклади [28, с. 192-194]. Дійсно, рушійною силою економічного розвитку є інновації та технологічні процеси у виробничому секторі. Тому держава повинна робити все можливе, щоб підтримувати та впроваджувати практику впровадження передових інновацій та технологій у виробничу діяльність промислового сектору. Однак розвиток промисловості відбувається по-різному, і вибіркова державна підтримка може мати непередбачувані наслідки. Ми вважаємо, що для досягнення інноваційного та технологічного прориву необхідно, перш за все, намагатися збалансувати, захистити та системно підтримувати галузеву структуру економіки.

За словами Л. Шинкарук, імпортозаміщення – це процес розвитку пріоритетних галузей промислового виробництва, який активно підтримується різними рівнями влади [31, с. 168]. Ми поділяємо припущення науковців, що інституційне забезпечення реалізації національної політики імпортозаміщення має здійснюватися як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Регіональні органи влади не в змозі вирішити проблему імпортозалежності товарних ринків через ресурсну обмеженість. Існує потреба у зміні моделі економічного розвитку таких країн, зокрема децентралізації окремих сфер управління (інвестиційної, науково-дослідницької тощо).

З іншого боку, І. Дунаєв та В. Бабаєв застосовують функціональний підхід у визначенні сутності імпортозаміщення та розглядають його як комплекс заходів, спрямованих на створення умов для розвитку добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку та забезпечення диверсифікації основних видів економічної діяльності. Роль держави вчені вбачають у тому, що вона є регулятором економічного та правового середовища для підприємницької діяльності, де існує верховенство права, діють міжнародні стандарти та гарантується захист прав інтелектуальної власності [7, с. 56-64]. Заява вдало підкреслює підхід до індустріалізації на основі імпортозаміщення і не заперечує концептуальну характеристику національної економіки, яка полягає у підтримці та розвитку базових видів економічної діяльності. Це означає державне гарантування сучасних технологій та обладнання, створення прозорого конкурентного середовища та розвиток фінансової та інвестиційної інфраструктури.

Багато інших вчених також підтримують думку про розвиток нового виду економічної діяльності за допомогою реалізації державної політики імпортозаміщення. Отже, О. Собкевич та інші автори розглядають імпортозаміщення як перехідний етап у процесі структурних реформ економіки, після яких внутрішній ринок обмежений і важко забезпечити новий [25, с. 7]. Науковці наголошують, що після створення експортного потенціалу державні органи влади повинні відмовитися від протекціоністських заходів і зосередитися на зниженні рівня ринкових монополій, зменшенні тіньового сектору та покращенні структури імпорту. Світовий досвід підтверджує, що застосування протекціоністських заходів, які обмежують доступ на внутрішні імпортерні ринки, не є довготривалим, а їх передчасне припинення може мати негативні наслідки. Ефективність державної політики імпортозаміщення може бути повністю підтверджена за умов зміни вектору економічного розвитку з імпортозаміщення на експортоорієнтоване високотехнологічне виробництво. Така стратегія враховує економічні потреби держави і пов'язана з підтриманням функціональності та модернізацією промислово-виробничого комплексу.

Науковці наголошують на необхідності участі держави в реалізації політики імпортозаміщення, але, на відміну від інших, виділяє специфічні якісні особливості цієї політики. За її словами, імпортозаміщення є частиною державної політики, спрямованої не на обмеження імпорту, а на стимулювання вітчизняного виробництва та його організацій до заміщення імпорту шляхом виробництва конкурентоспроможної продукції та переорієнтації споживчого попиту [30, с. 17]. Таким чином, автору вдалося об'єднати основні ознаки імпортозаміщення: відновлення та налагодження конкурентоспроможного виробництва, розвиток конкуренції та підвищення споживчого попиту на вітчизняну продукцію. Водночас державна політика імпортозаміщення має й інші особливості, такі як вдосконалення інституційної інфраструктури, проведення структурних реформ та розвиток міжгалузевої кооперації.

Очевидно, що державна політика імпортозаміщення не повинна застосовуватися до всіх імпортованих товарів. Це пов'язано з тим, що існують об'єктивні ресурсні обмеження для нарощування виробничих потужностей у всіх галузях і секторах матеріального виробництва. Враховуючи особливості міжнародного поділу праці, торговельних відносин з розвиненими країнами та зміни, що відбуваються під впливом науково-технічного

прогресу, варто звернути увагу на думку Р. Прєбіша, який наголошує на необхідності використання селективних методів протекціонізму в національній політиці імпортозаміщення для того, щоб ефективно справлятися з викривленням внутрішнього ринку [40, с. 269-270]. Ми вважаємо, що такі заяви є цілком слушними з точки зору визначення порядку денного державної політики у сфері імпортозаміщення. Однак ми вважаємо, що держава повинна мати чіткий план розвитку кожного сектору економіки, який має визначати короткострокову та довгострокову перспективу. Зрозуміло, що сучасні тенденції у світовій економіці надають пріоритет розвитку галузей з високою доданою вартістю та інноваційних виробництв.

Варто зазначити, що селективний протекціонізм полягає в організаційній та адміністративній підтримці розвитку видів економічної діяльності, які є більш прибутковими, ніж аналогічні галузі за межами країни, і зростання яких передбачає диверсифікацію діяльності, виробництво нових і більш якісних товарів, створення експортоорієнтованої ринкової інфраструктури та інші торговельні стимули для компаній [21, с. 30]. Але в будь-якому випадку розвиток кожного сектору має відповідати соціально-економічним потребам держави, а порівняння його темпів зі світовими тенденціями часто не відображає реалій економіки. Зокрема, монопольним експортоорієнтованим компаніям часто економічно невигідно продавати свою продукцію на внутрішньому ринку, насичуючи внутрішній ринок імпортом і збільшуючи залежність всього сектору.

Ефективність державної політики імпортозаміщення також залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів та умов. Одним з них є конкурентне середовище; А. Мазаракі та Т. Мельник розглядають імпортозаміщення як процес виробництва конкурентоспроможних замінників імпортованої продукції, що дозволяє задовольнити потреби внутрішнього ринку та стабілізувати торговельний баланс країни. Автори підкреслюють, що для налагодження імпортозамінного виробництва держава повинна провести структурні та інституційні реформи, спрямовані на посилення переваг вітчизняних виробників та їх продукції, розвиток споживчого ринку, скорочення тіньового сектору та посилення процесів інтеграції та кооперації [19, с. 11]. Дуже важливо, щоб національна політика імпортозаміщення відповідала всім етапам суспільного відтворення і визначала його параметри та якість міжфункціональних відносин на

внутрішньому ринку. Якщо домінуючий вплив вітчизняних економічних суб'єктів не може бути забезпечений хоча б на одному з етапів, завдання імпортозаміщення не можна вважати вирішеним.

На думку Т. Ващенко, імпортозаміщення означає створення конкурентоспроможної вітчизняної продукції, яка відповідає потребам споживачів, що передбачає орієнтацію виробництва на внутрішні сили та забезпечення процесу модернізації виробничих потужностей [4, с. 1-2]. Автор аналізує передумови імпортозаміщення, але обмежується задоволенням потреб населення і не враховує такі завдання державного імпортозаміщення, як збільшення частки виробництва інноваційної та технологічної вітчизняної продукції з високою доданою вартістю, підвищення інвестиційної привабливості промислово-виробничого комплексу та розширення частки споживання якісних і безпечних товарів на внутрішньому ринку. Інші пріоритети політики не беруться до уваги.

Очевидно, що підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції (послуг) є пріоритетом державної політики імпортозаміщення. Наприклад, М. М. Якубовський вважає, що імпортозаміщення має бути пов'язане з процесом спеціалізації на виробництві нових видів продукції з відносно високою доданою вартістю та принципово конкурентоспроможних [37, с. 100-112]. Ці пояснення доповнюють погляди Т. Ващенко і разом дозволяють визначити основні пріоритети державної політики імпортозаміщення. Водночас слід пам'ятати, що ринкове середовище є настільки динамічним, що стратегічні напрями та пріоритети відповідної державної політики мають змінюватися.

Інша група науковців трактує сутність поняття імпортозаміщення як окремого процесу. Так, в економічних енциклопедіях та словниках імпортозаміщення трактується як процес скорочення або припинення імпорту товарів внаслідок організації внутрішнього виробництва товарів-замінників [8, с. 420; 12; 13; 18]. Цю точку зору поділяють багато інших авторів (І. Плющик, Р. Огородник, М. Якубовський, К. Пугачевська, В. Зарянкін). Вони розглядають імпортозаміщення як процес скорочення або припинення імпорту певних товарів шляхом забезпечення виробництва та заміщення на внутрішньому ринку товарів з аналогічними, достатніми або вищими споживчими характеристиками, що не поступаються за якістю та не є більш витратними порівняно з імпортними [14, с. 44-50; 23; 26, с. 174-178; 37, с. 100-112]. При цьому слід враховувати характеристики імпорто-

продукції, що насичує внутрішній ринок. Тому національна політика імпортозаміщення повинна включати не лише організацію виробництва імпортозамінної продукції, а й нових видів продукції, які формують і задовольняють майбутні потреби населення.

За визначенням Я. Еней та Т. Кісіля, імпортозаміщення – це економічний процес, який обмежує імпорт за рахунок збільшення виробництва та споживання вітчизняної продукції однакової якості, коли цінові фактори не є вирішальними у споживчому виборі покупця [9; 10; 15]. Очевидно, що частина населення не звертає уваги на походження товару, а лише на його якість. Однак в умовах системної кризи пріоритети людей змінюються, і ціна стає вирішальним фактором у виборі товару, за нею йдуть якість, імідж (бренд) та споживча цінність.

Відповідно до управлінського підходу, процес імпортозаміщення повинен мати всі якості, необхідні для управління, такі як планування, контроль та організація. Іншими словами, протекціоністська політика здійснюється з метою насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва, поліпшення структури платіжного балансу, нормалізації внутрішнього ринку, реалізації інноваційного промислового потенціалу та розвитку людського капіталу [35, с. 23]. Якщо деякі автори вважають, що протекціоністські заходи пов'язані лише з відновленням і підтримкою конкурентоспроможного виробництва, то Н. Сучкова розглядає протекціоністські заходи як єдиний реалістичний метод соціально-економічного розвитку. Міжнародний досвід показує, що в певні історичні періоди деякі країни (особливо країни Азії) активно використовували цей метод при реалізації політики імпортозаміщення, але сьогодні протекціоністські заходи не вирішують важливих внутрішньоекономічних проблем і не стимулюють розвиток галузей з низькою інвестиційною привабливістю.

Деякі науковці розглядають імпортозаміщення як процес заміщення імпортних товарів аналогічними товарами, які можуть бути вироблені для задоволення потреб внутрішньої економіки [6, с. 42-47; 20, с. 173-179; 39, с. 84-190]. Однак не завжди є потреба в імпортозаміщенні, особливо при реалізації масштабних інноваційних проєктів. Це пов'язано з тим, що виробництво високотехнологічної продукції потребує значних ресурсів, а вони наразі досить обмежені.

Заслугове на увагу позиція науковців, які наголошують на мотиваційному характері імпор-

тозаміщення: А. Чухно, З. Варналій, С. Дрига та інші підкреслюють, що імпортозаміщення є інноваційним механізмом структурної модернізації, який має потенціал «творчого руйнування» та створює дієві стимули для інноваційних проривів у державі [34, с. 59-71]. Дійсно, імпортозаміщення дає змогу розвивати нові види економічної діяльності, створювати інноваційну інфраструктуру та інтегровані виробничі комплекси. Завдяки імпортозаміщенню в країні створюється життєздатне бізнес-середовище, змінюється структура споживчих цінностей та вдосконалюється система розподілу факторів виробництва.

Натомість Ю. К. Зайцева визначає імпортозаміщення як процес стимулювання внутрішнього виробництва продукції, поточне споживання якої не досягло економічно обґрунтованого рівня [14, с. 32-42]. Автор вдало акцентує увагу на масштабах імпортозаміщуючого виробництва, тобто на рівні, за якого поточні та перспективні споживчі потреби населення задовольняються в достатній мірі.

Водночас, імпортозаміщення, на думку О. Поповкін, – це комплекс заходів, спрямованих на зменшення економічних загроз шляхом стимулювання розвитку вітчизняного виробництва, обмеження імпорту та заохочення до купівлі вітчизняних товарів [24]. Хоча імпортозаміщення може виправити становище та налагодити конкурентоспроможне внутрішнє виробництво, воно не може усунути основні соціально-економічні загрози для розвитку національної економіки, а саме: рішуче скоротити безробіття, неформальну економіку та монополізацію внутрішнього ринку. Водночас можна стверджувати, що складні внутрішні проблеми та загрози можуть бути подолані шляхом імпортозаміщення в контексті попередніх успішних інституційних реформ та створених на їх основі національних програм (проектів).

Н. Я. Юрків розглядає сутність імпортозаміщення у зв'язку зі створенням цілісного промислового комплексу для насичення внутрішнього ринку вітчизняною продукцією [36, с. 99-110]. Однак розвиток промислового виробництва не гарантує зменшення залежності економіки від імпорту. Це пов'язано з тим, що продукцію необхідно розподіляти та обмінювати на внутрішньому ринку, що підтверджує важливу роль інших секторів національної економіки (торгівлі, транспорту та зв'язку, інформації та комунікацій). Тому національна політика імпортозаміщення повинна враховувати низку галузевих, просторових та регіональних особливостей і раціонально

розподіляти пріоритети економічного розвитку національної економіки.

На стимулюючому ефекті наголошують і міжнародні наукові організації, які у своїх програмних документах надають таке визначення імпортозаміщення: національна стратегія економічного розвитку, що забезпечує зростання вітчизняної промисловості, як правило, за рахунок використання тарифних і нетарифних обмежень [38].

Науковці С. М. Лихолат та Р. Л. Лупак зазначає, що імпортозаміщення є інструментом продовольчої безпеки та способом підвищення конкурентоспроможності переробної промисловості [17, с. 96-105]. Поділяючи цю точку зору, О. В. Собкевич підкреслює, що внутрішня продовольча безпека може бути досягнута шляхом збільшення внутрішнього виробництва та одночасного нарощування експорту за рахунок імпортозаміщення відповідної продукції та ефективної системи державного протекціонізму [27]. Зрозуміло, що базовою соціальною потребою є продовольство, і це визначає головний пріоритет політики імпортозаміщення держави. Однак економічний розвиток та економічна безпека визначаються не лише вирішенням продовольчих проблем, а й стабільністю фінансової системи та розширенням інвестиційно-інноваційної діяльності у промислово-виробничому комплексі, і ці аспекти також мають бути враховані при трактуванні поняття імпортозаміщення.

Інші науковці також акцентують увагу на окремих елементах національної економічної безпеки при розробці та реалізації державної політики імпортозаміщення. Так, В. Д. Базилевич та Г. М. Филук розглядають інформаційні технології як основний напрям імпортозаміщення, а реалізацію державою відповідних програм розвитку – як важливий чинник забезпечення національної економічної безпеки та підвищення стійкості до зовнішніх впливів [2, с. 247]. О. В. Коломицева більше звертається до складових економічної безпеки та напрямів національного розвитку і підкреслює, що функціонування імпортозаміщення залежить від стану світової економіки та технологічних інновацій [16, с. 160-164]. Таким чином, у наукових припущеннях акцентується увага не на концептуальному напрямі державної політики – розвитку внутрішнього ринку, а лише на майбутніх наслідках впливу зовнішньоекономічних зв'язків, що суперечить базовому принципу забезпечення економічної безпеки держави.

О. М. Судакова вважають, що основною метою імпортозаміщення є забезпечення економічної

безпеки держави, тобто виробництво великої кількості якісної продукції для задоволення потреб населення та промисловості в сировині. Автори представляють імпортозаміщення як особливий вид державної економічної стратегії та промислової політики, спрямований на захист вітчизняного виробника та забезпечення населення всіма необхідними споживчими товарами шляхом заміщення імпорту товарами вітчизняного виробництва [33, с. 3-8]. Такі твердження є концептуально правильними і стосуються створення передумов для розвитку та безпеки національної економіки. Адже імпортозаміщення стосується не лише промислової продукції, а й сільського господарства та невиробничої (нематеріальної) сфери.

Такої ж думки дотримується і Р. Р. Августин: «Імпортозаміщення – це напрямок, який суттєво підвищує рівень економічної безпеки держави та призводить до диверсифікації її засобів за рахунок модернізації та розвитку всіх галузей національної економіки, вдосконалення технологій та активного впровадження інновацій. Таким чином, економічна безпека держави забезпечується наукомісткою високотехнологічною продукцією і, що найголовніше, задоволенням потреб внутрішнього ринку» [1, с. 35-40].

Слід зазначити, що забезпечення економічної безпеки держави базується на управлінні низкою функціональних складових (виробничою, демографічною, енергетичною, зовнішньоекономічною, інвестиційно-інноваційною, макроекономічною, продовольчою, соціальною та фінансовою) і потребує комплексного підходу, який враховує сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників. Водночас про ефективність забезпечення економічної безпеки держави свідчать події на внутрішньому ринку, які визначаються залежністю ринку від імпорту.

Враховуючи, що економічна безпека держави характеризується здатністю національної економіки до стійкого та збалансованого зростання, а імпортозаміщення гарантує стабільність та розвиток, доречно зазначити, що економічна безпека

держави тісно пов'язана з імпортозаміщенням. Ефективність імпортозаміщення як засобу забезпечення економічної безпеки держави може бути продемонстрована наступними результатами, особливо в розрізі окремих складових економічної безпеки: 1) максимально ефективного використання наявного виробничого потенціалу держави, його модернізації та розширене відтворення (виробнича безпека); 2) створення передумов для самодостатнього відтворення та міграції економічно активного населення (демографічна безпека); 3) забезпечення оптимального насичення внутрішнього ринку імпортом та зменшення залежності від нього (зовнішньоторговельна безпека); 4) створення фінансових та інвестиційних стимулів для розширення виробництва продукції з високою доданою вартістю, високотехнологічної продукції.

Висновки. Передумовою підвищення ефективності державної політики імпортозаміщення, розвитку внутрішнього ринку та економічної безпеки є проведення інституційних реформ, спрямованих на підтримку вітчизняного виробника, забезпечення його конкурентоспроможності, створення здорового конкурентного середовища та посилення захисту споживчого ринку.

При цьому пріоритетним вектором державної політики імпортозаміщення має стати досягнення необхідних структурних перетворень у співвідношенні споживання вітчизняної та імпортової продукції, що передбачає ефективний пошук і використання ресурсів на внутрішньому ринку та досягнення прийняттого рівня економічної безпеки.

Однак загальні висновки про результати державної політики економічного зростання слід робити з точки зору характеристики економічної безпеки як комплексної категорії, що враховує всі особливості впливу імпортозаміщення та розвитку внутрішнього ринку на економічну кон'юнктуру. Тому важливо визначити відповідні системні взаємозв'язки економічної безпеки держави.

Список літератури:

1. Августин Р. Р. Пріоритети державної політики детінізації національного господарства України на сучасному етапі розвитку. *Проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 35 – 40.
2. Базилевич В. Д., Филіок Г. М. Природні монополії : монографія. Київ : Знання, 2006. 367 с.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 759 с.
4. Ващенко Т. В. Організаційно-економічні засади формування стратегії імпортозаміщення промислового підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Суми : СумДУ, 2015. 23 с.
5. Геєць В. М. Інституційна обмеженість інноваційних процесів у промисловому розвитку економіки України. *Економіка України*. 2014. № 12. С. 4 – 19.

6. Грицина Л. А. Теоретичні основи розвитку політики імпортозаміщення. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 3 (03). С. 42 – 47.
7. Дунаєв І. В., Бабаєв В. Ю. Імпортозаміщення в контексті вибору механізмів державної зовнішньоторговельної політики України. *Вісник Харківського регіонального інституту державного управління при Президенті України. Державне будівництво*. 2012. № 1. С. 56 – 64.
8. Економічна енциклопедія : у 3 т. Київ : Вид. центр «Академія», 2000. Т. 1 : редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.). 629 с.
9. Еней Я. І. Політика імпортозаміщення як передумова інноваційної економіки України. Інноваційна складова сучасної економічної динаміки : колективна монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. Інтернет ресурс. URL: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/652>.
10. Еней Я. І. Світовий досвід здійснення політики імпортозаміщення. Інтернет ресурс. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2492/1/Eney_Yana_Svitovyi_dosvid_zdiisnenia_polityky_importo zamisichenia.pdf.
11. Жаліло Я. А., Покришка Д. С. Економічні засади державного суверенітету в глобалізованому світі. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 2. С. 73 – 83.
12. Завадовський Й. С. Економічний словник. Інтернет ресурс. URL: http://lib.sumdu.edu.ua/ebooks/ebooks/KnigiCD/78_cd.pdf.
13. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник. Інтернет ресурс. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1497/1>.
14. Зайцев Ю. К. Соціальна конкуренція як фактор економічного розвитку. *Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. праць*. Київ, 2011. Вип. 6. С. 32 – 42.
15. Кисіль Т. В. Стратегія імпортозаміщення як перспективний напрямок розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної галузі. Інтернет ресурс. URL: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=2603>.
16. Коломицева О. В. Економічний зміст структурних зрушень та їх вплив на стабільність розвитку економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. 2009. Вип. 22. С. 160 – 164.
17. Лихолат С. М., Лупак Р. Л. Структурні аспекти збалансування внутрішнього ринку в контексті зміцнення економічної безпеки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2017. Вип. 1. С. 96-105.
18. Лук'янюк В. А. Словник економічних термінів. Інтернет ресурс. URL: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-4749&action=showSIS>
19. Мазаракі А., Мельник Т. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 6. С. 5 – 15.
20. Мельник О. Г., Нагірна М. Я. Імпортна діяльність підприємств як об'єкт етіологічної діагностики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 778. С. 173 – 179.
21. Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4 (653). С. 29 – 44.
22. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України : монографія : за ред. Т. Г. Васильціва, В. В. Бойка. Львів : Ліга-Прес, 2016. 262 с.
23. Плющик І. А., Огородник Р. П. Аналіз ефективності застосування політики імпортозаміщення у світі. Інтернет ресурс. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ei/2011_43/pdf/30_Plyu.pdf.
24. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці : монографія. Київ : Наукова думка, 1993. 219 с.
25. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України : аналіз. доп. : О. В. Собкевич та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2012. 71 с.
26. Пугачевська К. С. Імпортозаміщення в контексті вибору напрямів зовнішньоторговельної політики. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка*. 2014. Вип. 1(1). С. 174 – 178.
27. Ресурсний потенціал аграрної сфери : проблеми та завдання ефективного використання : аналіз. доп. : О. В. Собкевич та ін. Київ : НІСД, 2013. 76 с.
28. Ринки реального сектора економіки України : структурноінституціональний аналіз : монографія : В. О. Точилін та ін. ; за ред. В. О. Точиліна. Київ : НАН України, 2009. 640 с.
29. Романова З. Меняющаяся Латинская Америка на исходе столетия. *Мировая экономика и международные отношения*. 1995. № 5. С. 122 – 130.
30. Соціально-економічний розвиток Івано-Франківської області у 2015 році. Інтернет ресурс. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads.pdf>.

31. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія : В. М. Геєць та ін. ; за ред. Л. В. Шинкарук. Київ : Ін-т економіки та прогнозув. НАН України, 2011. 696 с.
32. Структурні реформи економіки : світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія : О. І. Амоша та ін. ; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. 848 с.
33. Судакова О. М. Логістизація як засіб забезпечення економічної безпеки підприємства. Схід. 2008. № 3 (87). С. 3 – 8.
34. Сучасна економічна динаміка в контексті парадигми економічного розвитку Й. А. Шумпетера : матеріали ХХ Міжнар. наук.-практ. конф. (14 – 15 жовтня 2011 р.). Чернівці : ЧНУ, 2011. С. 59 – 71.
35. Теоретико-методичні засади та прикладні механізми державного регулювання розвитку внутрішньої торгівлі : монографія : за ред. Куцика П. О., Васильціва Т. Г. Львів : Вид-во ЛТЕУ, 2016. 379 с.
36. Юрків Н. Я. Регіональні чинники фінансової безпеки реального сектору економіки. *Фінанси України*. 2011. № 12. С. 99 – 110.
37. Якубовський М. М. Реструктуризація промисловості як засіб подолання імпортої залежності економіки України. Національне господарство України : теорія та практика управління : зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 100 – 112.
38. Federal Research Division of the Library of Congress USA : official website. URL : <https://www.loc.gov>
39. Jacobs J. *Cities and the Wealth of Nations*. New York : Vintage Books, 1985. 257 p.
40. Prebisch R. *Commercial Policy in the Underdeveloped Countries*. *American Economic Review*. 1959. Vol. 49. P. 251 – 273.

Vytopov A.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF «IMPORT SUBSTITUTION» IN UKRAINE

The article substantiated the relevance of implementing an effective import substitution policy in Ukraine. The results of research into the theoretical foundations of state regulation of the import substitution process are summarized. The author's definition of «import substitution» is provided. The main goal of the article is the theoretical characterization of the concept of «import substitution» in domestic scientific literature. Generalization of the theoretical and methodological foundations of state policy in the field of economic security – regional development and functioning of the internal market – showed that import substitution is an important systemic aspect of state regulation that affects the main areas and components of national economic security. The analysis of scientific explanations and conclusions allows us to identify various signs and characteristics of the concept of «import substitution». The author proves that in the context of national security policy, an approach based on the parameters of the internal market is much more effective. The role of import substitution is decisive in ensuring the systematic and structurally balanced development of the production and intermediate sectors, the accumulation and effective use of financial and investment capital, and the creation of a healthy competitive environment. This effect has a positive effect on the country's economic security, as it largely determines the level of self-sufficiency, independence, stability, sustainability, and innovative development of the economy. The generally accepted approach is that import substitution is characterized by administrative protectionism (tools, processes, and strategies) and economic liberalization (conditions, opportunities, status, and orientation).

Key words: import substitution; theoretical and methodological foundations; state regulation; state mechanism; state policy; means of state policy.

Керекеша О.І.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Визначено, що методологія аналізу політичних інститутів перестала бути статичним компонентом суспільних наук. Протягом тривалого часу в дослідженнях політики та суспільства відбувалося поступове збагачення та перегляд принципів організації наукової діяльності. Методологія в гуманітарних дисциплінах є не лише системою принципів з освоєння навколишнього середовища, а й виконує ще ряд функцій. Вибір методологічних позицій дозволяє структурувати науковий простір, формує основні напрями та школи досліджень. У процесі комунікації всередині вченої спільноти виявляються переваги та недоліки протилежних позицій, що є основою для подальшого розвитку знання. Сьогодні науковий простір сильно фрагментований, що порушує процеси комунікації між вченими. Запорукою якісних змін є чинник успішного порозуміння між дослідниками, які відстоюють різні погляди. Особливістю сучасного періоду є поява методологічних «гібридів», які є спробою міждисциплінарного синтезу.

В історії публічного управління сформувалися основні методологічні засади дослідження інституційної компоненти суспільства. Специфічною рисою соціально-політичної філософії є домінування морально-оцінного компонента аналізу, розуміння інститутів як ідеальних моделей політичних відносин. Традиційними стали два напрями аналізу. У першому випадку політичні інститути вивчаються як матеріальні речі, що існують насправді і мають об'єктивні закони розвитку. У другому увагу дослідників сконцентровано на ідеальній сутності політичних інститутів, яка зумовлена історичними, культурними та духовними традиціями. Ці два підходи задали вектор розвитку методології аналізу у політичних та суспільних науках. Оформилися та отримали належний розвиток політологічний, соціологічний та економічний аналіз як особливі типи пізнання функціонування політичних інститутів.

Встановлено, що на рубежі XIX – XX ст. відбувається оформлення та інституціоналізація політичних та інших суспільних наук. У період між гуманітарними дисциплінами існує багато точок дотику, що особливо ясно видно під час аналізу методології. Поступово відбувалася відмова від принципів інституційного аналізу, який не дозволяв розглядати суб'єктно-діяльнісний компонент реальності, що стало загальною тенденцією для політологічного, соціологічного та економічного аналізу. Під впливом соціологічного аналізу відбувається коригування традиційних методологічних напрямів аналізу політичних інститутів. У межах першого напрямку вивчається організаційний аспект політичної реальності. У рамках другого – особливості свідомості та поведінки індивіда та соціальних груп у політиці.

У сучасний період розвитку відмінною рисою наукового знання стає повернення політичних інститутів у галузь пильного наукового інтересу, що виявилось у появі неоінституціоналізму. Для цього підходу в політології та інших суспільних дисциплінах характерний вільний вибір дослідником методологічних принципів вивчення інституційної компоненти.

Ключові слова: аналіз політичних інститутів, політика, публічне управління, суспільні науки, суспільство.

Постановка проблеми. У сучасних суспільних науках поняття «інститут» є ключовим. Це є великою роллю, яку відіграють інститути переважають у всіх сферах суспільства. Вивчення політичних інститутів є однією з основних проблем публічного управління, що визначає його ідентичність та специфіку порівняно з іншими гуманітарними дисциплінами. Інтерес до функціонування політичних інститутів не слабшає і невпинно зростає. Це з тим, що у суспільстві та

політиці відбуваються складні процеси, які якісно змінюють зміст і механізм функціонування політичних інститутів. Ця ситуація дуже характерна для української держави, де останні два десятиліття проводиться активне перетворення суспільства за допомогою запровадження нових державних і політичних інститутів.

Аналіз складної динамічної соціально-політичної реальності вимагає від сучасних вчених більш уважного ставлення до методологічного забезпе-

чення наукових досліджень, оскільки від вибору методологічних принципів та способів аналізу наукового предмета залежать результати роботи та практичні рекомендації. В історії політичної думки склалися традиційні підходи та методологічні засади вивчення політичних інститутів. Але водночас пошук адекватних дослідницьких програм у сучасному публічному управлінні продовжується, їх різноманіття збільшується з кожним роком. Очевидно, що жоден із методів аналізу політичних та соціальних явищ не може повністю відобразити реальність у всіх її проявах через її складність та суперечливість. Дискусійність та методологічний плюралізм є нормою для публічних та суспільних дисциплін. У науковому співтоваристві постійно ведеться полеміка про методологічні принципи, конкретні методи та результати, до яких вони приводять у дослідженнях суспільства та політики. У боротьбі різноманітних позицій та думок виробляються нові моделі, теорії, підходи аналізу політичних явищ, виявляються мало вивчені аспекти традиційних проблем, відбувається розвиток наукового знання.

Дослідження інституційної компоненти суспільства були основою, де сталося становлення багатьох гуманітарних дисциплін. З моменту генези та по сучасний період відбулося значне збільшення методів та принципів аналізу політичних інститутів. Формування методології аналізу інститутів характеризувалося як збільшенням кількості дослідницьких прийомів, так і зміною їх якості. З часом змінювалося ставлення до самих інститутів, наукові інтереси переміщалися до інших аспектів громадського і політичного життя. В результаті сьогодні аналіз інститутів знову придбав лідируючі позиції, але методологія вивчення інститутів значно змінилася, увібравши результати розвитку багатьох наук. У сучасний період поява суспільними дисциплінами, для якого характерний міждисциплінарний синтез методів та принципів пізнання. Але це дозволяє одночасно вирішити безліч методологічних проблем вивчення політичних інститутів, із якими дослідники зіштовхуються у процесі пізнання політичної реальності.

Видається важливим проаналізувати процес генези та розвитку методології аналізу інститутів, що дозволить показати гносеологічні та теоретичні можливості нових методологічних принципів вивчення політичних інститутів, їх позитивні сторони та шляхи подолання недоліків. Крім рішення суто теоретичних завдань це позначиться прикладному значенні робіт, виконаних у межах

неоінституціонального аналізу. Таким чином, осмислення генези та розвитку методології аналізу політичних інститутів, виявлення існуючих методологічних проблем є сьогодні актуальною та науково значущою темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні принципи дослідження суспільно-політичних явищ через свою практичну і теоретичну значущість для суспільних наук і публічного управління викликають великий інтерес з боку вчених. Щоб детальніше проаналізувати і вивчити процес формування методології дослідження політичних інститутів, виробити власне бачення цього процесу, необхідно звернутися до праць, у яких торкалися ці проблеми.

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми показує, що з існування політичної думки створено безліч робіт, у яких порушуються питання функціонування політичних інститутів. Основні методологічні засади аналізу політичних інститутів закладаються у працях таких політичних мислителів, як Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є, Г. Гегель, Т. Джефферсон, Б. Констан, Ф. Гізо, А. Токвіль, Дж. Ст. Мілль, О. Конт, Г. Спенсер та ін. Їхні дослідження стали відправною точкою в нашій роботі, оскільки на ранньому етапі була позначена і продовжувала залишатися ключовою протягом багатьох століть проблема методології аналізу інститутів. Поступово в політичній думці виявились складності та протиріччя аналізу політичних явищ, які визначили методологічні дискусії у науковій спільноті.

У сучасний період багато дослідників звертаються до теми функціонування та зміни політичних інститутів. Сьогодні оцінка та перевірка методологічних принципів та методів аналізу, які використовуються сучасними авторами, лише визначається. У дослідженні проаналізовано роботи зарубіжних авторів, у яких розроблялися принципи сучасних теоретичних підходів до аналізу політичних інститутів, та на їх основі вивчалася політична практика: Т. Парсонса, Дж. Хоманса, Ч. Мілса, К. Мангейма, Дж. Річа, Дж. Бьюкенена, Г. Таллока, У. Райкера, С. Острома та Е. Кроуфорд, Д. Норта, А. Пшеворські, П. Ордешука, П. Бурдье, Е. Гідденса, Г. Терборна, П. Бергмана та Т. Лукмана.

Таким чином, слід зазначити, що проблема методології аналізу досить широко обговорюється як у політичних, публічному управлінні так і в інших суспільних дисциплінах. У більшості досліджень присутній аналіз окремих аспектів

методології, конкретних методів, найчастіше лише тих, які відповідають завданням дослідження, а решта теоретичних підходів залишаються поза увагою і не отримують належної оцінки. Зазвичай дослідники розглядають інституціоналізм та неоінституціоналізм поза зв'язком з іншими теоретичними підходами, не показують взаємовплив та поступове збагачення методології аналізу політичних інститутів.

Вивчення даних наукових публікацій дозволило виробити свою точку зору на процес розвитку наукового знання щодо проблеми аналізу політичних інститутів, критично його розглянути та переосмислити вже існуючі висновки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження формування методології аналізу політичних інститутів.

Виклад основного матеріалу. В епоху Відродження в європейській філософії починає складатися і набувати реальних обрисів інституційна парадигма науки публічного управління, яка оформилася як критика філософської традиції (Платон, Аристотель, середньовічна схоластика) та розвиток емпіричної лінії аналізу політичних інститутів. Слід проаналізувати політичні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є та інших просвітителів, у роботах яких формується уявлення про складну та суперечливу структуру політичної реальності, основу якої складають політичні інститути. Функціонування політичних інститутів розглядається з позиції належного образу їх діяльності як ідеальних моделей політичних відносин [1, с. 334].

Можна виділити ряд ідей, що склалися до кінця XVIII – початку XIX ст., що визначили подальший хід розвитку європейської політичної думки та позначилися на оформленні політичних ідеологій. У цьому вся досліджена ідеологія представлена як особливий рівень політичного знання, концептуальне ядро якої становить тип політичного мислення. Його функція полягає в інтерпретації політичної реальності. Невід'ємною рисою аналізу політичних інститутів у різних ідеологіях є морально-ціннісний компонент.

Розглянуті політичні твори, в яких закладалися та розроблялися принципи різних ідеологій (Е. Берк, Г. Гегель, Т. Джефферсон, Б. Констан, Ф. Гізо, А. Токвіль, Дж. Ст. Мілль). У рамках лібералізму продовжує розвиватися раціонально-критична парадигма вивчення політичних інститутів, відбувається формування принципів інституційного підходу як формально-правового та морального аналізу політичної реальності. У кон-

серватизмі та реформізмі закладається інший тип дослідження політичних інститутів з погляду їхнього сутнісного змісту.

Політична сфера формується в перших наукових дослідженнях. У роботах Г. Спенсера політична реальність стала аналізуватися в наукових категоріях, вони намагалися розкрити рушійні сили розвитку суспільства, а також скласти прогнози щодо майбутнього, спираючись на закони динаміки суспільних процесів.

Різноманітність у методологічних принципах дослідження інституціональних структур поставило у середині XIX століття питання, яка наука про державу та політику необхідна, який спосіб у своїй слід вважати правильним. Однозначно відповісти на ці запитання не вдалось. Існуючий плюралізм позицій став однією з основних рис, які визначили сучасний стан гуманітарних дисциплін. У дискусіях з приводу методологічних принципів та результатів, до яких вони призводять, формувався новий зміст понять, нові моделі та теорії аналізу [2, с. 27].

У розвиток політичної думки необхідно виділити два традиційно сформовані способи дослідження політичних інститутів, що базуються на різних методологічних засадах: формальний і есенціалістський, які знайшли відображення, як в історії політичних навчань, так і в перших наукових дослідженнях.

У рамках першого напряму інститути розуміються як реальні структури, які можуть бути кількісно та якісно виміряні [3, с. 264]. Даний тип аналізу зводиться до вивчення історичного походження політичних інститутів, оцінки їх внутрішньої структури, механізму їх функціонування, перерахування та вивчення низки факторів, які визначають політичну реальність та впливають на їхню роботу. Ці принципи стали традиційними для аналізу політичних інститутів у європейській науці, на їх основі відбулося становлення інституційного підходу.

Відмінною особливістю другого способу вивчення є орієнтація на розтин глибинних обставин існування установ у суспільстві [4, с. 105]. Розуміння інститутів як ідеальних суспільних структур дозволило розкрити зв'язок політики з історичними та культурними традиціями, але при цьому формальний аналіз не відіграв суттєвої ролі у цих дослідженнях.

Для цього періоду характерне виділення інститутів як основних компонентів політичної сфери. Формується холістське розуміння ролі інститутів як структур, що визначають якість та розвиток суспільства та індивіда.

Слід розглянути методологічні засади дослідження інститутів та їх зміни у політичних та інших суспільних дисциплінах наприкінці XIX – першій половині XX століть. Аналіз політичних інститутів у різних науках оформився на підставі загального кола ідей, що склався в політичній думці та в рамках традиційних методологічних принципів, що говорить про близькість між різними суспільними дисциплінами.

На цьому етапі відбувається оформлення національних шкіл аналізу політичних інститутів. Дослідження даного процесу показало, що на європейському континенті закладаються основні тенденції розвитку методології аналізу політичних інститутів, тоді як політичні дослідження у США з цього питання мали вторинний характер. В даний період у Західній Європі дослідження держави та політики мають самобутній характер і ґрунтуються на традиційних політичних ідеях.

У європейській науці продовжують розвиватися два традиційні напрями дослідження політичних інститутів. Але методологічні принципи, які оформилися у межах цих підходів, піддаються значному перегляду. Розглянувши цей процес, слід сказати, що факторами цього процесу є, з одного боку, якісна зміна політичних процесів, становлення демократичних інститутів, з іншого боку, недоліки інституційного підходу.

Дослідники, які займалися проблемами держави та її інститутів у першій половині XX століття (Г. Еллінек, Дж. Брайс, М. Вебер та ін.) чітко проглядали тенденцію доповнення юридичного аналізу політичних інститутів суб'єктно-діяльнісним компонентом. У творах зазначених авторів політичні інститути розуміються як структури, у яких відбувається організація політичної активності індивідів та соціальних груп. Даний підхід став домінуючим при політологічному аналізі державних та політичних установ, акцент у даному випадку робився на проблеми поведінки політичних акторів у рамках інституційної системи, що склалася. Під впливом цієї тенденції, а також досліджень духовного та культурного життя суспільства відбувається поступове зниження інтересу до формально-правового боку аналізу політичних інститутів. Акцент на індивідуальному вимірі вивчення політичних інститутів став передумовою переходу від інституційного до інших теоретичних підходів, у яких переважно досліджувалося поведінка і свідомість політичних акторів. Необхідно сказати, що заслуга інституціоналізму початку XX століття полягає в накопиченні знань про функціонування, позитивні та

негативні риси різних конституційних пристроїв. Незважаючи на свої недоліки, традиційний інституціоналізм емпірично та теоретично підготував базу для подальшого розвитку дисципліни публічного управління.

Дослідження нормативного аспекту політичних та громадських інститутів набуло подальшого розвитку. У роботах Еге. Дюркгейма, Т. Веблена, А.Р. Редкліфф-Брауна під інститутами розумівся традиційний спосіб думки, шаблон поведінки, норма та зразок діяльності тощо. При цьому акцент робиться на внутрішню мотивацію діяльності індивіда і регулюючі властивості інституційних структур. При аналізі політичних інститутів використовувався структурно-функціональний підхід, він дозволив показати роль окремих інститутів у життєдіяльності індивідів, а не тільки для держави та суспільства загалом. Це стало можливим завдяки привнесенню до соціологічного та економічного аналізу досліджень фізіологічних та психологічних особливостей поведінки індивіда (рефлексів, потреб, інстинктів тощо). Формувалося уявлення про стійкість інституційних структур у свідомості індивіда, їх тотальність та інертність.

Робилися спроби комплексного аналізу політичних інститутів у їхньому матеріальному, соціальному та ідеальному вираженні (М. Оріу), що стало можливим при розробці універсальних схем аналізу інститутів.

Спільним для всіх шкіл та напрямів є увага та аналіз динамічного аспекту існування інститутів, його осмислення проходило за допомогою лінійно-стадійного способу перебігу суспільних процесів.

Після Другої світової війни відбулися значні глобальні політичні та соціальні зміни, які торкнулися без винятку всіх держав і змінили вектор світового розвитку. Це призвело до змін у науковому знанні. У цей період збільшився попит на гуманітарну експертизу політичних та адміністративних рішень, що приймаються. Внаслідок цього дано поштовх розвитку кількісних методів аналізу, а також появи досвіду міждисциплінарних досліджень. У наступні періоди суспільство та політична еліта визначали соціальне замовлення на отримання практичних знань, результати яких могли застосовуватись у політичній та адміністративній діяльності.

Поява та широке поширення ЗМІ, формування світових асоціацій політологів сприяло інтенсифікації процесів комунікації у науковому середовищі. Наслідком цього процесу є формування

світових тенденцій розвитку наукового знання та методології дослідження. Відмінності між національними школами стали менш помітними, але говорити про їхнє повне зникнення не можна. Політична наука США стала визначати напрями, у яких відбувався пошук нових методологічних принципів і теоретичних підходів. У біхевіоралізмі, структурно-функціональному та системному аналізі політичні інститути займали другорядне значення, акцент робився на дослідженнях поведінки, діяльності, цінностей, установок політичних акторів. Політичні інститути розглядалися в інструментальному ключі, значно припинувалося їхнє значення у суспільному та політичному житті.

До 60-х років виявилися значні недоліки біхевіорального підходу щодо політичного життя суспільства. Криза біхевіоралістської методології виразилася не лише у значному перегляді методологічних принципів, а й унаслідок нівелювання єдиного парадигмального стрижня, появи безлічі фрагментованих напрямків політичного аналізу. Привести до єдиного знаменника сучасні школи та напрями дослідження неможливо, тому сучасний стан політичної науки оцінюється як хаос, а не як реорганізація. Ще одна причина розчарування у вищевказаних методологічних принципах полягає в тому, що для біхевіоралізму характерне вивчення дуже дрібних проблем, унаслідок чого штучно звужується сфера аналізу. Був накопичений величезний пласт емпіричних знань із різноманітних аспектів функціонування сучасної політичної системи.

При цьому велике значення набула проблема фальсифікації даних, отриманих кількісними методами, згідно з якою результати досліджень завжди відносні і в будь-який момент можуть бути спростовані. Відповідно, на наступному етапі цілком логічно стало повернення до інституційного аналізу, але вже збагаченому новими знаннями та новими методиками, які передбачали використання методів абстрагування від реальності, повернення в аналіз есенціалістських та онтологічних питань, морально-етичних оцінок.

Слід зазначити, що неоінституціоналізм не відкидає висновки попередніх напрямів, зокрема біхевіоралізму, системного та структурно-функціонального аналізу. Невипадково політичні інститути стали тією основою, де відбулося об'єднання знання. Це пов'язано з тенденцією розуміння політики та влади як обмежувачів політичної поведінки, які здійснюються за допомогою політичних, економічних, правових та соціальних

інститутів. Тому визнається, що специфічною рисою неоінституціоналізму є вивчення реальної поведінки індивідів, обмежених інституційними рамками, а не розгляд структурних та функціональних аспектів діяльності інститутів. Це положення вказує нам на важливу різницю між двома видами інституціоналізму в політології. Якщо перший (традиційний) оцінював конкретні організаційні форми (органи державної влади, партії, громадські організації), другий має можливість розглядати всю повноту інституційних взаємин.

У дослідженні неоінституціональній аналіз сприймається як певна методологічна установка, суть якої полягає у вільному виборі способів організації наукового дослідження та методів пізнання. Сьогодні немає єдиних визнаних методологічних принципів аналізу політичних інститутів. До неоінституціоналізму зараховують безліч теорій та концепцій, які виділяють у якості предмета дослідження політичні інститути, розуміють та аналізують їх на основі різних теоретичних та методологічних позицій.

Поява різноманітних варіацій дослідження інститутів говорить нам про складність і багатомірність даного явища, про різноманіття різних функцій, які вони виконують у сучасному суспільстві та політиці. У даному випадку заслуга сучасних авторів полягає в поглибленні традиційних, уявлень про політичні інститути, досягненні мало вивчених аспектів функціонування інституційних структур, але до створення цілісної картини їхньої дії ще далеко.

Сьогодні лише починають складатися нові теоретичні підходи до аналізу суспільної та політичної реальності. Наділення новим змістом поняття «інститут» та розробка нових моделей аналізу інститутів лише перший крок у цьому напрямі. Незважаючи на те, що виділяється велика кількість різних видів нового інституційного аналізу, сучасні дослідники приходять до висновку, що в їх основі лежать два основних методи: обчислювальні методи теорії раціонального вибору та культурологічні методи соціологічного інституціоналізму. Всі інші теорії побудовані на поєднанні цих двох методів. Треба враховувати, що застосування цих методів є наслідком різних парадигмальних уявлень про людину, її поведінку та походження та функціонування інституційних структур. Їхня поява стала закономірним результатом розвитку традиційних, формального та есенціалістського напрямів аналізу політичних інститутів.

Висновки. З моменту появи політичної думки проблема інститутів стала тією основою, де ста-

лося становлення суспільних наук. Після періоду неувagi до проблем політичних інститутів наукова спільнота знову прийшла до усвідомлення важливості вивчення інституційної компоненти суспільства. На даний момент існує кілька спільних проблем, з якими стикається будь-який дослідник: багатовимірність існування політичних та громадських інститутів (явлення

матеріального та ідеального порядку), сильна фрагментація наукової спільноти та відсутність сформованих теоретичних підходів, вимога між-дисциплінарності. Однак, слід зазначити, що незважаючи на існуючі проблеми, дослідження політичних інститутів є перспективним і необхідним напрямом аналізу в умовах динамічних змін, що відбуваються в сучасному світі.

Список літератури:

1. Бжезинський З. Незалежна Україна. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: Довіра; Генеза. 2016. С. 323-376.
2. Громадська Н. А. Методологія політичного аналізу : методичні рекомендації. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 56 с.
3. Кальниш Ю. Г. Політична аналітика в державному управлінні : теоретико-методологічні засади : Монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 425 с.
4. Коваленко А. О. Політичний аналіз і прогнозування. К. : Наук. світ, 2002. 201 с.

Kereksha O.I. FORMATION OF THE METHODOLOGY OF THE ANALYSIS OF POLITICAL INSTITUTIONS

It was determined that the methodology of analysis of political institutions ceased to be a static component of social sciences. For a long time, there was a gradual enrichment and revision of the principles of the organization of scientific activity in the studies of politics and society. Methodology in humanitarian disciplines is not only a system of principles for the development of the environment, but also performs a number of functions. The choice of methodological positions allows structuring the scientific space, forms the main directions and schools of research. In the process of communication within the scientific community, the advantages and disadvantages of opposing positions are revealed, which is the basis for the further development of knowledge. Today, the scientific space is highly fragmented, which disrupts communication processes between scientists. The key to qualitative changes is the factor of successful understanding between researchers who advocate different views. A feature of the modern period is the emergence of methodological «hybrids», which are an attempt at interdisciplinary synthesis.

In the history of public administration, the main methodological principles of the study of the institutional component of society were formed. A specific feature of socio-political philosophy is the dominance of the moral-evaluative component of the analysis, the understanding of institutions as ideal models of political relations. Two lines of analysis have become traditional. In the first case, political institutions are studied as material things that exist in reality and have objective laws of development. In the second, researchers' attention is focused on the ideal essence of political institutions, which is determined by historical, cultural and spiritual traditions. These two approaches set the vector for the development of analysis methodology in political and social sciences. Political, sociological and economic analysis took shape and received proper development as special types of knowledge of the functioning of political institutions.

Vtsanovlenol, that at the turn of the XIX – XX centuries. political and other social sciences are formalized and institutionalized. In the period between humanitarian disciplines, there are many points of contact, which is especially clearly visible during the analysis of the methodology. The principles of institutional analysis, which did not allow considering the subject-activity component of reality, were gradually abandoned, which became a general trend for political, sociological, and economic analysis. Under the influence of sociological analysis, the traditional methodological directions of the analysis of political institutions are being adjusted. Within the first direction, the organizational aspect of political reality is studied. Within the framework of the second – peculiarities of the consciousness and behavior of the individual and social groups in politics.

In the modern period of development, a distinctive feature of scientific knowledge is the return of political institutions to the field of keen scientific interest, which was manifested in the emergence of neo-institutionalism. This approach in political science and other social disciplines is characterized by the researcher's free choice of methodological principles for studying the institutional component.

Key words: analysis of political institutions, politics, public administration, social sciences, society.

Клименко О.Ю.

Інститут соціології Національної академії наук України

ЗАЛУЧЕННЯ ДОСВІДУ ВІДКРИТИХ ТА ЗАКРИТИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ У ПІДВИЩЕННІ СТІЙКОСТІ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ДО ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

У статті розглядається питання підвищення стійкості української системи охорони здоров'я до викликів війни шляхом впровадження елементів відкритих і закритих моделей управління. Метою статті є вивчення досвіду відкритих та закритих моделей управління у підвищенні стійкості сфери охорони здоров'я України до викликів війни. Методологічною базою дослідження є комплексний аналіз наукових джерел, публікацій у періодичних фахових виданнях та даних кількісного соціологічного дослідження – щорічний соціологічний моніторинг «Українське суспільство – 2024», що забезпечує репрезентативність для аналізу суспільних настроїв дорослого населення України завдяки методології САПІ та ретельно вибудованій вибірковій сукупності (N=2767).

В умовах воєнного часу та соціальної травми, викликаних російсько-українським конфліктом, критичним завданням є розробка системи, що забезпечить доступ до медичної допомоги для найбільш уразливих груп населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, поранених і малозабезпечених громадян. Аналіз закритої моделі управління охороною здоров'я демонструє потенціал ефективного контролю витрат через централізоване управління ресурсами, що дозволяє оптимально розподіляти бюджет і надавати пріоритет необхідним медичним послугам. Водночас відкрита модель, яка передбачає державно-приватне партнерство та швидке впровадження нових технологій, може сприяти покращенню невідкладної допомоги та доступності спеціалізованих послуг. Досвід використання обох моделей дозволяє сформулювати післявоєнну стратегію розвитку охорони здоров'я України, зокрема для довгострокового догляду за ветеранами та демобілізованими. Переваги профілактичної спрямованості закритих систем та інноваційні підходи відкритих моделей можуть створити комплексні програми реабілітації та реінтеграції для постраждалих від війни.

Ключові слова: сфера охорони здоров'я, відкрита та закрита моделі управління, цифрові сервіси, інноваційна діяльність, клієнтоорієнтованість.

Постановка проблеми. Вивчення наслідків відкритих і закритих систем охорони здоров'я є надзвичайно важливим для України, особливо в контексті воєнного часу та соціальної травми, яка сформувалась в наслідок війни. Впровадження системи, яка гарантує медичне обслуговування незалежно від соціально-економічного статусу людини, може гарантувати, що навіть найуразливіші групи населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб, поранених та осіб з обмеженими ресурсами, отримають необхідну допомогу. Модель закритої системи пропонує приклади регулювання витрат через централізований контроль, допомагаючи Україні ефективно управляти витратами на охорону здоров'я в умовах обмежених ресурсів. Умови воєнного часу вимагають жорсткого управління бюджетом, чіткого визначення фінансових пріоритетів, мінімізації витрат на систему охорони здоров'я та перерозподілити

кошти туди, де вони найбільше потрібні, наприклад, допомога при травмах та підтримка системи психіатричної допомоги, як військовим, так і цивільним.

В той же час, модель відкритої системи зазвичай дозволяє швидше запроваджувати нові технології та спеціалізоване лікування, а отже Україна може використати цю перевагу для покращення невідкладної допомоги військовим і цивільному населенню. Відкрита система охорони здоров'я часто включає державно-приватне партнерство. Така співпраця може бути корисною в Україні, де в наслідок бойових дій надання медичних послуг за державного фінансування може бути обмеженим. Використання приватних ресурсів для заповнення прогалин у наданні медичних послуг може підвищити доступність і безперервність медичної допомоги. Наприклад, приватні лікарні та клініки можуть допомогти впоратися

з переповненням громадських закладів або вирішити конкретні галузеві проблеми, наприклад психічне здоров'я, стоматологічна підтримка та ортопедія, якими часто нехтують у державних системах охорони здоров'я. Досвід впровадження обох моделей, може стати основою для розробки післявоєнної стратегії розвитку охорони здоров'я, особливо для довгострокового догляду за ветеранами і демобілізованими. Зосередженість закритих систем на безперервності та профілактичній допомозі може допомогти в розробці комплексних програм реабілітації та реінтеграції постраждалих цивільних осіб. Крім того, увага відкритої моделі до передових, індивідуальних методів лікування дає можливість забезпечити спеціалізований догляд за унікальними травмами під час війни, включаючи фізичні, психічні та психологічні стани.

Тривалі бойові дії створюють додаткове навантаження на українські заклади охорони здоров'я; таким чином, вивчення обох систем може допомогти у зміцненні стійкості до кризових ситуацій сектору охорони здоров'я. Акцент закритих систем на управлінні та централізованому нагляді міг би допомогти стабілізувати інфраструктуру охорони здоров'я України шляхом створення планів на випадок надзвичайних ситуацій, структурованого розподілу ресурсів і покращення навчання медичних працівників у сфері кризового менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій які охоплюють різноманітні аспекти відкритих і закритих систем охорони здоров'я, від контролю витрат і питань доступу до результатів пацієнтів і міжнародних порівнянь забезпечує формування комплексної наукової основи для розуміння переваг і проблем обох типів систем. Науковий пошук Р. М. Андерсена та П. Л. Девідсона дає фундаментальне розуміння визначення критеріїв доступності системи охорони здоров'я, що має ключове значення при порівнянні відкритих і закритих систем охорони здоров'я [1, с. 17]. В роботах Р. Дж. Блендон та його колег зроблено детальний порівняльний аналіз систем охорони здоров'я в США, Канаді, Великобританії, Австралії та Новій Зеландії. Досліджуючи вплив цих систем на досвід пацієнтів, витрати та якість медичної допомоги, науковці проливають світло на критичні відмінності, які випливають з унікальної моделі охорони здоров'я кожної країни, структур фінансування та політичних систем. Це дослідження є особливо цінним для розуміння нюансів задоволеності пацієнтів, фінансового навантаження

на пацієнтів і загальної ефективності медичних послуг у різних рамках [2, с. 109].

Вивченням питання, як різні системи охорони здоров'я впливають на досвід пацієнтів, витрати та якість медичної допомоги в різних країнах займаються Е. Мосіалос, М. Венцль, Р. Осборн та Д. Сарнак які підготували унікальний звіт з поглибленим аналізом різних систем охорони здоров'я в усьому світі, включаючи відкриті та закриті моделі, з акцентом на структурі, фінансуванні та наданні медичної допомоги. Дослідження підкреслює, як підхід до фінансування кожної системи впливає як на національні витрати, так і на індивідуальне фінансове навантаження. Наприклад, США з відкритою моделлю охорони здоров'я мають одні з найвищих витрат на охорону здоров'я на душу населення, але не мають загального охоплення, що призводить до вищих витрат із власної кишені та потенційного фінансового навантаження для осіб без належного страхування. Закриті системи, як у Канаді та Великобританії, мають більш контрольовані витрати на охорону здоров'я завдяки державному регулюванню та бюджетним обмеженням, але часто ціною швидкості та гнучкості обслуговування [3].

Цікавим, на наш погляд, є комплекс досліджень проведених «Організацією економічного співробітництва та розвитку» (Organization for Economic Cooperation and Development), яка надає цінні дані про продуктивність, ефективність і результати системи охорони здоров'я, підкреслюючи відмінності між відкритими та закритими системами [4]. На думку науковців, якість медичної допомоги змінюється залежно від акценту кожної системи на первинній медичній допомозі проти спеціалізованої. У закритих системах профілактичне лікування та лікування хронічних захворювань є більш доступними, що покращує загальні показники охорони здоров'я. Навпаки, у відкритих системах доступні передові медичні технології та спеціалізовані методи лікування, що сприяє високоякісній невідкладній допомозі. Однак ці переваги часто не поширюються рівномірно на всіх громадян, що призводить до розбіжностей у показниках здоров'я залежно від доступності та економічної спроможності.

В монографії Р. Салтман та Дж. Фігейрас детально проаналізовано, як країни з переважно закритими системами вирішують проблеми охорони здоров'я, зокрема щодо справедливості та доступності медичних послуг [5, с. 230]. На думку авторів структурні та фінансові рішення кожної системи відіграють вирішальну роль у фор-

муванні результатів політики охорони здоров'я, припускаючи, що реформи мають враховувати складні компроміси між доступом, вартістю та якістю. Наприклад, країни з відкритими системами можуть навчитися з акценту на профілактичній допомозі в закритих системах для покращення громадського здоров'я, тоді як країни з закритими системами можуть розглянути можливість прийняття гнучких моделей фінансування для покращення доступу до спеціалізованої допомоги.

Детальний аналіз відкритої моделі системи охорони здоров'я США та її контраст із системами, які мають більш централізований контроль було описано в монографії Л. Ши та Д. Сінгха «Основи системи охорони здоров'я США» [6], що дає комплексне уявлення про перелік проблем з доступністю медичних послуг для пересічних громадян, та висвітлює бар'єри що існують в управлінні медичною галуззю. Аналізують роль соціального капіталу в системах охорони здоров'я, К. Вендт та Т. Томпсон [7, с. 140], які звернули увагу на той факт, що закрита модель управління сферою охорони здоров'я в Європі ґрунтується на засадах справедливості та профілактичній допомозі і комплексно впливає на загальні результати громадського здоров'я.

Отже, аналіз досвіду відкритих і закритих моделей управління системами охорони здоров'я виявляє їхні переваги й обмеження, що можуть бути враховані для оптимізації національних систем. Відкриті системи, такі як у США, характеризуються високою доступністю спеціалізованої допомоги, але зростаючими витратами для пацієнтів. Натомість закриті моделі в Канаді, Великобританії та Європі забезпечують кращий контроль витрат і доступ до профілактичних послуг, хоча й можуть обмежувати швидкість отримання спеціалізованої допомоги. Науковий досвід показує, що для підвищення ефективності систем охорони здоров'я необхідно враховувати взаємодію між доступом, вартістю і якістю медичних послуг. Країни з відкритими системами можуть застосувати підхід закритих моделей щодо профілактики, тоді як закриті системи можуть збагачуватись гнучкими моделями фінансування для покращення

Постановка завдання. Сучасна російсько-українська війна, що спричинила найбільший демографічний струс в Європі з часів Другої світової війни та різке скорочення населення України, обумовила нагальну потребу в ґрунтовному дослідженні проблем збереження здоров'я нації та функціонування сфери охорони здоров'я з метою

розроблення дієвих інструментів і засобів державної та регіональної політики для пом'якшення наслідків війни й уникнення нової демографічної катастрофи. Тому метою статті є вивчення досвіду відкритих та закритих моделей управління у підвищенні стійкості сфери охорони здоров'я України до викликів війни.

Виклад основного матеріалу. Досвід відкритих і закритих моделей управління охороною здоров'я пропонує цінні ідеї, які можуть значно підвищити стійкість українського сектора охорони здоров'я до викликів війни. За даними всеукраїнського моніторингу «Українське суспільство – 2024», що забезпечує репрезентативність для аналізу суспільних настроїв дорослого населення України завдяки методології CATI та ретельно вибудованій вибірковій сукупності (N=2767), який щорічно, проводиться Інститутом соціології НАН України, 47,9% респондентів зауважили – їм не вистачає послуг та сервісів сфери охорони здоров'я (рис. 1), з яких 42,2% засвідчили наявність дефіциту необхідної їм медичної допомоги.

Окрім того, підкреслює потребу в адаптації існуючих моделей управління для забезпечення доступності та ефективності медичних послуг, враховуючи виклики, зумовлені воєнним станом, впевненість 42,2% респондентів у нестачі, необхідної їм медичної допомоги (рис. 2).

Отже, досвід відкритих і закритих моделей управління охороною здоров'я є цінним джерелом ідей для підвищення стійкості українського сектору охорони здоров'я в умовах війни. Однак результати всеукраїнського моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України, свідчать про нагальні проблеми у доступі до медичних послуг. Зокрема, 47,9% респондентів відзначили нестачу послуг та сервісів у сфері охорони здоров'я у 2024 році, а 42,2% з них заявили про дефіцит необхідної медичної допомоги. Тож створення

Кожна модель передбачає різні підходи до розподілу ресурсів, надання послуг і управління кризовими ситуаціями, які можна адаптувати до унікальних потреб України під час війни. Розглянемо декілька ключових аспектів.

1. Централізований контроль і управління (закриті системи). Закриті системи охорони здоров'я, наприклад у Великобританії чи Канаді, покладаються на централізований контроль для забезпечення справедливого розподілу ресурсів. Зазначений досвід є корисним для України, де централізоване управління може допомогти визначити пріоритетність розподілу обмежених

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вистачає Вам послуг та сервісів сфери охорони здоров'я?» (у %)

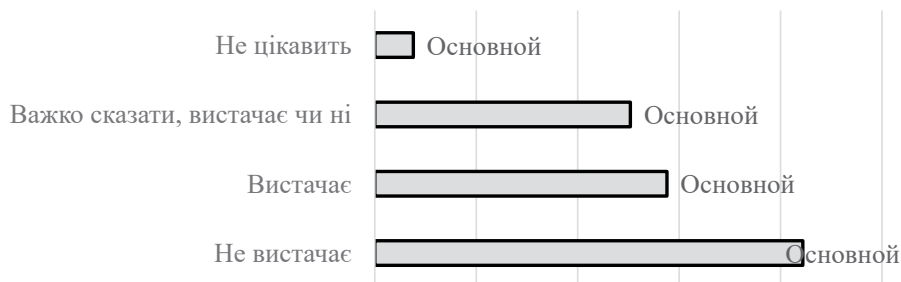

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вистачає Вам необхідної медичної допомоги?» (у %)

ресурсів на нагальні потреби, пов'язані з війною, наприклад, невідкладну допомогу пораненим цивільним особам і військовим.

Впровадження узгодженої політики: закритий системний підхід забезпечує стандартизовану політику в усьому секторі охорони здоров'я, що може бути критично важливим під час війни, коли потрібні швидкі та послідовні реакції. Завдяки централізованому нагляду Міністерство охорони здоров'я України могло б забезпечити виконання рекомендацій щодо процедур сортування, протоколів допомоги та програм психологічної підтримки в країні, покращуючи доступність медичних послуг та чітко дотримуючись принципів клієнтоорієнтованості.

2. Гнучкість та інновації (відкриті системи). Швидка адаптація до надзвичайних ситуацій є актуальною для українського суспільства в умовах сьогодення. Відкриті системи охорони здоров'я, такі як система США, відомі своєю адаптивністю та здатністю реагувати на обставини, що швидко змінюються, часто завдяки різноманітним джерелам фінансування та менш централізованим структурам. В Україні інтеграція гнучкості в систему охорони здоров'я може сприяти зусиллям швидкого реагування, дозволяючи швидко переміщати ресурси та персонал у райони високого ризику. Інновації та залучення цифрових технологій у відкритих системах мають

більше можливостей, як правило, вони швидко впроваджуються, що може принести користь сектору охорони здоров'я України під час війни. Наприклад, мобільні медичні пункти, цифрова медицина та системи управління ресурсами, що аналізують великі обсяги цифрових даних, могли б покращити охоплення та ефективність медичної допомоги для переміщених осіб або тих, хто перебуває в зонах конфлікту.

3. Посилення державно-приватного партнерства. Відкриті системи часто передбачають співпрацю з приватними організаціями, пропонуючи розширені можливості через партнерство. В Україні, де інфраструктура охорони здоров'я стикається з серйозними навантаженнями внаслідок скорочення лікувальних та діагностичних закладів, залучення приватних лікарень може заповнити критичні прогалини в наданні послуг. Партнерство такого роду може відкрити додаткові можливості, медичне приладдя або спеціалізоване лікування травм, характерних тільки для конфлікту.

Підвищення стійкості охорони здоров'я на рівні громад заслуговує окремої уваги, оскільки за допомогою державно-приватних ініціатив програми охорони здоров'я на рівні громади можна розширити, щоб забезпечити децентралізовану стійку допомогу, яка менше залежить від державних закладів, які часто стають мішенями під час

війни. Локалізовані ініціативи в галузі охорони здоров'я, підтримані приватними партнерами, можуть підвищити безперервність медичної допомоги, навіть якщо центральні лікарні зіткнуться з пошкодженням або нестачею.

4. Готовність до кризових ситуацій і превентивна допомога. Інтегрована готовність до надзвичайних ситуацій в закритих системах значно вища, оскільки вони, як правило, зосереджують увагу на профілактиці та готовності до надзвичайних ситуацій, що є важливими компонентами в умовах ризиків високого рівня, які присутні в Україні. Застосовуючи найкращі практики готовності до надзвичайних ситуацій, МОЗ може забезпечити оснащення лікарень і клінік відповідними травматологічними приміщеннями, планами укомплектування персоналом на випадок непередбачених ситуацій і впорядкованими системами сортування, щоб справлятися з великими обсягами травми, спричиненим реаліями війни (бомбардування, обстріли).

Окрім того, в умовах війни особливого значення набувають питання первинної психосоціальної підтримки. Профілактична допомога, відмінна риса закритих систем, включає послуги щодо збереження психічного здоров'я, які є вирішальними в умовах війни. Україна могла б отримати вигоду від прийняття проактивного підходу до збереження психічного здоров'я нації, притаманного закритим системам, створення рамок для консультування з посттравматичних стресових розладів, допомоги з інформацією про травми та реабілітаційних послуг для військових і цивільних осіб, які постраждали від війни.

5. Підвищення стійкості завдяки створенню гібридного підходу. Комбінація існуючого світового досвіду та створення гібридної моделі може бути дієвим шляхом створення гнучкої системи управління сферою охорони здоров'я. Вибірково приймаючи характеристики як відкритих, так і закритих систем, Україна може розробити гнучку, але контрольовану систему охорони здоров'я, здатну реагувати на потреби військового часу, що змінюються. Наприклад, централізоване управління можна поєднати з децентралізованими інноваціями, такими як цифрова медицина та громадські клініки, пропонуючи як одноманітність в управлінні кризою, так і гнучкість у наданні послуг.

Інтеграція централізованого відстеження даних із децентралізованими втручаннями у сфері охорони здоров'я (наприклад, мобільними медичними бригадами) може покращити розподіл ресурсів і якість медичних послуг. Аналіз обсягів

великих масивів цифрової інформації, може допомогти відстежувати потреби пацієнтів, наявність поставок і попит на послуги в режимі реального часу, дозволяючи точніше планувати реагування в зонах високого ризику.

Таким чином, в умовах воєнного часу Україна може посилити стійкість системи охорони здоров'я, адаптуючи ключові елементи як закритих, так і відкритих моделей управління медичною галуззю. Закриті системи забезпечують централізоване управління та стандартизовану політику, що сприяє чіткому розподілу ресурсів і координації надання послуг у кризових ситуаціях. Відкриті системи, своєю чергою, демонструють гнучкість і швидке впровадження інновацій, таких як мобільні медичні пункти й цифрові технології, що є цінними в умовах непередбачуваних обставин. Комбінація переваг обох підходів в рамках створення гібридної моделі дозволить Україні оптимально розподіляти ресурси, адаптуватися до зміни потреб і забезпечувати безперервну медичну допомогу, включаючи критично важливу психосоціальну підтримку для військових і цивільних осіб.

Висновки. Розуміння особливостей функціонування відкритої та закритої моделей роботи системи охорони здоров'я в кризових ситуаціях може допомогти Україні у воєнний і післявоєнний період розробити заходи, які будуть зосереджені на вирішенні проблем громадського здоров'я, включаючи інфекційні захворювання, кризи психічного здоров'я та потреби в реабілітації ветеранів і демобілізованих. Ці знання сприятимуть встановленню пріоритетності в прийнятті управлінських рішень при вирішенні викликів, що виникають перед системою охорони здоров'я, та розробити план дій, необхідний як для стійкості медичної галузі під час війни, так і для довгострокового її відновлення у повоєнний період.

Об'єднаний досвід відкритих і закритих систем охорони здоров'я може забезпечити Україну ґрунтовною методологічною платформою для зміцнення стійкості сектору охорони здоров'я в умовах війни. Застосовуючи орієнтовані на справедливість стратегії закритих систем разом із гнучкістю та інноваційністю відкритих систем, Україна може побудувати стійку, адаптивну інфраструктуру охорони здоров'я, здатну надавати ефективну допомогу під час війни та після неї. Цей гібридний підхід може допомогти Україні вирішити безпосередні проблеми охорони здоров'я, спричинені війною, одночасно заклавши основу для стійкої та швидко реагуючої системи

охорони здоров'я після конфлікту. Аналіз відкритих і закритих систем охорони здоров'я представляє для України цінну інформацію для розробки гібридного підходу, який поєднує справедливість і контроль закритих систем із гнучкістю та інноваційністю. У воєнний час ці знання можуть допомогти Україні створити чутливу, стійку та інклюзивну структуру охорони здоров'я, здатну вирішувати безпосередні виклики війни, створюючи основу для сталого відновлення.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на інтеграцію сильних сторін відкритих і закритих моделей охорони здоров'я з метою створення гібридних систем, що дасть можливість краще адаптуватися до соціальних та економічних

змін, враховуючи кризові ситуації. Зокрема, перспективи подальшого наукового пошуку можуть включати: вивчення можливостей поєднання державного і приватного фінансування для забезпечення доступності медичних послуг; вивчення методів більш ефективної профілактики хронічних захворювань та покращення клієнтоорієнтованості медичних послуг і сервісів; аналіз впливу цифрових технологій на доступність та якість в контексті покращення обслуговування пацієнтів. Перелічене вище має певні перспективи перетворитись на наукове підґрунтя для реформування та створення систем охорони здоров'я в Україні, яка буде максимально відповідати потребам сучасного суспільства.

Список літератури:

1. Andersen, R. M., & Davidson, P. L. Improving Access to Care in America: Individual and Contextual Indicators. *Health Services Research*, 2001, 36(1), 13-26. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10995-012-0988-9>
2. Blendon, R. J., et al. Common Concerns Amid Diverse Systems: Health Care Experiences in Five Countries. *Health Affairs*, 2023, 22(3), 106-121. DOI: 10.1377/hlthaff.22.3.106.
3. Mossialos, E., Wenzl, M., Osborn, R., & Sarnak, D. O. International Profiles of Health Care Systems 2020. The Commonwealth Fund, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/347011106_International_Profiles_of_Health_Care_Systems_2020
4. OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). (2023). *Health at a Glance 2023: OECD Indicators*. 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-2023_7a7afb35-en.html
5. Saltman, R. B., & Figueras, J. European Health Care Reform: Analysis of Current Strategies. *World Health Organization, Regional Office for Europe*. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/107267>
6. Shi, L., & Singh, D. A. Essentials of the U.S. Health Care System. Jones & Bartlett Learning. 2020. 390. URL: <https://www.jblearning.com/catalog/productdetails/9781284235104>
7. Wendt, C., & Thompson, T. Social Capital and Health in Europe. *European Sociological Review*, 2014, 30(1), 139-154. DOI:10.1177/0958928707078366

Klymenko O.Yu. INVOLVEMENT OF THE EXPERIENCE OF OPEN AND CLOSED MANAGEMENT MODELS IN INCREASING THE RESILIENCE OF THE HEALTH CARE SECTOR OF UKRAINE TO THE CHALLENGES OF WAR

The article examines the issue of increasing the resilience of the Ukrainian health care system to the challenges of war by introducing elements of open and closed management models. The purpose of the article is to study the experience of open and closed management models in increasing the resilience of the health care sector of Ukraine to the challenges of war. The methodological basis of the study is a comprehensive analysis of scientific sources, publications in periodicals and data from a quantitative sociological survey – the annual sociological monitoring “Ukrainian Society – 2024”, which provides representativeness for the analysis of social attitudes of the adult population of Ukraine thanks to the CATI methodology and a carefully constructed sample population (N = 2767).

In the conditions of wartime and social trauma caused by the Russian-Ukrainian conflict, a critical task is to develop a system that will ensure access to medical care for the most vulnerable groups of the population, including internally displaced persons, wounded and low-income citizens. The analysis of the closed model of health care management demonstrates the potential of effective cost control through centralized resource management, which allows optimal allocation of the budget and prioritization of necessary medical services. At the same time, an open model involving public-private partnerships and rapid adoption of new technologies can contribute to improving emergency care and the availability of specialized services. The experience of using both models make it possible to form a post-war strategy for the development of health care in Ukraine, in particular for long-term care of veterans and demobilized persons. The advantages of the preventive focus of closed systems and the innovative approaches of open models can create comprehensive rehabilitation and reintegration programs for war victims.

Key words: health care, open and closed management models, digital services, innovative activity.

Кузьменко Г.О.

ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

Телендій А.А.

ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

ВПЛИВ ВІЙНИ НА АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ВІДНОВЛЕННІ ГАЛУЗІ

У представленій статті розглянуто вплив війни на аграрний сектор України та роль державного управління у процесі відновлення цієї галузі. Війна, що почалася в лютому 2022 року, поставила аграрний сектор перед низкою серйозних викликів, включаючи руйнування інфраструктури, мінуння сільськогосподарських угідь, порушення ланцюгів постачання та втрату робочої сили. Автором статті підкреслено, що ці виклики мають глибокий і тривалий вплив на всі аспекти аграрної діяльності, від виробництва до логістики та експорту, що вимагає від держави термінових і ефективних заходів.

Автор зазначає, що руйнування аграрної інфраструктури є одним з найсуттєвіших наслідків війни. Сільськогосподарські угіддя, фермерські господарства, зернохосовища, транспортні мережі та логістичні центри були значно пошкоджені або знищені, що суттєво ускладнило виробничі процеси та транспортування продукції. Особливу увагу приділено проблемі мінуння аграрних земель, що перешкоджає їх використанню та становить серйозну загрозу для життя фермерів і робітників. У статті також розглянуто державні заходи, спрямовані на підтримку аграрного сектору в умовах війни. Зокрема, автор відзначає важливість відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури, надання фінансової допомоги фермерам, забезпечення доступу до пільгових ресурсів, таких як паливо та добрива, а також підтримку експорту української аграрної продукції. Автор наголошує на тому, що державна підтримка має бути комплексною та орієнтованою на швидке відновлення виробничих потужностей і забезпечення продовольчої безпеки.

У статті підкреслюється, що для успішного відновлення аграрного сектору необхідно впроваджувати інноваційні технології, такі як точне землеробство, автоматизація виробничих процесів та цифрові рішення для управління фермерськими господарствами. Ці технології можуть значно підвищити ефективність використання ресурсів, мінімізувати витрати та покращити врожайність, що є критично важливим в умовах обмежених ресурсів. Автор також звертає увагу на важливість міжнародної співпраці для забезпечення доступу до необхідних ресурсів і експертизи. Використання сучасних методів розмінування, співпраця з міжнародними організаціями та обмін передовими технологіями можуть сприяти швидшому відновленню сільськогосподарських угідь і підвищенню безпеки в регіонах, що постраждали від війни.

Ключові слова: війна в Україні, аграрний сектор, державне управління, інфраструктурні виклики, інноваційні технології, міжнародна співпраця, продовольча безпека.

Постановка проблеми. Війна в Україні, що почалася в лютому 2022 року, поставила аграрний сектор перед низкою серйозних викликів. Руйнування інфраструктури, мінуння сільськогосподарських угідь, порушення ланцюгів постачання і втрата робочої сили – все це суттєво вплинуло на здатність країни забезпечувати продовольчу безпеку та підтримувати економічну стабільність. Україна стала однією з найбільш замінованих країн світу, що додало додаткових труднощів у ведення сільського господарства. Ці проблеми

вимагали від державного управління термінових і ефективних дій для забезпечення стабільності та відновлення аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що війна в Україні має глибокий і тривалий вплив на аграрний сектор, охоплюючи всі його аспекти, від виробництва до логістики та експорту. Дослідження вчених, зокрема Б. Булик, В. Голобородько, І. Клімов, І. Костенко, К. Кучерява, Т. Мурована, М. Негрей, І. Северина, Н. Скопенко, А. Тараненко, Д. Халізов, І. Хмарська та

інші, підкреслюють важливість комплексного підходу до відновлення аграрної галузі, що включає матеріальну допомогу, стратегічне планування та інновації. Публікації також вказують на те, що інвестиції в сучасні технології, такі як точне землеробство і автоматизація, є ключовими для підвищення ефективності та стійкості сільського господарства в умовах постійної нестабільності. Крім того, міжнародна співпраця визнається критично важливою для забезпечення доступу до ресурсів та експертизи, необхідних для успішного відновлення та розвитку аграрного сектору в постконфліктний період.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу війни на аграрний сектор України та ролі державного управління у вирішенні викликів, з якими стикається галузь, для забезпечення її стійкого розвитку та конкурентоспроможності в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Військові дії, які розгорнулися на території України з лютого 2022 року, спричинили масштабні руйнування інфраструктури, що має критичне значення для аграрного сектору. Одними з найбільш постраждалих об'єктів стали сільськогосподарські угіддя та виробничі потужності, що опинилися в зоні бойових дій. Вибухи, артилерійські обстріли та мінування призвели до знищення значних площ орних земель, садів, виноградників та інших сільськогосподарських територій. Це не лише унеможливило поточні і майбутні посівні кампанії, але й порушило екосистеми, які підтримували сільське господарство.

Особливо значним викликом стало мінування аграрних земель. Важливо звернути увагу на те, що Україна наразі є однією з найбільш замінованих країн світу. За оцінками, сотні тисяч гектарів орних земель забруднені мінами і боєприпасами, що не розірвалися. Це унеможливило їхнє використання для сільськогосподарських робіт, ставить під загрозу життя фермерів та робітників і потребує значних зусиль з розмінування. Міни та інші вибухонебезпечні предмети не лише обмежують доступ до цих територій, але й серйозно порушують екосистему, завдаючи шкоди ґрунтам і біорізноманіттю.

Принагідно підкреслити, що руйнування також торкнулися транспортних мереж, які є життєво важливими для аграрної логістики. Пошкоджені дороги, зруйновані мости та пошкоджена залізнична інфраструктура значно ускладнили доставку сировини та готової продукції. Це створило перешкоди не тільки для внутрішнього тран-

спортування, але й для експорту аграрної продукції, що є важливим джерелом доходів для України [3, с. 9]. Відновлення цих транспортних шляхів вимагає значних ресурсів і часу, що ще більше ускладнює ситуацію.

Крім того, значних втрат зазнала інфраструктура зберігання і логістики. Зерносховища, складські приміщення, холодильні склади та логістичні центри були зруйновані або пошкоджені, що призвело до втрати значних обсягів зібраного врожаю та запасів. Втрата таких об'єктів негативно вплинула на можливості зберігання і розподілу сільськогосподарської продукції, що ще більше поглибило кризу в аграрному секторі. Важливо зазначити, що руйнування аграрної інфраструктури має довгострокові наслідки, які впливають на всі аспекти виробництва та постачання продукції. Відновлення цих об'єктів потребує значних інвестицій та часу, що є викликом для державного управління та планування в умовах війни [3, с. 9]. Це ставить перед аграрним сектором завдання швидкої адаптації та пошуку альтернативних рішень для підтримки життєдіяльності галузі.

Не можна також оминати той факт, що поряд із руйнуванням фізичної інфраструктури, війна спричинила значні порушення в ланцюгах поставок аграрної продукції. Блокада портів, пошкодження транспортних шляхів і загальна небезпека пересування ускладнили транспортування як всередині країни, так і за її межами. Це створило значні проблеми для експорту української сільськогосподарської продукції, особливо зернових, які традиційно займають провідні позиції на міжнародних ринках. Через блокаду морських портів, які є ключовими для експорту, аграрії були змушені шукати альтернативні шляхи доставки продукції. Відсутність можливості використовувати морські маршрути призвела до значного зниження обсягів експорту і зростання витрат на транспортування. Це, у свою чергу, вплинуло на економічну стабільність аграрного сектору і доходи фермерів.

Внутрішні ланцюги поставок також зазнали серйозних порушень. Багато фермерів стикнулися з проблемами постачання необхідних ресурсів, таких як добрива, насіння, паливо та інші матеріали, необхідні для ведення сільського господарства. Ці труднощі ускладнюють процес виробництва і знижують ефективність аграрних підприємств. Порушення ланцюгів поставок також вплинули на доступність ринків збуту для аграрної продукції. Внутрішній ринок був переважаний через зниження експорту, що призвело до падіння цін і зниження доходів вироб-

ників [2, с. 8]. Це створило додатковий тиск на аграрний сектор, який вже був у складній ситуації через військові дії.

Додатково, війна в Україні призвела до масштабного переміщення населення, що суттєво вплинуло на доступність робочої сили у сільському господарстві. Багато сільськогосподарських підприємств втратили значну частину своїх працівників, які були змушені залишити свої домівки і переїхати в безпечніші регіони або навіть за кордон [5, с. 206]. Це створило серйозні труднощі для аграріїв, які тепер мають справлятися з дефіцитом кваліфікованих робітників, особливо під час сезонних робіт.

Доцільно звернути увагу на те, що зменшення кількості робочої сили особливо гостро відчувається під час посівних та збиральних кампаній, коли попит на робітників є найвищим. Втрата працівників не тільки ускладнює процес виробництва, але й призводить до зниження продуктивності і збільшення витрат на наймання тимчасових або нових працівників. Це впливає на якість продукції та ефективність роботи підприємств. Війна також спричинила втрату кваліфікованих кадрів, що ще більше ускладнює ситуацію. Агропідприємства часто залишаються без досвідчених спеціалістів, які були ключовими для їхнього функціонування [5, с. 318]. Відсутність таких фахівців призводить до зниження якості управління і впровадження нових технологій, що необхідні для розвитку і стабільності сектору.

Цікавим є те, що в умовах війни в Україні, яка спричинила серйозні руйнування аграрної інфраструктури, багато підприємств намагаються адаптуватися, залучаючи місцевих жителів або інвестуючи в автоматизацію та механізацію виробничих процесів. Водночас, державне управління активно впроваджує програми працевлаштування та перекваліфікації, спрямовані на збереження виробничих потужностей і забезпечення стабільного рівня продуктивності аграрного сектору.

Одним із основних завдань для держави залишається відновлення зруйнованих об'єктів аграрної інфраструктури, таких як сільськогосподарські угіддя, фермерські господарства, зернохосвища, транспортні мережі та логістичні центри. Ці об'єкти є критично важливими для безперебійного виробництва та розподілу аграрної продукції. Державні програми зосереджуються на забезпеченні швидкого доступу до фінансових і технічних ресурсів, необхідних для їхньої відбудови та реконструкції. Окрім того, підтримка безперервності виробництва в умовах війни також вимагає

організації тимчасових логістичних рішень. Уряд створює альтернативні маршрути і транспортні коридори, які дозволяють аграріям продовжувати доставку своєї продукції до ринків збуту і переробних підприємств. Використання тимчасових мостів, річкових перевезень та інших методів транспортування забезпечує гнучкість і стійкість логістичних ланцюгів [6, с. 286-290].

Додатково, забезпечення безпеки транспортування продукції в умовах війни залишається важливим напрямом діяльності державного управління. Це включає розробку спеціальних протоколів і заходів безпеки для мінімізації ризиків під час перевезення аграрної продукції через зони конфлікту. Держава координує зусилля з військовими підрозділами для організації безпечних коридорів і надання інформації про безпечні маршрути транспортування, що допомагає підтримувати економічну стабільність аграрного сектору навіть у найскладніших умовах.

Не можна не відзначити, що для забезпечення стійкості аграрного сектору в умовах війни державне управління впроваджує різноманітні заходи підтримки для виробників та аграрних підприємств. Серед ключових елементів цієї підтримки є надання фінансової допомоги для відновлення аграрного виробництва. Уряд виділяє значні кошти на компенсацію збитків, спричинених військовими діями, що дозволяє багатьом фермерам продовжувати свою діяльність і підтримувати виробничі процеси. Субсидії та кредити для фермерів, які постраждали від війни, є важливими для підтримки малого та середнього аграрного бізнесу [1, с. 8]. Ці фінансові інструменти забезпечують необхідні ресурси для відновлення виробничих потужностей, закупівлі нового обладнання та відбудови зруйнованих об'єктів. Державна підтримка також передбачає надання пільгових умов для отримання кредитів, що зменшує фінансовий тиск на фермерів у цей складний час.

Окрім того, доступ до пільгових ресурсів, таких як паливо та добрива, є ще одним важливим аспектом державної підтримки. Уряд розробляє спеціальні програми для постачання цих ресурсів за пільговими умовами, що дозволяє знизити витрати на виробництво і забезпечити безперебійний процес вирощування сільськогосподарських культур. Це сприяє збереженню врожайності та підтримці стабільності аграрного виробництва. Одним з головних пріоритетів державного управління під час війни є забезпечення продовольчої безпеки країни. Уряд організовує стабільні поставки продовольства на внутрішній ринок,

координуючи зусилля з постачальниками, виробниками та логістичними компаніями для забезпечення постійної доступності основних продуктів харчування. Це допомагає уникнути дефіциту продуктів на внутрішньому ринку та стабілізувати ціни на харчові продукти.

Доцільно підкреслити, що створення резервів продуктів харчування є важливою частиною стратегій забезпечення продовольчої безпеки. Державні органи впроваджують програми для формування стратегічних запасів основних продуктів харчування, таких як зерно, м'ясо, молочні продукти та овочі. Ці запаси служать резервом на випадок подальших потрясінь або порушень у постачанні, що дозволяє підтримувати стабільність харчування населення в умовах війни.

Також принагідно зауважити, що підтримка експортного потенціалу аграрної продукції залишається важливим аспектом державної політики. Незважаючи на труднощі, уряд продовжує працювати над забезпеченням доступу української продукції до міжнародних ринків. Це включає пошук альтернативних шляхів для експорту продукції, переговори з міжнародними партнерами для спрощення торговельних процедур та надання підтримки експортерам у вигляді інформаційної та фінансової допомоги [5, с. 111]. Такі заходи дозволяють зберегти експортний потенціал України і підтримувати економічну стабільність аграрного сектора. Доцільно далі звернути увагу

на таблицю 1, яка систематизує основні заходи державної підтримки аграрного сектора в умовах війни.

Проте, попри численні заходи, які вживає держава для підтримки аграрного сектору під час війни, існують певні недоліки та обмеження, які потребують додаткової уваги. Однією з головних проблем є обмеженість ресурсів, що робить неможливим повне відновлення всіх зруйнованих об'єктів аграрної інфраструктури. Відсутність достатнього фінансування та технічної підтримки уповільнює процеси реконструкції та модернізації. Крім того, бюрократичні перепони часто затримують надання необхідної допомоги фермерам, що створює додатковий тиск на аграрний сектор.

Доступ до пільгових ресурсів, таких як паливо та добрива, є важливим аспектом державної підтримки, але навіть ці заходи не завжди є достатньо ефективними. Фермери часто стикаються з проблемами логістики та доступності цих ресурсів, особливо в регіонах, які постраждали від активних бойових дій. Недостатність ефективної координації та управління також може призводити до нерівномірного розподілу допомоги, що залишає частину фермерів без необхідної підтримки. Ще однією важливою проблемою є забезпечення безпеки транспортування продукції. Незважаючи на зусилля держави щодо організації безпечних коридорів, ризики для транспортування аграрної

Таблиця 1

Державна підтримка аграрного сектора в умовах війни

№	Напрямок підтримки	Опис	Приклади заходів
1	Відновлення аграрної інфраструктури	Відбудова зруйнованих об'єктів, таких як сільськогосподарські угіддя, фермерські господарства, зернохосовища, транспортні мережі та логістичні центри.	- відновлення зернохосовищ; - створення тимчасових мостів; - використання річкових перевезень як альтернативи.
2	Фінансова підтримка фермерів	Надання субсидій та пільгових кредитів для відновлення виробничих потужностей, компенсації збитків та закупівлі нового обладнання.	- пільгові кредити для відновлення діяльності; - компенсація збитків від військових дій; - фінансування закупівлі палива та добрив.
3	Забезпечення продовольчої безпеки	Організація стабільних поставок продовольства на внутрішній ринок, створення стратегічних запасів основних продуктів харчування та забезпечення доступності продуктів.	- створення стратегічних запасів зерна, м'яса, молочних продуктів та овочів; координація з постачальниками та логістичними компаніями.
4	Підтримка експортного потенціалу	Забезпечення безперебійного експорту, пошук альтернативних шляхів для доставки продукції та спрощення торговельних процедур.	- пошук нових маршрутів для експорту; - переговори з міжнародними партнерами для спрощення процедур; - інформаційна та фінансова підтримка експортерам.

Складено автором.

продукції залишаються високими. Це ускладнює постачання продукції на внутрішні та зовнішні ринки і може призводити до втрат врожаю та зниження доходів виробників [3, с. 9].

Однак, незважаючи на виклики, аграрний сектор України має значний потенціал для відновлення та розвитку. Перспективи розвитку включають не лише інвестиції в інноваційні технології та модернізацію виробництва, але й конкретні заходи для подолання проблем, спричинених військовими діями, зокрема мінуванням сільськогосподарських угідь. Впровадження сучасних технологій, таких як точне землеробство, автоматизація та цифрові рішення для управління фермерськими господарствами, може значно підвищити ефективність та продуктивність сільського господарства. Точне землеробство, яке використовує дані з сенсорів, дронів і супутникових зображень для оптимізації використання ресурсів, може допомогти фермерам краще управляти своїми полями, мінімізуючи витрати на добрива та воду [7, с. 8]. Це також може сприяти більш точному розумінню стану посівів і виявленню проблем на ранніх етапах, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів. Автоматизація виробничих процесів, включаючи використання роботизованих систем для посадки, збирання та обробки врожаю, дозволяє знизити залежність від робочої сили, яка зазнала серйозних втрат через війну.

При цьому не слід забувати про цифрові рішення для управління фермерськими господарствами, такі як програмне забезпечення для управління ланцюгами постачання та аналізу даних, можуть забезпечити ефективніше планування та контроль над виробничими процесами. Це особливо важливо в умовах порушених ланцюгів постачання та логістичних труднощів, спричинених військовими діями. Застосування таких технологій допоможе фермерам швидше адаптуватися до нових умов, зменшити витрати та підвищити врожайність. Крім цього, інноваційні підходи до розмінування сільськогосподарських угідь також мають ключове значення. Використання дронів та роботизованих систем для виявлення та знешкодження мін може прискорити повернення земель до безпечного використання, дозволяючи фермерам відновити виробничі процеси на значно більших площах [4, с. 57-64]. Інтеграція передових технологій у ці процеси не тільки підвищує безпеку, але й робить розмінування більш ефективним та менш затратним.

Загалом, завдяки інвестиціям у інновації та технологічну модернізацію, український аграрний

сектор може не тільки відновитися після руйнівних наслідків війни, але й стати більш конкурентоспроможним та стійким до майбутніх викликів. Ці кроки є критично важливими для забезпечення довгострокової стабільності та зростання галузі, яка є однією з основних складових економіки України.

Важливо наголосити на тому, що державне управління має зосередитися на довгостроковому плануванні відновлення аграрного сектора, яке включає створення стратегічних програм для модернізації аграрної інфраструктури та підтримки малих і середніх фермерських господарств. Це планування повинно враховувати необхідність інтеграції інноваційних технологій, що можуть значно підвищити продуктивність та стійкість сільського господарства. Оновлення інфраструктури має включати не тільки реконструкцію зруйнованих об'єктів, але й впровадження сучасних технологічних рішень, які забезпечать ефективне використання ресурсів і оптимізацію виробничих процесів.

Доречно зауважити, що підтримка малих і середніх фермерських господарств є особливо важливою, оскільки вони складають основу аграрного сектору і найчастіше постраждали від наслідків війни. Державні програми повинні надавати цільову фінансову та технічну допомогу цим підприємствам, допомагаючи їм відновитися та адаптуватися до нових умов [1, с. 8]. Це може включати субсидії для впровадження сучасних технологій, гранти на реконструкцію і розвиток виробничих потужностей, а також доступ до пільгових кредитів для підтримки ліквідності.

Крім того, розробка систем управління ризиками є критично важливою для забезпечення стійкості аграрного сектора. Війна показала, наскільки вразливим може бути сільське господарство до зовнішніх впливів, таких як природні катастрофи, політичні ризики та економічні нестабільності. Впровадження програм страхування може забезпечити захист фермерів від непередбачуваних подій і зменшити фінансові втрати. Це включає страхування врожаю, страхування від катастроф і спеціальні фонди для підтримки фермерів у випадку серйозних потрясінь.

Стратегічне планування повинно також передбачати розвиток мережі постачання та збуту, що включає не тільки внутрішню логістику, але й забезпечення доступу до міжнародних ринків. Підтримка експорту аграрної продукції, зокрема, може забезпечити економічну стабільність сектора і сприяти його довгостроковому зростанню.

Це може включати інвестиції в інфраструктуру експорту, спрощення регуляторних процедур та розширення співпраці з міжнародними партнерами [7, с. 8]. Так, варто сказати, що державне управління має розробити комплексний підхід до відновлення аграрного сектора, який враховує як поточні виклики, так і перспективи довгострокового розвитку. Інтеграція нових технологій, підтримка фермерів і ефективне управління ризиками забезпечать стійкість та конкурентоспроможність українського сільського господарства в умовах постійної невизначеності.

Особливу увагу слід приділити, посиленню міжнародної співпраці в сільському господарстві, яке передбачає не лише залучення фінансової підтримки та технічної експертизи, але й обмін досвідом та передовими технологіями. Це означає створення механізмів для спільної розробки та впровадження інноваційних підходів у виробництві, включаючи сучасні методи сільськогосподарської техніки, управління ресурсами та ефек-

тивне використання земельних ресурсів. Також важливою є підтримка в управлінні ризиками та адаптації до змін клімату, що може стати ключовим фактором для забезпечення стабільності та розвитку агропромислового сектора.

Паралельно з цим, важливо вдосконалювати системи міжнародної торгівлі та сприяти доступу до зовнішніх ринків для українських сільгосппродуктів. Це може включати розвиток торговельних угод та участь в міжнародних виставках і ярмарках, сприяючи просуванню українських товарів на світових ринках [6, с. 286-290]. Такий підхід сприятиме збільшенню експорту, збільшенню прибутків сільськогосподарських виробників та загальному економічному зростанню країни.

Останнім, але не менш важливим, слід вважати питання мінування сільськогосподарських угідь, яке становить серйозну загрозу для відновлення аграрного сектора в Україні. Забруднення мінами та нерозірваними боєприпасами перешкоджає використанню земель для сільськогосподарських

Таблиця 2.

Виклики, перспективи та шляхи реалізації розвитку аграрного сектора України в умовах війни

№	Виклик	Перспектива	Шляхи реалізації
1	Обмеженість ресурсів для відновлення інфраструктури.	Інвестиції в сучасні технології для ефективного використання ресурсів.	– впровадження точного землеробства; – автоматизація виробничих процесів.
2	Бюрократичні перепони та затримки у наданні допомоги.	Оптимізація адміністративних процедур.	– спрощення регуляторних процесів; – використання цифрових платформ для подачі заявок.
3	Логістичні труднощі та доступність ресурсів.	Розвиток альтернативних логістичних рішень.	– використання річкових перевезень; – організація централізованих поставок у важкодоступні регіони.
4	Високі ризики транспортування продукції.	Впровадження безпечних методів транспортування.	– співпраця з військовими для створення безпечних маршрутів; – розробка протоколів безпеки для перевезення.
5	Мінування сільськогосподарських угідь.	Використання інноваційних технологій для розмінування.	– застосування дронів та роботизованих систем; – співпраця з міжнародними організаціями.
6	Втрата робочої сили через війну.	Автоматизація та механізація для зниження залежності від людської праці.	– впровадження роботизованих систем; – навчання місцевих жителів для роботи з новими технологіями.
7	Обмежений доступ до міжнародних ринків.	Розширення експортних можливостей.	– розробка нових експортних маршрутів; – спрощення умов експорту через переговори з міжнародними партнерами.
8	Порушені ланцюги постачання.	Використання цифрових рішень для покращення управління ланцюгами постачання.	– впровадження програмного забезпечення для управління постачанням; – оптимізація процесів за допомогою даних.
9	Економічна нестабільність.	Створення стратегічних запасів та підтримка фінансової стійкості фермерів.	– формування резервів продовольства; – надання субсидій і пільгових кредитів.

Авторська розробка.

робіт та створює значні ризики для фермерів. Для вирішення цієї проблеми важливо розробити і впровадити комплексні програми з розмінування, зосередившись на інноваційних технологіях, співпраці з міжнародними організаціями, підготовці кадрів та створенні довгострокових стратегій. Державне управління має активно сприяти впровадженню таких програм, залучаючи не лише внутрішні, але й зовнішні ресурси та експертизу. Спільна робота з міжнародними партнерами, використання передових технологій та навчання місцевого населення є ключовими елементами успішної стратегії по вирішенню проблеми мінування [4, с. 57-64]. Відновлення безпечного доступу до сільськогосподарських угідь сприятиме ефективному використанню земель та забезпечить стабільний розвиток аграрного сектора в майбутньому. Принагідно далі, заострити свою увагу на таблицю 2., яка наочно ілюструє вищезазначені аспекти, допомагаючи зрозуміти, як саме можна зміцнити і відновити аграрний сектор у поточних умовах.

Отож, з аналізу таблиці стає очевидним, що, незважаючи на численні виклики, які постають перед аграрним сектором України під час війни, існують значні можливості для його відновлення та розвитку. Інвестиції в сучасні технології, спрощення бюрократичних процедур, розвиток аль-

тернативних логістичних рішень і посилення міжнародної співпраці є ключовими напрямками, які можуть допомогти подолати обмеження і забезпечити стабільність та зростання галузі. Зосередження зусиль на впровадженні інновацій, модернізації інфраструктури та підтримці експорту створює перспективи для підвищення конкурентоспроможності українського аграрного сектора навіть у найскладніших умовах.

Висновки. Війна в Україні створила безпрецедентні виклики для аграрного сектора, включаючи руйнування інфраструктури, порушення ланцюгів постачання, втрату робочої сили та значне мінування сільськогосподарських угідь, що зробило Україну однією з найбільш замінованих країн світу. Державне управління відіграло критичну роль у подоланні цих проблем, запроваджуючи аварійне відновлення інфраструктури, надаючи фінансову допомогу фермерам і забезпечуючи стабільність постачання продовольства. Для успішного відновлення і подальшого розвитку аграрного сектора необхідно зосередитися на інвестиціях в інновації та сучасні технології, стратегічному плануванні відновлення та посиленні міжнародної співпраці, зокрема в розмінуванні територій. Такі заходи сприятимуть не тільки відновленню галузі, але й забезпеченню її стійкості та конкурентоспроможності в майбутньому.

Список літератури:

1. Булик О. Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*. Вип. № 48. 2023. с. 8. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240>
2. Мурована Т. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. Вип. № 47. 2023. с. 8. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144/2073>
3. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. Вип. № 40. 2022. с. 9. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474>
4. Скопенко Н. С., Северина І. В., Голобородько В. П. Інструменти та стратегії розвитку українських підприємств в умовах викликів війни. *Інвестиції: практика та досвід*. Вип. № 6. 2024. С. 57-64. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3261/3297>
5. Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації, лідерство: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, 28 вересня 2023 р. Полтава: ПДАУ, 2023. 450 с. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyk2809233001.pdf>
6. Халізов Д. В. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Вип. № 79. 2023. С. 286-290. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/50.pdf>
7. Хмарська І. А., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*. Вип. № 42. 2022. с. 8. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34619/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%9A%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

Kuzmenko H.O., Telendii A.A. THE IMPACT OF THE WAR ON THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: CHALLENGES AND THE ROLE OF STATE MANAGEMENT IN THE RECOVERY OF THE INDUSTRY

The presented article examines the impact of the war on the agricultural sector of Ukraine and the role of state administration in the process of restoring this industry. The war, which began in February 2022, has presented the agricultural sector with a number of serious challenges, including the destruction of infrastructure, the demining of agricultural land, the disruption of supply chains and the loss of labor. The author of the article emphasized that these challenges have a deep and lasting impact on all aspects of agricultural activity, from production to logistics and export, which requires urgent and effective measures from the state.

The author notes that the destruction of agricultural infrastructure is one of the most significant consequences of the war. Agricultural lands, farms, granaries, transport networks and logistics centers were significantly damaged or destroyed, which significantly complicated production processes and transportation of products. Special attention is paid to the problem of mining of agricultural lands, which prevents their use and poses a serious threat to the lives of farmers and workers. The article also discusses state measures aimed at supporting the agricultural sector in wartime conditions. In particular, the author notes the importance of restoring destroyed infrastructure facilities, providing financial assistance to farmers, providing access to preferential resources, such as fuel and fertilizers, as well as supporting the export of Ukrainian agricultural products. The author emphasizes that state support should be comprehensive and focused on the rapid restoration of production capacities and ensuring food security.

The article emphasizes that for the successful recovery of the agricultural sector, it is necessary to implement innovative technologies, such as precision agriculture, automation of production processes, and digital solutions for farm management. These technologies can significantly improve resource efficiency, minimize costs, and improve yields, which are critical in resource-constrained environments. The author also draws attention to the importance of international cooperation to ensure access to the necessary resources and expertise. The use of modern demining methods, cooperation with international organizations and the exchange of advanced technologies can contribute to the faster recovery of agricultural land and increased security in war-torn regions.

Key words: *war in Ukraine, agricultural sector, public administration, infrastructural challenges, innovative technologies, international cooperation, food security.*

Огар Н.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПОВНУ ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ

У статті здійснено аналіз характерних для нинішнього етапу розвитку проблемних аспектів забезпечення реалізації в Україні права громадян на повну загальну середню освіту. Дослідження проведено із застосуванням теоретичних та емпіричних методів, що ґрунтуються на притаманному для науки публічного управління системному підході, а саме: спостереження, причинно-наслідкового аналізу, індукції, дедукції, методів конкретизації, узагальнення.

Виходячи з того, що право на освіту є одним із основоположних соціокультурних прав людини, автор зазначає, що війна, розв'язана росією проти України, призвела до появи нових викликів у реалізації цього права, посиливши ті проблеми, які існували ще до початку воєнних дій. Приділено увагу різниці в якості та доступності освітніх послуг у міській та сільській місцевостях; невідповідності матеріально-технічної бази ЗЗСО наявним потребам. Йдеться про недостатнє забезпечення ЗЗСО новими підручниками та посилення контролю за їх якістю. Наголошується на проблемах в організації харчування та медичного обслуговування учнів. Окреслено перелік питань, розв'язання яких потребує міжвідомчої співпраці Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України. Вказано на існування викликів, які заважають повноцінній інтеграції дітей з ООП у загальноосвітній процес. Підкреслюється нерегульованість використання штучного інтелекту в освітньому процесі. Зроблено висновок, що для забезпечення реалізації права на повну загальну середню освіту в Україні необхідно здійснити системні зміни; державні органи повинні вжити заходів для покращення фінансування освіти, розробки стратегій розвитку освітньої інфраструктури та забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг для всіх учнів. Наголошується на важливості активізації державно-приватного партнерства в освітній сфері, що дозволить залучити приватний сектор до фінансування інноваційних проєктів.

Ключові слова: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, доступ до освіти, повна загальна середня освіта, державна політика.

Постановка проблеми. Виконання зобов'язань держави щодо забезпечення реалізації права громадян на повну загальну середню освіту в сучасних умовах набуває особливого значення. Повномасштабне вторгнення росії на територію України призвело до появи нових викликів у реалізації цього права, посиливши ті проблеми, які існували ще до початку воєнних дій. Відсутність комплексного підходу до вирішення цих проблем створює ризик погіршення якості освіти та нерівномірного доступу до неї для різних категорій громадян. Тому необхідно розробити стратегічні рішення, які дозволять не лише реагувати на поточні виклики, але й забезпечити стійкий розвиток освітньої системи в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема права на освіту, у тому числі загальну середню, є доволі популярною серед науковців. Так, нормативно-правове регулювання права на освіту, вплив війни на зміни у законодавстві

досліджують І. Пирога [15], Л. Мартарішвілі [12]. Л. Заболотна зосереджує увагу на удосконаленні українського законодавства в сфері права на освіту осіб з особливими освітніми потребами (далі – ООП) [5]. Тема фінансування сфери загальної середньої освіти проаналізована А. Рамським [20]. Актуальні аспекти управління освітньою системою висвітлено в роботах Л. Попович [16], Н. Василенко [1], Н. Малиш і С. Москаленко [11] та інших науковців. Водночас, аналіз наукового доробку дозволяє стверджувати про те, що бракує досліджень, присвячених актуальним проблемам забезпечення реалізації права громадян на повну загальну середню освіту.

Постановка завдання. Тож метою статті є аналіз характерних для нинішнього етапу розвитку проблемних аспектів забезпечення реалізації в Україні права громадян на повну загальну середню освіту.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту є одним із основоположних соціокультурних прав

людини. На міжнародному рівні про нього йде мова в низці документів, ратифікованих у тому числі і Україною, зокрема: статті 26 Загальної декларації прав людини, статтях 13 та 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, статтях 28 і 29 Конвенції про права дитини [6; 13; 9].

На державному рівні право на освіту закріплює стаття 53 Конституції України. Ця ж стаття наголошує, що «повна загальна середня освіта є обов'язковою» [10]. Про обов'язковий характер загальної середньої освіти говориться у Законах України «Про освіту» [18] та «Про повну загальну середню освіту» [19]. У цьому контексті реалізація права на освіту покладається на органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, що відповідають за освітню сферу.

Ці органи відіграють ключову роль у формуванні та реалізації державної політики в освітній сфері, визначаючи не лише обсяги бюджетного фінансування для освітніх закладів, установ та організацій, що функціонують у межах освітньої системи, але й відповідаючи за ефективний розвиток освітньої інфраструктури. Вони забезпечують належну підтримку як працівникам освіти, надаючи їм соціальний захист, так і учням та вихованцям, що перебувають під їхньою опікою. Крім того, вони відповідають за забезпечення доступності освітніх послуг на всіх рівнях, сприяючи формуванню безпечного й сприятливого середовища для розвитку молодого покоління [3].

На думку К. Діттера, в контексті реалізації права людини на освіту обов'язки держави є такими: 1) поважати, тобто утримуватися від дій, що можуть суперечити волі особи; 2) захищати, що передбачає вжиття заходів для запобігання порушенням цього права; 3) здійснювати, що включає забезпечення, підтримку та заохочення освітньої діяльності [25, с. 75]. Водночас держава повинна проводити політику, спрямовану на підтримку доступності освіти, а також сприяти поширенню знань щодо прав людини та можливостей їх захисту.

У результаті повномасштабного вторгнення росії відбулась масова міграція населення з окупованих та прифронтових регіонів як на підконтрольну Україні територію, так і закордон. Крім того, постійні артилерійські обстріли роблять неможливим фізичне перебування дітей у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) поблизу фронту. Вжиті ж державою кроки, які дозволяють проводити навчання дистанційно, теж не є досконалими, бо не враховують таких чинників:

- атаки по об'єктам критичної інфраструктури, що призводить до зникнення електропостачання та зв'язку;

- менший контроль за діяльністю учнів, їх відсутність на уроках;

- відсутність технічного забезпечення як в школах, так і у самих учнів, що особливо характерно для сільської місцевості.

Зауважимо, що низка проблем щодо реалізації права громадян на повну загальну середню освіту в Україні була характерною ще до повномасштабного вторгнення, і після лютого 2022 року вони лише посилюються. Однією з першочергових проблем є різниця в якості та доступності освітніх послуг у міських і сільських школах, при цьому між великими та малими містами також можна спостерігати певні відмінності. Реформа децентралізації, розпочата у 2014 році, ставила за мету, зокрема, підвищення автономії на місцевому рівні, тим самим на органи місцевого самоврядування покладалася «відповідальність за створення ефективного управління системою освіти» [21]. Тоді як заробітна плата педагогам надходить від держави, утримання закладу освіти, обслуговуючого персоналу, преміювання вчителів покладається на місцеві бюджети. Враховуючи різний економічний потенціал населених пунктів, виникає потреба з боку держави забезпечувати рівний доступ до освітніх послуг шляхом збільшення фінансування для шкіл у сільських районах, особливо для осучаснення матеріально-технічної бази та можливостей використання новітніх інформаційних технологій.

Не менш важливим є питання опорних шкіл, які мали стати єдиними на ОТГ [7]. Це може ускладнювати процес приїзду школярів на заняття, особливо в негоду чи при пошкодженні транспорту. Дане питання наразі частково вирішене за рахунок можливостей дистанційного навчання, проте в перспективі існує потреба його перегляду, адже не всі населені пункти мають належної якості інтернет-зв'язок, реальною є загроза блекаутів. Держава має усіляко сприяти реалізації програм зі створення альтернативних джерел енергії для забезпечення ними, в першу чергу, медичних та освітніх установ.

Загалом, для подолання нерівності в доступі до освіти у сільській та міській місцевості, необхідна системна державна політика, що включає фінансову підтримку, розвиток інфраструктури, а також впровадження новітніх технологій для забезпечення рівних освітніх можливостей для всіх учнів, незалежно від місця їх проживання.

Повертаючись до проблеми фінансування, слід наголосити, що фінансовий дефіцит зумовлює ряд негативних наслідків, зокрема – погіршення матеріально-технічної бази шкіл, особливо невеликих за кількістю учнів. В ідеалі, сучасні школи повинні мати відповідне технічне забезпечення, включаючи інтерактивні дошки, комп'ютери, лабораторні комплекси, необхідні для практичних занять, щоб забезпечити високий рівень навчання та відповідність освітнім стандартам. Органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування мають вживатися заходи, які б сприяли отриманню школами необхідного обладнання. Актуальними є спеціальні програми підтримки для віддалених та малозабезпечених шкіл, які особливо потерпають від браку фінансування. Це можуть бути грантові програми, спрямовані на технічне оновлення.

Придбання для шкіл інвентаря має відбуватися через тендерні конкурси. Прозорі механізми тендерних процедур дозволять уникнути корупційних схем та забезпечити чесну конкуренцію між постачальниками товарів і послуг. Відкриті тендери з обов'язковим оприлюдненням результатів, а також запровадження електронних систем для проведення конкурсів сприятимуть зменшенню впливу людського чинника на процес прийняття рішень.

Досі існує проблема забезпечення школярів новими підручниками [4]. Неefективна організація державних тендерів на друк підручників, відсутність чіткої координації між освітніми установами та постачальниками навчальних матеріалів, перерозподіл коштів на військову сферу призводить до того, що підручники не встигають надходити до шкіл до початку навчального року.

Проблемою є і фахова експертиза шкільних підручників. Так, на сайті МОН України повідомляється: «у підручнику «Українська мова. 7 клас», виданому видавництвом «Літера ЛТД», було виявлено технічну помилку в зображенні карти України, де відсутній півострів Крим. Незважаючи на це, підручники вже були доставлені до обласних книжкових складів та навчальних закладів» [14]. Не виключаємо знаходження помилок і надалі. Тому, враховуючи що фінансування підручників здійснюється державою, слід утворити робочу групу, яка б керувала їх підготовкою від стадії створення макету до безпосередньої відправки до освітніх установ та бібліотек.

Існують проблеми також із організацією харчування та медичного обслуговування учнів. Пан-

демія та повномасштабне вторгнення призвели до того, що, за останніми даними Інституту освітньої аналітики, із 12 926 працюючих ЗЗСО їдальні мали лише 67,5% (8 726) шкіл [2].

Серед основних причин, які заважають належній організації харчування в закладах освіти, фахівці найчастіше називають такі:

- проблеми з електропостачанням;
- недостатнє фінансування з місцевих бюджетів;
- відсутність належної інфраструктури;
- проблеми з постачанням продуктів [24].

Схвалена у жовтні минулого року «Стратегія реформування системи шкільного харчування на період до 2027 року» [23] і затверджений операційний план заходів з її реалізації у 2023–2024 роках поки що відчутних зрушень у цьому питанні не принесли.

Здійснення медичного обслуговування учнів закладів загальної середньої освіти теж потребує посиленої уваги органів влади. Так, відчутним є брак кваліфікованих медичних працівників. У багатьох школах медичні кабінети або не укомплектовані необхідними спеціалістами, або зовсім відсутні. Це особливо критично для шкіл, розташованих у сільській місцевості, де доступ до медичних послуг обмежений. Відсутність своєчасної медичної допомоги може призводити до серйозних наслідків, особливо у випадках невідкладних станів або загострень хронічних захворювань учнів. Крім того, існує проблема недостатнього обладнання медичних кабінетів необхідними лікарськими засобами та інструментами. Це обмежує можливості надання учням навіть елементарної медичної допомоги в разі нещасних випадків або різкого погіршення самопочуття.

Потребують міжвідомчої співпраці Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України питання:

- проведення профілактичних обстежень школярів;
- моніторингу та аналізу інформації про результати медичних оглядів та їх якість, а також якість виконання рекомендацій;
- порівняння даних щодо стану здоров'я учнів у межах навчальних закладів, територіальних громад, районів, областей;
- проведення санітарно-просвітницької роботи щодо профілактики захворювань із учнями та батьками;
- організації заходів щодо популяризації серед підростаючого покоління здорового способу життя.

Хоча інклюзивна освіта в Україні за останні роки зазнала значних змін, включно із законодавчими ініціативами [17] та створенням ресурсних центрів, все ще існує багато викликів, які заважають повноцінній інтеграції дітей з ООП у загальноосвітній процес. Більшість шкіл недостатньо адаптовані до потреб таких учнів. Так, пандуси встановлюються зазвичай біля центральних входів у ЗЗСО, а на запасних виходах вони здебільшого відсутні, так само, як і ліфти.

У багатьох школах не вистачає ресурсних кімнат або кабінетів, які б відповідали специфічним потребам учнів з ООП. Це ускладнює процес навчання, оскільки учні не мають можливості отримати належну підтримку у випадках, коли їм необхідно працювати в індивідуальному режимі або виконувати вправи за допомогою спеціальних навчальних засобів. Наприклад, далеко не у всіх школах є облаштований за всіма вимогами логопедичний кабінет. Проблемним для навчальних закладів із-за браку фінансування є також доступ до сучасних технологій, які могли б полегшити навчання для дітей з ООП, зокрема комп'ютерних програм для розвитку мовних або когнітивних навичок.

Інша проблема стосується посади асистента вчителя. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 передбачає посаду асистента вчителя, який «забезпечує організацію інклюзивного навчання учнів» [17]. При цьому, до такої посади не висувають спеціальних вимог. Однак, зважаючи на особливості дітей, з якими асистент вчителя має справу, варто було б визначити певні вимоги, серед яких, на наш погляд, має бути базова медична та/або психологічна підготовка, адже діти з ООП потребують індивідуального підходу.

Також варто згадати і про недостатнє залучення громадськості до процесу управління школами. Ні батьки, ні учні не мають, як правило, значного впливу на організацію навчального процесу та життя школи загалом. Тоді, як закордоном функціонують батьківські комітети, які суттєво впливають на шкільне життя, існують учнівські адміністрації, періодичні видання, що друкують матеріали без редактури з боку адміністрації ЗЗСО, в Україні такі практики наразі повною мірою не прижилися. Обрання президента школи чи батьківські ради часто носять формальний характер, залишаючи за адміністрацією закладу право на вирішення усіх ключових питань.

Одним із таких питань є профільність старших класів та додавання декількох предметів,

відповідно до профілю класу, на вибір учнів. Теоретично, саме учні мають право визначити, що хочуть вивчати. Однак, якщо звернемо увагу на багаторічну практику більшості державних шкіл, то побачимо, що вибір за них робить шкільна адміністрація.

Зауважимо, що з 2027 року кожен учень, починаючи з 9 класу, матиме можливість вибору одного з двох освітніх напрямів – академічного або професійного. Академічний напрям дозволить здобувати освіту в ліцеях з обраним профілем, наприклад, у галузях STEM або мовно-літературних дисциплін. Учні матимуть змогу самостійно обирати дисципліни для поглибленого вивчення, а також ті, що не входять до основного профілю.

Академічні ліцеї будуть великими освітніми установами, що дозволить створити кілька груп учнів із різними профілями. Це відкриє можливість запропонувати широкий вибір предметів і профілів для кожної групи.

Професійний напрям передбачає навчання в професійних коледжах або закладах фахової передвищої освіти, де студенти матимуть змогу опанувати конкретну професію, а також обирати предмети, що стосуються їхнього професійного напрямку [22].

В теорії даний підхід виглядає досить дієвим: учні не будуть вивчати більшість предметів, які, на їх думку, будуть їм не потрібними. Хоча існує і загроза того, що діти будуть просто відмовлятися від більш складних предметів, до того ж визначення з профорієнтацією в 9 класі є дещо проблематичним. Також, існує загроза, що більшість вчителів стануть менш затребуваними. Не маючи повної заробітної плати, кваліфіковані вчителі замінять ЗЗСО на інше, більш прибуткове місце роботи. А це, у свою чергу, може мати серйозні наслідки для стабільності та якості навчального процесу.

Останні декілька років доволі активно розвивається штучний інтелект (далі – ШІ). Якщо раніше для користування його функціями необхідна була спеціальна освіта та певні знання з комп'ютерних наук, то сьогодні кожен має вільний доступ до багатьох функцій ШІ. Дослідники вказують, що це, з одного боку, може допомогти як учню, так і вчителю в роботі, а з іншого – може призвести до зловживання подібними ресурсами, що в результаті загрожує зниженням якості освіти [8, с. 44-45]. Погодимось, що ймовірність зловживання можливостями ШІ досить висока, особливо під час дистанційного навчання, коли не існує прямого контакту зі школярами. Останні в свою чергу, можуть

виконувати завдання з використанням ШІ з метою економії часу. Тож уряд має вжити певних заходів, які б регулювали його використання.

Передусім – варто підготувати, обговорити та прийняти закон «Про штучний інтелект», окремий розділ якого б відносився до сфери освіти. Міністерство освіти і науки України має підготувати рекомендації із застосування ШІ вчителями та забезпечити організацію відповідних курсів підвищення кваліфікації для педагогічних працівників.

Висновки. Як бачимо, ключовими проблемними аспектами забезпечення реалізації права громадян на повну загальну середню освіту є: відмінність в якості та доступності освітніх послуг між міськими та сільськими школами; невідповідність матеріально-технічної бази ЗЗСО наявним потребам; недостатнє забезпечення ЗЗСО новими підручниками та брак контролю за їх якістю; проблеми в організації харчування та медичного обслуговування учнів; виклики, які заважають повноцінній інтеграції дітей з ООП у загально-

освітній процес; неврегульованість використання штучного інтелекту в освітньому процесі.

Цей перелік, певна річ, не є вичерпним, однак, він дозволяє зробити висновок, що для забезпечення реалізації права на повну загальну середню освіту в Україні необхідно здійснити системні зміни. Державні органи повинні вжити заходів для покращення фінансування освіти, розробки стратегій розвитку освітньої інфраструктури та забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг для всіх учнів. Важливою складовою цього процесу є активізація державно-приватного партнерства в освітній сфері, що дозволить залучити приватний сектор до фінансування інноваційних проєктів. Водночас, зважаючи на воєнний стан, кардинальні зміни неможливо наразі провести, враховуючи брак фінансування.

У подальших дослідженнях плануємо детальніше зосередитися на питаннях забезпечення права громадян на повну загальну середню освіту в умовах війни.

Список літератури:

1. Василенко Н. Механізми державної політики управління системою повної загальної середньої освіти: сучасні підходи. *Наукові інновації та передові технології. Серія: «Управління та адміністрування»*. 2024. № 6. С. 84-90.
2. Денисюк О. Я., Дронь Т. О., Титаренко Н. В. Моніторингове дослідження щодо готовності педагогічних працівників до реалізації Нової української школи : Інформаційно-аналітичні матеріали. Київ, 2023. 59 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/teaching-staff_2023.pdf (дата звернення: 17.10.2024).
3. Державні гарантії та реалізація прав громадян в освітній галузі. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10065/> (дата звернення: 14.04.2024).
4. Для учнів п'ятого й шостого класів НУШ досі не надрукували підручників – освітній омбудсмен. URL: <https://hromadske.ua/posts/dlya-uchniv-pyatogo-i-shostogo-klasu-nush-dosi-ne-nadrukuvani-pidruchniki-osvitnij-ombudsmen> (дата звернення: 14.10.2024).
5. Заболотна Л. Проблеми та перспективи подальшого удосконалення законодавства України щодо права на освіту людей з особливими освітніми потребами у контексті європейської інтеграції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 99. С. 40-48.
6. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 17.10.2024).
7. Загальна інформація про опорні школи. URL: <https://decentralization.ua/education/oporni-shkoly> (дата звернення: 14.10.2024).
8. Казаков, Г., Точиліна, І. Використання Chat GPT у викладанні історії в закладах середньої освіти: погляд вчителя. *Гуманітарні студії : історія та педагогіка*. 2024. № 1 (7). С. 42-51.
9. Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листопада 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 17.10.2024).
10. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
11. Малиш Н. А., Москаленко С. О. Світові тенденції розвитку освіти: державно-управлінський аспект. *Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ*. 2021. Том 2 № 83. С. 21-26.
12. Маргарішвілі Л. Теоретичні засади державного управління освітою України та тенденції його сучасного розвитку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 133-141.
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 17.10.2024).

14. МОН уже змінює процедуру добору підручників. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-uzhe-zminiuiie-protseduru-doboru-pidruchnykiv> (дата звернення: 16.10.2024).
15. Пирого І. С. Міжнародні стандарти та нормативно-правові аспекти права на освіту. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 170-175.
16. Попович Л. М. Державно-громадська партнерська взаємодія в управлінні закладами загальної середньої освіти. *Педагогічний альманах*. 2023. Вип. 54. С. 166-175
17. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 № 957 : станом на 6 вересня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text> (дата звернення: 17.10.2024).
18. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 6 жовтня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
19. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX : станом на 24 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
20. Рамський А. Фінансування закладів загальної середньої освіти: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. № 8. С. 236-240.
21. Реформа освіти в умовах децентралізації. URL: <https://decentralization.ua/education> (дата звернення: 14.10.2024).
22. Старша школа змінюється: які можливості відкриються для учнів. URL: <https://mon.gov.ua/news/starsha-shkola-zminiuietsia-iaki-mozhlyvosti-vidkryutsia-dlia-uchniv> (дата звернення: 14.10.2024).
23. Стратегія реформування системи шкільного харчування на період до 2027 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-skhvalennia-stratehii-reformuvannia-systemy-shkilnoho-kharchuvannia-na-period-do-2027-roku-ta-t271023> (дата звернення: 17.10.2024).
24. У середньому 60% учнів харчуються в шкільних їдальнях – результати дослідження. URL: <https://nus.org.ua/news/u-serednomu-60-uchniv-harchuyutsya-v-shkilnyh-yidalnyah-rezultaty-doslidzhennya/> (дата звернення: 17.10.2024).
25. The Protection of the Right to Education by International Law / by K. Dieter. Leiden, Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2006. 752 p.

Ohar N.V. PROBLEM ASPECTS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF CITIZENS TO COMPLETE GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article analyzes problematic aspects characteristic of the current stage of development in ensuring the realization of citizens' right to full general secondary education in Ukraine. The research was conducted using theoretical and empirical methods based on the systemic approach inherent in the science of public administration, namely: observation, cause-and-effect analysis, induction, deduction, methods of concretization, generalization.

Based on the fact that the right to education is one of the fundamental socio-cultural human rights, the author notes that the war waged by Russia against Ukraine led to the emergence of new challenges in the realization of this right, intensifying the problems that existed even before the start of hostilities. Attention is paid to the difference in the quality and availability of educational services in urban and rural areas; inconsistency of the material and technical base of the ZZSO with existing needs. It is about the insufficient supply of new textbooks to the 33CO and the strengthening of control over their quality. Emphasis is placed on problems in the organization of food and medical care for students. A list of issues requiring interdepartmental cooperation between the Ministry of Health of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine has been outlined. The existence of challenges that prevent the full integration of children with disabilities into the general education process is indicated. The irregularity of the use of artificial intelligence in the educational process is emphasized. It was concluded that in order to ensure the realization of the right to full general secondary education in Ukraine, it is necessary to make systemic changes; public authorities should take measures to improve education financing, develop strategies for the development of educational infrastructure, and ensure equal access to quality educational services for all students. The importance of activating public-private partnership in the educational sphere is emphasized, which will allow the private sector to be involved in the financing of innovative projects.

Key words: state authorities, local self-government bodies, access to education, comprehensive general secondary education, state policy.

Тарасенко О.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУБ'ЄКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ: РЕТРОСПЕКТИВА Й ПЕРСПЕКТИВА

У статті проаналізовано місію та здобутки європейських інститутів у галузі культури – суб'єктів культурної політики, що виконують функцію культурного розвитку Європейського Союзу, укладаючи відповідні документи та програми з використанням ідеї взаєморозуміння європейських країн у презентації свого національного культурного фонду в контексті загальноєвропейського єднання. Відзначено й проаналізовано конкретні заходи, що застосовуються цими суб'єктами для розвитку європейського культурного простору й формування загальноєвропейської ідентичності. Зокрема, розкрито провідну роль таких інститутів, як Рада Європи, Європейська Комісія, ЮНЕСКО, що виконують місію пропонування, проектування та координації означених заходів. Відповідно з'ясовано функції Міністерства культури України, що має імплементувати європейське законодавство у свою практику відповідно до актуальних умов життя в Україні, коли відбувається жорстока війна з агресором, який уже знищив багато національних культурних пам'яток і викрав чимало історичних архівів.

Зроблено висновки, що в контексті прагнення України ввійти до Європейського Союзу та його культурного простору вітчизняні державні інститути у сфері культури мають не лише імплементувати європейське законодавство й досвід, але й активно пропонувати власні ініціативи щодо репрезентації українського національного культурного продукту у світі, підвищуючи імідж України, а також поширювати культурні здобутки інших європейських країн серед українського народу, надихаючи його на запозичення елементів європейського світогляду, демократичної та політичної культури, принципів громадянського життя.

Ключові слова: культурна політика ЄС, Рада Європи, Єврокомісія, ЮНЕСКО, Міністерство культури України, європейський культурний простір, національна культурна спадщина.

Постановка проблеми. Розвиток Європейського Союзу (далі – ЄС) відбувається в різних площинах, і культурна серед них стала останнім часом пріоритетною, адже вона базована насамперед на співробітництві, єднанні, співіснуванні, взаємовпливі національних культур у контексті розвитку загальноєвропейської. Цей процес зрештою призводить до формування такої ж ідентичності, що існуватиме паралельно з національною (етнічною) та складатиме давно омріяний культурно-історичний конгломерат спільної та безпечної Європи. Саме цю місію виконують такі інститути, як Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейська Комісія (далі – Єврокомісія), що провадять діяльність із проектування, планування, координування заходів, пов'язаних із розвитком як загальноєвропейської культури, так і національних культур у контексті їх взаємовпливу та взаємозбагачення.

З боку країн-членів ЄС і країн, що перебувають у тісних зв'язках із Євросоюзом зі сподіваннями на членство, такими суб'єктами постають профільні міністерства та інші культурні установи державного, муніципального й приватного

характеру. Так, Міністерство культури України та стратегічних комунікацій виконує функцію впровадження положень європейського законодавства у сфері культури, а також координує ініціативні проекти, спрямовані на підняття іміджу України у світі через поширення здобутків її національної культури, а також її збереження й охорону. Важливим є те, що цей процес не зупиняється сьогодні, в умовах воєнної агресії російської федерації, яка вже завдала чимало шкоди українському культурному простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до зазначеної вище актуальності українським ученим потрібно враховувати наше сьогодення в аналізі європейської політики, адже ті ж демократичні цінності тісно пов'язані з війною, що фактично й почалася як намагання звернути Україну з курсу на західну демократію. У такому разі принциповими є думки державників. Наприклад, ексміністр закордонних справ України Д. Кулеба, подаючи концептуальні засади вступу України до ЄС, зазначає, що потрібно насамперед вивчати зарубіжне законо-

давство й упроваджувати його положення в українську практику, брати участь у перемовинах й угодах із ЄС, нагадувати зарубіжним партнерам, що Україна сьогодні веде збройну боротьбу за демократичні завоювання всієї Європи, що небезпека залишається актуальною, й перемогти ворога можна лише за умови єдності європейських держав [1]. А. Ярош, розглядаючи українську культурну політику в умовах євроінтеграції, аналізує міжнародні заходи в цій сфері, зокрема конференцію в Стокгольмі 1998 року, де було проголошено пріоритетність культурної політики будь-якої держави [2]. О. Береговський досліджує практику вивчення та збереження об'єктів національної культурної спадщини в різних країнах, здійснюючи компаративістське порівняння з українським досвідом [3]. С. Кот розглядає найбільш актуальні проблеми, пов'язані з поверненням культурних цінностей, які свого часу були вивезені з України до Росії, та аналізує механізми міждержавних відносин у цій сфері [4], що можна використати в умовах сьогоденної ситуації, коли окупанти викрадають українські національні культурні пам'ятки із тимчасово захоплених ними територій.

Зазначені вище та інші українські вчені й державники відзначають певні здобутки європейської та української політики в галузі культури, зокрема в міжнародному вимірі, проте недостатньо досліджень присвячено розгляду функцій суб'єктів такої політики як – європейських, так і українських, які виконують загальну місію розвитку духовно-культурних здобутків європейських народів.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясувати функції, здобутки й перспективи суб'єктів європейської та української культурної політики в контексті актуальних змін, що відбуваються в сучасній Європі.

Виклад основного матеріалу. Політика ЄС у сфері культури формується й координується певними визначеними суб'єктами, серед яких основними є Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейська Комісія, Європейський парламент, міністерства культури країн Європи. При цьому коли впродовж розвитку ЄС стало зрозумілим, що культурна складова спільноти має пріоритетне значення, 2001 року було створено Європейський культурний парламент, членами якого стали незалежні митці (Україна стала його членом 2003 року) з провідним меседжем «баланс між загальноєвропейською та національними культурами» [5, с. 5-7].

ЮНЕСКО (від англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) – підрозділ ООН, що вирішує питання у сферах освіти, науки й культури, де перша включає збереження національної культурної спадщини, зокрема й в умовах збройних конфліктів, що спричинило видання відповідних актів – Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, Конвенції про засоби заборони та запобігання ввезенню, незаконному вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року. Незважаючи на давність цих документів, їх значення є непересічним, адже після Другої світової війни й інших подальших збройних конфліктів постраждалі народи зрозуміли, що їхня національна спадщина перебуває під загрозою знищення в будь-який момент історії. Тому ці народи мусять вжити заходів для захисту своєї культурної спадщини, а воєнний суперник не має права атакувати об'єкт, що розташований поблизу певної пам'ятки культури [6].

Європейську культурну конвенцію (European Cultural Convention), ухвалену 1 березня 1954 року в Парижі й ратифіковану Україною 1994 року, було розроблено відповідно до положень Організації Об'єднаних Націй у питаннях освіти, науки та культури. Україна як підписант Конвенції (мала в ООН окремий голос, хоча й була частиною СРСР) була зобов'язана дотримуватися правил, декларованих у цьому акті, зокрема робити культурний внесок у «загальну культурну спадщину Європи», стимулювати своїх громадян до вивчення історії, культури й мови інших країн, сприяти вивченню своєї історії, культури й мови на території інших країн, зберігати історико-культурні цінності, що перебувають у її користуванні [7].

У подальшій Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року декларується «колективний захист» культурної та природної спадщини, що охоплює об'єкти архітектури, скульптури, живопису, археології, історії, науки, природних утворень, для фіксації та опису яких було створено Комітет усесвітньої спадщини, а сформовані ним списки таких об'єктів є ніби захисними документами для їх збереження під час війни. Про важливість таких заходів, започаткованих і реалізованих суб'єктами міжнародної культурної політики, зазначає й О. Береговський, розглядаючи правові аспекти захисту національних пам'яток культури [3], а С. Кот більш конкретно аналізує проблему повернення українських культурних цінностей, які в історичних умовах імперії (російської та радянської) опинилися на території

росії [4], що на наш час отримало продовження ще більш агресивного характеру, коли російські терористи вивозять з окупованих територій предмети культурної спадщини (зокрема музейні та архівні) та інші об'єкти культурної сфери (зокрема елементи архітектури чи тварин із зоопарків).

Ще один суб'єкт міжнародної культурної політики – Єврокомісія – 1977 року підготувала план розвитку культурної сфери, практичним актом якого була «Television without frontiers directive» (директива «Телебачення без кордонів») 1989 року, що декларувала спільний «ринок телевізійного мовлення». Відповідні акти, підготовлені й реалізовані ЮНЕСКО та Радою Європи, які свого часу зумовили культурний розвиток ЄС, стали планами для країн-членів ЄС й інших європейських держав у сфері культури. Такими є документи Ради Європи – «З периферії до центру уваги» (1997 р.), проєкт «The Creating Cultural Capital project» (так званий «Три К», 2003-2007 рр.), ЮНЕСКО – «Наша творча різноманітність» (1996 р.) та ін. Надалі було створено спеціальні фонди для проведення заходів у культурній сфері, надання творчих грантів і стипендій, збереження культурно-історичних пам'яток. Маастрихтська угода 1992 року засвідчила функції ЄС у сфері культури, адже це насамперед спільнота, і тому головним є розвиток загальноєвропейської ідентичності, але з одночасним розвитком і культур держав-членів із повагою до їх національного розмаїття [5, с. 6].

Відповідно до нових умов розвитку міжнародних відносин із початком ХХІ століття Єврокомісія підготувала акт «Європейська стратегія розвитку культури» (2007 р.), де говориться про новий підхід до культурної політики, за яким культура є пріоритетом у розвитку європейської інтеграції, тому декларуються принципи культурної різноманітності, творчості й креативності, міжкультурного діалогу, що сприяють ефективним міжнародним відносинам й інтеграції окремих країн, зокрема України, в європейський культурний, а отже й політичний простір. Тому 2012 року було репрезентовано відповідну Програму східного партнерства «Культура», де зазначається про співробітництво таких країн (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна) з ЄС [5, с. 8, 9].

Безпосереднім суб'єктом державної політики України в галузі культури є Міністерство культури та стратегічних комунікацій (далі – МКСК), діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України як центральним органом виконавчої влади.

Окрім конкретної сфери культури, сучасний МКСК реалізує державну політику також у сферах мовної та інформаційної політики, зокрема й репрезентації України та її національного інтелектуального продукту у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України. Сьогодення нагально потребує цього, адже інформаційна війна зараз переживає свою ескалацію: ворог витрачає чималі кошти на пропагандистські атаки на українське суспільство, а також насичує інформаційний простір дезінформативними даними, з якими лише останнім часом українці стали боротися. І саме МКСК має змогу концептуально цим займатися, визначаючи пріоритетні напрямки такої боротьби й залучаючи відповідні засоби [8].

Тому розвиток вітчизняного законодавства має передбачати як змінні умови існування країни, так і дотримання міжнародних актів. Наприклад, у Законі України про охорону культурної спадщини від 2000 року декларується вирішення проблем збереження й охорони національних пам'яток й інших об'єктів культури для «нинішнього і майбутніх поколінь». Ці об'єкти мають спільну рису – автентичну цінність, і тому внесені як до державних, так і міжнародних реєстрів. Для їх захисту потрібно використовувати відповідні організаційні, правові, матеріально-технічні, інформаційні заходи [9].

До таких заходів А. Ярош відносить і міжнародне співробітництво, створення спільних інституцій для збереження й контролю культурної спадщини. Такою, наприклад, є «Культурна діяльність Європи» («Culture Action Europe»), що об'єднує європейські країни в напрямку захисту їх культурних об'єктів. Такі об'єднання дозволяють народам Європи усвідомлювати власну унікальність, але й водночас належність до європейської культурної спільноти й узагалі глобального світу [2].

Повертаючись до розгляду функцій МКСК відзначимо його нормативно-правову діяльність, де він має повноваження з розробки проєктів законів і подання Кабінетові Міністрів пропозицій щодо внесення змін до спеціальних санкційних заходів, що виносяться на розгляд Ради національної безпеки і оборони України, із подальшим аналізом їх актуальності та ефективності; погоджує проєкти законодавчих актів, що надходять від інших органів виконавчої влади, пропозиції до проєктів законів, що подаються на розгляд Кабінету Міністрів або Верховної Ради, а також зауваження до вже ухвалених Верховною Радою актів, що надаються на підпис Президентові України; займається питаннями інформаційного суверенітету та

безпеки (управління державним підприємством «Мультимедійна платформа іномовлення України» й Українським національним інформантством «Укрінформ»), питаннями мовної політики (зокрема дотримання актів щодо захисту державної мови та розширення її функціонального простору), готує документи у сфері охорони пам'яток національної культури; здійснює нормативно-правове регулювання сферами інформації, медіа, видавництва, а також реінтеграції тимчасово окупованих територій України [8].

Наприклад, у Законі України про охорону культурної спадщини (з останніми доповненнями від 2024 року) конкретизуються заходи з охорони об'єкта культурної політики, зокрема щодо його консервації задля збереження від можливого руйнування, реставрації, реабілітації та ремонту, що актуально в умовах сьогодення, коли багато таких пам'яток потрапили під обстріли й зазнали певних руйнувань [9].

Також потрібно зазначити, що діяльність Міністерства культури та стратегічних комунікацій України відбувається на основі положень Конституції, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради, актів Кабінету Міністрів, зумовлюючи видання відповідних підзаконних актів у напрямках реалізації політики у сферах культури та державної мови, інформатизації суспільства й держави, інформаційної безпеки в умовах російсько-української війни, державного іномовлення, репрезентації України та її культури у світі, поширення важливої інформації всередині та за межами України, збереження національної пам'яті, зокрема охорони пам'яток національної культури, музейної справи, медіа, книговидання. Також МКСК займається питаннями майбутньої реінтеграції тимчасово окупованих територій Донбасу, Криму в культурний простір України [8].

Отже, можна зробити проміжний висновок, що МКСК займається конкретним вирішенням питань, що охоплюють сфери культури, мови, інформації, видавництва, охорони культурної спадщини, медіа, зокрема стратегічних, що стосуються охорони інформаційного простору України, функціонування державної мови, відновлення й повернення в Україну втрачених пам'яток культури (зокрема вивезених окупаційними військами й колаборантами з території країни чи зруйнованих під час обстрілів терористів), функціонування медіа в умовах війни, коли вони перетворюються на джерело правдивої інформації для населення України та громадян інших країн, репрезентації

української культури у світі для підняття її позитивного іміджу як протистояння дезінформації з боку країни-агресорки, яка витрачає величезні матеріальні ресурси на вигідну для себе пропаганду, що має впливати на країни «третього світу» й на маргінальних елементів в Україні.

Висновки. Розглянувши місію та функції суб'єктів європейської політики в галузі культури, можемо зробити такі висновки:

– головні міжнародні інституції в сфері культурної політики – ЮНЕСКО, Європейська Комісія, Рада Європи – організовані та діють із метою збереження національної пам'яті європейських (і не тільки) народів через захист і розвиток їх культурних здобутків, а також задля досягнення глобальної стратегії формування загальноєвропейської ідентичності. Крім цих інституцій своїми ініціативами відзначаються Європейський культурний парламент, що об'єднує митців із різних країн, організація «Культурна діяльність Європи» та міністерства культури країн, що входять до таких спілок;

– Міністерство культури та стратегічних комунікацій України як безпосередній суб'єкт державної політики займається (організовує, координує, контролює) питаннями збереження національної пам'яті, культурної спадщини, розвитку мистецтва (народного та класичного), музейної справи, зокрема щодо вивезення національної спадщини з окупованої територією місцевості, засобів повернення таким чином утрачених культурних цінностей. Поряд із тим МКСК формує та реалізує політику у сфері медіа й книговидання;

– серед провідних міжнародних документів і проєктів, створених вищеназваними інституціями, потрібно відзначити конвенції – про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, про засоби заборони та запобігання ввезенню, незаконному вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, директиву «Телебачення без кордонів», програму «З периферії до центру уваги», проєкти «The Creating Cultural Capital project», «Наша творча різноманітність», Маастрихтську угоду, Європейську стратегію розвитку культури, Програму східного партнерства «Культура»;

– положення міжнародних актів імплементовано в українське національне законодавство, зокрема спеціальний Закон України про охорону культурної спадщини, де декларовано залучення всіх можливих державних заходів для збереження об'єктів національної культури, зокрема

які потребують уваги в умовах повномасштабної воєнної російської агресії, коли такі об'єкти зазнають ушкоджень від обстрілів і можуть бути вивезені ворогом із території України.

Як перспективи подальших досліджень визначаємо аналіз актуальних заходів із підвищення ефективності державної політики в галузі культури.

Список літератури:

1. Кулеба Д. Вступ України до ЄС як додана вартість та історична справедливість. *The Robert Schuman Foundation*. Київ : Міністерство закордонних справ України, 2024. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/avtorska-stattia-ministra-dmytra-kuleby-vstup-ukrainy-do-ies-iak-dodana-vartist-ta-istorychna-spravedlyvist-dlia-the-robert-schuman-foundation> (дата звернення – 12.09.24).
2. Ярош А. В. Культурна політика України в умовах євроінтеграції. *Питання культурології*. 2017. № 33. С. 78–84. URL <https://doi.org/10.31866/2410-1311.33.2017.141586> (дата звернення: 12.09.24).
3. Береговський О. Б. Окремі аспекти організації вивчення та збереження культурної спадщини. Порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яток охоронне законодавство України: матеріали конференції (18–19 квітня 2002 р.)*. К. : Стило, 2002. С. 41–48.
4. Кот С. Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991 – 2015 років). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxhs_2016_21_15 (дата звернення: 21.09.24).
5. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія : навч. посіб. / упор.: Кеда М.К., Соломенна Т.В. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2022. 468 с.
6. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. *Ліга Закон*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 02.10.24)
7. Європейська культурна конвенція 1954 року. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213#Text (дата звернення: 12.09.24).
8. Деякі питання діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.24).
9. Закон України про охорону культурної спадщини (Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333). *Ліга Закон*. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/t001805?ed=2021_01_01 (дата звернення: 12.10.24).

Tarasenko O.L. SUBJECTS OF EUROPEAN AND UKRAINIAN CULTURAL POLICY: RETROSPECTIVE AND PROSPECTIVE

It is emphasized that EU cultural policy is shaped and coordinated by certain specific actors. The most important of them are the Council of Europe, UNESCO, the European Commission, the European Parliament, and the Ministries of Culture of the European countries. The article analyzes the mission and achievements of European institutions in the field of culture – subjects of cultural policy that perform the function of cultural development of the European Union, concluding relevant documents and programs using the idea of mutual understanding of European countries in the presentation of their national cultural fund in the context of pan-European unity. The specific measures used by these subjects for the development of the European cultural space and the formation of a pan-European identity are noted and analyzed. In particular, the leading role of such institutes as the Council of Europe, the European Commission, and UNESCO, which carry out the mission of proposing, designing and coordinating the specified measures, is revealed. Accordingly, the functions of the Ministry of Culture of Ukraine, which should implement European cultural legislation in its practice in accordance with the current conditions of life in Ukraine, when there is a brutal war with an aggressor who has already destroyed many national cultural monuments and stolen many historical archives, have been clarified.

It was concluded that in the context of Ukraine's aspiration to join the European Union and its cultural space, domestic state institutions in the field of culture should not only implement European legislation and experience, but also actively propose their own initiatives for the representation of the Ukrainian national cultural product in the world, raising the image of Ukraine, and also to spread the cultural achievements of other European countries among the Ukrainian people, inspiring them to borrow elements of the European worldview, democratic and political culture, principles of civil life.

Key words: EU cultural policy, Council of Europe, European Commission, UNESCO, Ministry of Culture of Ukraine, European cultural space, national cultural heritage.

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35.304.06.61.33

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/07>**Горник В.Г.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Євмєсикіна О.Л.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Сімак С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено цифровізацію публічного управління в контексті регіональних економічних трансформацій та їх вплив на механізми цифровізації публічної служби. Визначено, що цифровізація публічного управління означає спроможність переведення державних сервісів в електронну форму, застосування нових інструментів державної комунікації, що значно спрощує цілу низку процедур через використання інформаційних технологій та сприяє налагодженню дієвої співпраці органів державної влади з громадянами через електронні засоби. Розглянуто два підходи щодо змісту та особливостей цифровізації. Перший акцентує увагу на технічних аспектах активізації поширення цифрових технологій на всі сфери суспільного розвитку та на всі процеси функціонування суспільства, що орієнтоване на покращення взаємодії учасників, запровадження інформаційно-комунікативних технологій у діяльність та комунікацію. Згідно другого підходу відбувається суттєва зміна функціонування суспільства, формування інститутів на основі цифрових технологій, що призводить до зміни самої парадигми розвитку суспільства. Досліджено основні фактори, які впливають на стан і розвиток регіональних економічних систем, а саме: географічне положення, що впливає на спроможність і швидкість здійснення процесів співробітництва між регіонами; економічні ресурси, що сприяють домінуванню того чи іншого виду економічної діяльності в регіоні; історична спадковість, яка характеризує наявність тих чи інших виробництв та певних видів товарів і зберігає такі традиції в галузях; нормативно-правове забезпечення; створення сприятливого інвестиційного клімату; інфраструктурне забезпечення та розвиток технологій; демографічна складова; наявність міжрегіональної співпраці у прикордонних регіонах; спеціалізація регіонів. Визначено напрями подолання перешкод цифровізації регіонів. Розглянуто позитивні зрушення у напрямі цифровізації регіонів. Встановлено, що процеси цифровізації на регіональному рівні створили умови для підвищення професіоналізму державних службовців, зокрема в сфері надання адміністративних послуг. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності державної служби, покращенню її іміджу, професіоналізму.

Ключові слова: цифровізація, публічне управління, регіональні економічні трансформації, державна служба, адміністративні послуги.

Постановка проблеми. Розвиток публічного управління на сучасному етапі характеризується впровадженням цифрових технологій в систему прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, надання адміністративних послуг, формування механізмів реалізації державної політики у всіх сферах суспільного розвитку. Сучасна цифрова сервісна держава передбачає надання

електронних адміністративних послуг, що значно знижує рівень бюрократії та корупції. Цифровізація публічного управління вносить суттєві зміни в процеси функціонування суспільства, формування інститутів на основі цифрових технологій, що призводить до зміни самої парадигми суспільного розвитку. Таким чином, цифрові технології стають сутністю процесів публічного управління

та його ресурсним забезпеченням. Широке впровадження інформаційних технологій на державній службі сприяє ефективності діяльності органів влади, спрощує виконання управлінських функцій завдяки автоматизації виконавчих процесів, що значно зменшує використання ресурсів, в тому числі й часових, для виконання тих чи інших завдань. У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки серед напрямів цифрової трансформації регіонів визначено такі, що стосуються реінжинірингу публічних послуг, забезпечення електронної взаємодії між національними реєстрами, реєстрами органів місцевого самоврядування. Це має позитивний вплив на регіональні економічні трансформації і є важливим кроком у формуванні цифрової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед значної кількості публікацій, присвячених процесам цифровізації публічного управління, розвитку електронного урядування можна виділити такі, що відображають теоретичні аспекти даних процесів. Серед них науковці Г. Почепцов, С. Чукут, В. Куйбіда, О. Карпенко, Н. Атаманова, І. Луначенко, О. Савченко та інші. Практичні аспекти запровадження інформаційних технологій у систему публічного управління досліджені у роботах таких вчених: В. Дрешпака, Н. Грицяк, І. Лопушинського, І. Макарова, Ю. Пігарєва, Г. Почепцова, Н. Перепелюкової, Н. Іванової, В. Сиротіна та ін. Разом з тим цифровізація як інструмент публічного управління в контексті регіональних економічних трансформацій та їх вплив на механізми цифровізації публічної служби залишається поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження цифровізації як інструменту публічного управління в контексті регіональних економічних трансформацій та їх впливу на механізми цифровізації публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація публічного управління означає спроможність переведення державних сервісів в електронну форму, застосування нових інструментів державної комунікації, що значно спрощує цілу низку процедур через використання інформаційних технологій та сприяє налагодженню дієвої співпраці органів державної влади з громадянами через електронні засоби. З метою широкого запровадження цифрових технологій в систему публічного управління в Україні створено Міністерство цифрової трансформації України, діяльність якого спрямована на формування та реалізацію державної політики у сферах:

цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян;

відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмислового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу;

надання електронних та адміністративних послуг;

електронних довірчих послуг;

розвитку ІТ-індустрії [6].

Дослідники розрізняють два підходи щодо змісту та особливостей цифровізації [8]. Перший акцентує увагу на технічних аспектах активізації поширення цифрових технологій на всі сфери суспільного розвитку та на всі процеси функціонування суспільства, що орієнтоване на покращення взаємодії учасників, запровадження інформаційно-комунікативних технологій у діяльність та комунікацію. Згідно другого підходу відбувається суттєва зміна функціонування суспільства, формування інститутів на основі цифрових технологій, що призводить до зміни самої парадигми розвитку суспільства. Таким чином, цифрові технології стають сутністю процесів публічного управління, його ресурсним забезпеченням. Отже, сучасні трансформаційні процеси в напрямі розвитку цифрового публічного управління, цифрового суспільства вказують на формування нової, цифрової парадигми суспільного розвитку, що стосується й усіх рівнів системи публічного управління.

В даному контексті також відбуваються й регіональні економічні трансформації. У праці [5] регіональні економічні системи в загальному вигляді розглядаються через певні особливості їх історичного, географічного положення, ресурсні можливості. Виділено основні фактори, які впливають на стан і розвиток регіональних економічних систем [5], а саме: географічне положення, що впливає на спроможність і швидкість здійснення процесів співробітництва між регіонами; економічні ресурси, що сприяють домінуванню того чи іншого виду економічної діяльності в регіоні; історична спадковість, яка характеризує наявність тих чи інших виробництв та певних видів товарів і зберігає такі традиції в галузях; нормативно-правове забезпечення; створення сприятливого інвестиційного клімату; інфраструктурне забезпечення

та розвиток технологій; демографічна складова; наявність міжрегіональної співпраці у прикордонних регіонах; спеціалізація регіонів.

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки визначено конкретні напрями щодо цифрової трансформації регіонів. Дані напрями мають також вплив на регіональні економічні трансформації, оскільки вони стосуються проведення реінжинірингу публічних послуг, забезпечення їх впровадження через Єдиний державний веб-портал електронних послуг “Портал Дія”, а також отримання таких послуг через смартфон та через мобільний додаток; забезпечення електронної взаємодії між національними реєстрами, реєстрами органів місцевого самоврядування; забезпечення розвитку платформ та офіційних порталів органів місцевого самоврядування; впровадження та поширення в регіонах інтегрованої системи електронної ідентифікації; забезпечення переведення пріоритетних публічних послуг, у тому числі відкритих даних та інструментів електронної демократії, в електронну форму; впровадження використання систем відеоспостереження, контролю за якістю повітря, рівнем забруднення на будівлях державних органів, соціальних закладів та комунальних установ для створення загальнодержавної мережі фіксації подій та природних явищ [5].

Для досягнення визначених цілей Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки варто звернути увагу на розвиток різних аспектів цифровізації регіональних економічних систем. Перш за все, у праці [5] вказується на актуальність розвитку цифрової інфраструктури, що має бути базою для розвитку цифрових сервісів та інновацій. Важливим є розвиток цифрових інновацій за рахунок регіональної підтримки впровадження цифрових інновацій в різних галузях (сільське господарство, промисловість, освіту, охорону здоров'я). Розвиток електронного уряду дає змогу громадянам та бізнесу покращити взаємодію з органами влади й отримувати різні послуги онлайн [5].

Розвиток електронного урядування з метою покращення тристоронньої взаємодії можна розглядати через призму теорії регіональної інноваційної системи, яка основана на наукових положеннях теорії Й. Шумпетера та вивчає взаємодію між наукою, бізнесом та владою на регіональному рівні. В даному контексті регіональний економічний простір розглядається як платформа для інновацій та технологічного розвитку. Такий підхід посилює роль інновацій і технологічних змін

у стимулюванні регіонального розвитку, відповідно до якого регіони можуть досягти стійкого економічного зростання, сприяючи інноваціям і підприємництву та створюючи середовище, яке підтримує розвиток і поширення нових технологій [2].

Світові тенденції цифровізації свідчать про деяке відставання регіонів України від даних процесів. Це вимагає необхідності активізації реалізації стратегій цифрової трансформації регіонів, оскільки цифровізація впливає на якісні характеристики економічного розвитку, зменшує асиметричність соціально-економічних нерівностей регіонального розвитку, оптимізує територіальну організацію різномірних процесів [1]. Статистичні спостереження, проведені в праці [1], свідчать про досить високу диференціацію за значеннями індексу цифрової трансформації та його складовими. Наприклад, у 2022 році найбільш високий рівень за індексом цифрової трансформації мала Дніпропетровська область, найнижче значення – Запорізька область. Інші регіони України мають недостатній рівень цифрової трансформації, що становить проблему для прискорення повоєнного відновлення економіки України. З метою підвищення рівня цифровізації регіональної економіки потрібно підвищувати ефективність економічних систем різних рівнів через впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах економічного та суспільного життя за рахунок активізації та популяризації використання цифрових технологій, платформ, мереж, розвитку електронного бізнесу й електронної комерції, впровадження цифрових та інформаційно комунікаційних технологій в економіку [1].

Таким чином, у праці [1] визначено напрями подолання перешкод цифровізації регіонів, головними з яких є забезпечення умов та системи стимулювання використання цифрових технологій, розвиток е-бізнесу та е-комерції; забезпечення створення програмних продуктів, спеціальних комп'ютерних систем та мереж; формування регіональних цифрових платформ як системи технічних засобів, правил та нор та інше [1].

Підвищення показників цифровізації регіонів взаємопов'язане з розвитком механізмів цифровізації державної служби. Тому важливим є здійснення підвищення кваліфікації державних службовців у даній сфері. Сучасні процеси, запроваджені Міністерством цифрової трансформації, пов'язані перш за все, з упровадженням актуальних електронних сервісів в кожній громаді. Це обумовлює розширення функцій, запровадження

нових посад. Так, у праці [9] вказано, що у більшості областей введено посади заступників голів обласних державних адміністрацій з цифровізації (Chief Digital Transformation Officer). Наступним кроком має бути запровадження таких посад на рівні територіальних громад. До основних функцій таких посад належать ведення електронних реєстрів, процесів, пов'язаних з наданням послуг. Це значно удосконалює управлінські процеси, забезпечує інституційну спроможність для впровадження проектів на місцевому рівні, а також сприяє налаштуванню взаємодії між локальними та національними системами за допомогою цифрових рішень, впровадженню змін в регіонах [9].

У процесі здійснення цифровізації на регіональному рівні окреслено низку очікуваних результатів [10], до яких відносять: «пакет цифровізації громади» – дорожня мапу, інструкції, приклади нормативних документів, які були опубліковані на новому порталі Дія. Цифрова Громада; створення Smart City Club – майданчику, де профільні представники великих міст країни щотижня обмінюються найкращими практиками та знаходять рішення для прискорення цифрової трансформації міст. Крім того, головними напрямками підвищення стану цифровізації регіонів визначено [10]:

- здійснення адміністративних послуг онлайн або ж доступних послуг за одне відвідування ЦНАПу;
- забезпечення доступу до швидкісного інтернету в кожному населеному пункті;
- підвищити цифрову грамотність, що надасть можливість та вміння населенню користуватися онлайн послугами.

Позитивними зрушеннями у напрямі цифровізації регіонів науковці [11] відзначають наступні:

- відкриття найбільшої в Україні кількості центрів надання адмінпослуг;
- проведення у співпраці із партнерами тренінгів з питань цифрової гігієни та кібербезпеки для представників усіх територіальних громад;
- належне ресурсне забезпечення;
- підтримка створення та розбудови Закарпатського ІТ-кластера, допомога в релокації, оформленні необхідних документів, відновленні роботи, забезпеченні працівників, а також сприяння у пошуку потенційних клієнтів та інвестицій.

Отже, процеси цифровізації на регіональному рівні створили умови для підвищення професіоналізму державних службовців, зокрема в сфері надання адміністративних послуг. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності державної

служби, покращенню її іміджу, професіоналізму. У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України було визначено низку принципів, які є актуальними й в умовах сьогодення. Зокрема, забезпечення рівного доступу до продуктів інформаційно-комунікаційних технологій для кожного громадянина; орієнтація на міжнародне та регіональне співробітництво в контексті інтеграції з Європейським Союзом [3]. Так, важливими і актуальними залишаються проблеми щодо налагодження прямого та безперешкодного доступу людей, що проживають в маленьких містах та сільській місцевості до всіх видів державних послуг.

У праці [4] вчений виділяє існуючі в Україні проблемні фактори, серед яких кадрова криза; застаріле матеріально-технічне забезпечення; неврегульованість окремих аспектів надання електронних послуг на законодавчому рівні; обмежене фінансування. Тому одним із головних завдань цифровізації регіонів є формування ефективної системи державної служби, що передбачає здійснення управління кадровим потенціалом, підбору відповідних фахівців на посади. З метою вирішення кадрових проблем створювалися різні проекти, діяльність яких була спрямована на підвищення ефективності прийняття управлінських рішень; створення електронних баз для формування та ведення кадрової документації; забезпечити вільний доступу громадян до інформації про людські ресурси [4].

Висновки. Серед існуючих підходів щодо змісту та особливостей цифровізації дослідниками виділено два основних. Перший акцентує увагу на технічних аспектах активізації поширення цифрових технологій на всі сфери суспільного розвитку та на всі процеси функціонування суспільства, другий стосується суттєвої зміни функціонування суспільства, формування інститутів на основі цифрових технологій, що призводить до зміни самої парадигми розвитку суспільства.

Для досягнення визначених цілей Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки варто звернути увагу на розвиток цифрової інфраструктури, цифрових інновацій. З метою покращення рівня цифровізації регіональної економіки потрібно підвищувати ефективність економічних систем різних рівнів через впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах економічного та суспільного життя за рахунок активізації та популяризації використання цифрових технологій, платформ,

мереж, розвитку електронного бізнесу й електронної комерції, впровадження цифрових та інформаційно комунікаційних технологій в економіку.

Процеси цифровізації на регіональному рівні створили умови для підвищення професіоналізму державних службовців, зокрема в сфері надання

адміністративних послуг, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності державної служби, покращенню її іміджу, професіоналізму.

Перспективами подальших досліджень має бути аналіз впливу цифровізації на регіональні економічні трансформації.

Список літератури:

1. Дергалюк М. О. Розвиток регіональних економічних систем на засадах трансформації потенціалоформуючого простору в умовах цифровізації. Реферат дис... д.е.н. Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Київ, 2024. 42 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/509e9622-b143-4a3c-bdd8-127ebd4d9a36/content> (дата звернення: 19.11.2024 р.).
2. Іванова Н. Трансформація потенціалу регіональних економічних систем: наслідки повномасштабного вторгнення та перспективи повоєнного відновлення. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. № 4 (36). С. 183-206.
3. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. 2018. № 67-р.
4. Неліпа Д. Вплив діджиталізації на розвиток державної служби в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління. 2022. № 2 (16). С. 22-27.
5. Перепелюкова О. В. Особливості розвитку регіональних економічних систем рна засадах цифровізації в умовах повоєнного відновлення. Проблеми економіки. 2023. № 3 (57). С. 142-148.
6. Питання Міністерства цифрової трансформації. Постанова. Кабінет Міністрів України. 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry>
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова. Кабінет Міністрів України. 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
8. Сиротін В. Д. Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. Проблеми сучасних трансформації. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 8. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_8_2023 (дата звернення: 17.11.2024 р.).
9. Цифрова трансформація регіонів: які послуги отримали українці за рік. Міністерство трансформації України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/cifrova-transformaciya-regioniv-yaki-poslugi-otrimali-ukrayinci-za-rik> (дата звернення: 21.11.2024 р.).
10. Цифрова трансформація регіонів – покращення щоденного життя кожного українця. 19 травня 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/cifrova-transformaciya-regioniv-pokrashchennya-shchodennogozhittya-kozhnogo-ukrayincya>. (дата звернення: 21.11.2024 р.).
11. Чубарь О. Г., Русин О. О. Сучасні прояви цифрової трансформації регіонів України (за матеріалами Закарпатської області). Економіка та суспільство. 2023. № 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2294> (дата звернення: 21.11.2024 р.).

Hornyk V.H., Yevmieshkina O.L., Simak S.V. DIGITALIZATION AS A PUBLIC ADMINISTRATION TOOL IN THE CONTEXT OF REGIONAL ECONOMIC TRANSFORMATIONS AND THEIR IMPACT ON PUBLIC SERVICE DIGITIZATION MECHANISMS

The article examines the digitalization of public administration in the context of regional economic transformations and their impact on the mechanisms of digitalization of public service. It has been determined that the digitalization of public administration means the ability to transfer government services to electronic form, the use of new tools of government communication, which significantly simplifies a number of procedures through the use of information technologies and contributes to the establishment of effective cooperation between government bodies and citizens through electronic means. Two approaches to the content and features of digitalization are considered. The first focuses on the technical aspects of activating the spread of digital technologies to all spheres of social development and to all processes of the functioning of society, which is focused on improving the interaction of participants, the introduction of information and communication technologies into activities and communication. According to the second approach, there is a significant change in the functioning of society, the formation of institutions based on digital technologies, which leads to a change in the very paradigm of the development of society. The main factors influencing the state and development of regional economic systems have been studied, namely: geographical location, which affects the capacity and speed of cooperation processes between regions; economic resources that contribute to the dominance of one or another type of economic activity in the region; historical heritage, which characterizes the presence

of certain industries and certain types of goods and preserves such traditions in industries; regulatory and legal support; creation of a favorable investment climate; infrastructure support and technology development; demographic component; presence of interregional cooperation in border regions; specialization of regions. The directions for overcoming obstacles to the digitalization of regions are identified. Positive developments in the direction of the digitalization of regions are considered. It is established that the processes of digitalization at the regional level have created conditions for increasing the professionalism of civil servants, in particular in the field of providing administrative services. This contributes to increasing the competitiveness of the civil service, improving its image, and professionalism.

Key words: *digitalization, public administration, regional economic transformations, civil service, administrative services.*

Горник В.Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Євмешкіна О.Л.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Сімак С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті досліджуються механізми податкового регулювання транспортних систем на регіональному рівні, розкриваючи теоретичні та практичні аспекти впливу податкової політики на розвиток регіональної транспортної інфраструктури. Мета дослідження полягає в розробці комплексного методологічного підходу до формування ефективної регіональної податкової політики, що забезпечує оптимальне управління транспортними системами з урахуванням місцевих особливостей. Наукова новизна роботи полягає в систематизації теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення податкової політики регулювання транспортних систем на регіональному рівні. Дослідження пропонує новий підхід до розуміння взаємозв'язку між регіональними особливостями та можливостями податкового впливу на транспортну інфраструктуру. Дослідження включає комплексний аналіз взаємозв'язку між регіональними характеристиками транспортної інфраструктури та механізмами податкового впливу. Особливу увагу приділено вивченню регіональних диспропорцій та пошуку ефективних податкових інструментів для їх подолання. Практичне значення роботи полягає в розробці конкретних механізмів формування регіональної податкової політики, спрямованих на оптимізацію функціонування транспортних систем. Запропоновані підходи дозволяють враховувати унікальні особливості кожного регіону при плануванні та реалізації податкових стратегій. Результати дослідження мають теоретичну та прикладну цінність для науковців, державних службовців та фахівців у сфері регіонального управління, транспортної політики та оподаткування. Вони створюють методологічну основу для подальших наукових розробок у напрямку формування ефективної регіональної податкової політики в транспортній сфері. Основні положення статті будуть корисними для представників центральної та місцевих органів влади та самоврядування для вдосконалення управління транспортною інфраструктурою та розвитку регіональних транспортних систем.

Ключові слова: державна політика, податки, податкова політика, регіональний рівень, транспортна система.

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС мало б стати потужним імпульсом для модернізації транспортної галузі. Угода передбачала реформування податкової системи, транспортної інфраструктури та всебічну підтримку європейських інституцій. Проте, на практиці, очікувані позитивні зрушення не відбулися. Натомість транспортна система України зіткнулася з низкою серйозних проблем. Серед них – відсутність базових законодавчих актів, необхідних для європейської інтеграції, хронічне недофінансування, використання

застарілих технологій та низька інноваційність галузі. Особливо гостро стоять питання екологічності транспорту, безпеки перевезень та якості транспортних послуг. Поточний стан транспортної системи характеризується здатністю забезпечувати лише мінімальні потреби населення та економіки в перевезеннях. При цьому якість цих послуг є вкрай низькою. Системні проблеми, зокрема недостатнє технічне обслуговування інфраструктури, технічна відсталість, загрожують не лише ефективному функціонуванню транспортної галузі, але й становлять ризики національній

безпеці. Інтеграція національної транспортної мережі в Транс'європейську транспортну мережу наразі виглядає проблематичною через накопичені структурні недоліки та брак послідовних реформаторських кроків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти формування податкової політики у розрізі регулювання транспортних систем на центральному та, особливо, на регіональному рівнях досліджуються у наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: М. Авксент'єв, Дж. Аллан, С. Афанасьєв, Н. Безбах, В. Варнавський, Д. Грімсі, А. Зельднер, В. Клепіков, В. Кузьмін, В. Павлов, О. Пильтяй, С. Сава, О. Харт, Х. Хем та інші. Разом з тим, незважаючи на досить велику кількість наукових праць з питань податкової політики, регулювання транспортних систем на центральному рівні бракує розробки щодо дослідження проблем формування податкової політики у розрізі регулювання транспортних систем саме на місцевому (регіональному) рівні.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження особливостей реалізації податкової політики у розрізі регулювання транспортних систем на регіональному рівні, виявлення можливих проблем та розробка можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Транспортна система України – ключова складова економіки, що має розвинену інфраструктуру: широку залізничну мережу, автомобільні шляхи, морські та річкові термінали, аеропорти, авіаційні маршрути та вантажні термінали. Ця розгалужена мережа створює потенційні можливості для забезпечення транспортних потреб населення та підтримки бізнесу.

Однак сучасний стан галузі має суттєві обмеження. Транспортна система спроможна задовольняти лише базові потреби економіки та населення в перевезеннях, причому кількісно, а не якісно. Існуючий рівень розвитку не відповідає вимогам європейської інтеграції та перешкоджає входженню національної транспортної мережі до Транс'європейської транспортної системи.

Для подолання наявних проблем необхідні кардинальні трансформації. Ключовими напрямками мають стати: підвищення ефективності та конкурентоспроможності транспортної галузі, вдосконалення механізмів державно-приватного партнерства, посилення взаємодії між різними секторами управління, проведення системних реформ з впровадженням децентралізації. Особливо проблемною залишається сфера паса-

жирських перевезень. Існуюча система пільгових перевезень є збитковою та неефективною, оскільки витрати не компенсуються належним чином ні державним, ні місцевими бюджетами. На відміну від європейських практик, в Україні досі не запроваджено прозорий механізм фінансування соціально важливих перевезень. У глобальному контексті транспортна галузь перебуває в жорсткій конкурентній боротьбі, де перевагу мають держави, здатні забезпечити швидкість, безпеку та ефективність через широке впровадження інновацій та високих технологій. Рівень інноваційних транспортних технологій безпосередньо визначає конкурентоспроможність країни на міжнародній арені.

Модернізація транспортного комплексу України вимагає не лише адаптації до європейських стандартів та принципів управління, але й усвідомлення критичної ролі інновацій та високих технологій у створенні більш ефективної системи розвитку транспортно-дорожньої галузі. Сучасний стан вантажних перевезень демонструє значне технологічне відставання: нормативи швидкості на українських залізницях вкрай низькі – максимум 400 кілометрів на добу, що становить менше 17 кілометрів на годину, а для переважної більшості вантажів – взагалі 8-14 кілометрів на годину. Тривала відсутність стабільного фінансування та неналежне технічне обслуговування спричинили масштабну деградацію основних фондів транспортної інфраструктури [2].

Щодо податкової політики, держава прагне створити збалансовану систему оподаткування, яка б забезпечувала оптимальне податкове навантаження на господарюючих суб'єктів при збереженні фіскальних інтересів держави. Основні завдання податкової політики включають гармонізацію податкових відносин, усунення диспропорцій економічного розвитку в різних галузях, забезпечення рівності прав та обов'язків між платниками податків і державою [7].

Сучасні виклики – збереження територіальної цілісності, подолання економічної кризи, зниження соціальної напруги – вимагають формування такої податкової політики, яка б стимулювала ділову активність, сприяла розвитку інноваційних технологій, створювала сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій. Проте існує суттєва проблема – перманентність податкового законодавства. Постійні зміни в Податковому кодексі призводять до суперечливості податкових норм, порушення податкової дисципліни, збільшення кількості помилок при нарахуванні подат-

ків. Ключове завдання – налагодити ефективний механізм взаємодії між державними інтересами та інтересами платників податків.

Дослідження еластичності податкових надходжень, як в цілому, так і окремих видів податків, дозволяє знайти ефективні шляхи для реформування податкової системи, що забезпечить максимальні податкові надходження при певному рівні податкового навантаження або мінімізацію податкового тиску при стабільному рівні надходжень. Такі дослідження набувають особливої актуальності під час кризових явищ, оскільки вони допомагають визначити оптимальні напрямки економічного розвитку у сферах виробництва та споживання, що зрештою забезпечує достатність внутрішніх фінансових ресурсів для покриття суспільних видатків без необхідності залучення зовнішніх позик. Еластичність податків є важливим показником, оскільки вона відображає ефективність автоматичних стабілізаторів фіскальної політики. Однак через нестабільність податкової системи країни, точне визначення коефіцієнта еластичності є складним завданням: важко сформувати варіаційний ряд, у якому податкові надходження змінюються лише під впливом динаміки ВВП, відокремлюючи автоматичні зміни від дискреційних.

Оскільки податки є важливим інструментом впливу на розвиток реального сектору економіки, нехтування їх регуляторними функціями може призвести до збільшення податкового тягаря, загострення соціальних проблем і зниження бізнес-активності. Такі наслідки можуть мати серйозні руйнівні наслідки як для суспільства, так і для держави. Ринок потребує нових підходів до податкових механізмів, які б максимально відповідали вимогам ефективного розвитку ринкової економіки [8].

Процеси регіоналізації економіки, що відбуваються в умовах відкритості національної економіки та її інтеграції в міжнародну торгівлю, визначають важливість регіонального рівня вивчення та побудови транспортних систем. Регіональна транспортна система відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни. Транспортна система, яка знаходиться на належному рівні, забезпечує умови для економічного зростання та вдосконалення конкурентоспроможності національної економіки та якості життя населення. Доступ до безпеки та якості транспортної системи визначають ефективність праці та розвиток виробництва, торгівлі та соціальної сфери країни.

Інтеграція української транспортно-логістичної системи в глобальну транспортну мережу дозволить повністю реалізувати транспортний потенціал країни. Географічне розташування України надає великий транзитний потенціал, однак за останні 30 років він не був використаний в повній мірі. За даними Міжнародної торгової палати, зараз використовуються лише 25-30% цього потенціалу.

Останнім часом ми бачимо зниження обсягів транзитних вантажоперевезень залізницею (на 12,9% у 2020 році), а також падіння перевалки транзитних вантажів у портах (на 8,4% у 2020 році) [4].

У сучасних умовах глобалізації торгівлі та інтеграції транспортних систем Україна повинна стати безперешкодним транзитним хабом для міжнародних логістичних ланцюгів, що забезпечить постачання надійних і високоякісних транспортних послуг для будь-яких обсягів зовнішньої торгівлі.

В українській транспортній системі є великий потенціал для надання широкого спектра транспортних послуг і забезпечення зручної логістики. Україна вже включена в індикативні карти Транс'європейської транспортної мережі і прагне стати частиною цієї мережі, а також включити ключові судноплавні шляхи, зокрема річки Дніпро і Південний Буг, а згодом і частину річки Дунай.

Розробка ефективних логістичних рішень і участь у міжнародних транспортно-логістичних проектах допоможуть залучити додаткові транзитні потоки, що проходять через Україну, зокрема через маршрути Нового шовкового шляху та з'єднання Балтійського, Чорного та Каспійського морів. Для ефективного переміщення таких вантажопотоків необхідно створити систему мультимодальних і контейнерних перевезень, яка дозволить швидко, дешево та ефективно доставляти вантажі, забезпечуючи високий рівень транспортного обслуговування.

Один із головних напрямків розвитку транспортної галузі країни – це створення «безшовної мультимодальної мобільності», що має важливе значення для підтримки конкурентоспроможності не лише окремих компаній, а й цілих країн на міжнародному ринку. Контейнеризація є ключовим елементом транспортної діяльності провідних країн. У 2020 році через Україну залізницею перевезено 425 066 контейнерів у двадцятифутовому еквіваленті, що на 11% більше, ніж у 2019 році. Щодо контейнерних перевезень, то на постійній основі курсують 50 контейнерних поїздів, з яких 11 – міжнародних [4].

Крім того спостерігається низький рівень завантаження авіап перевезень: лише 2-3% від обсягів експорту та імпорту здійснюється авіаційним транспортом. Збільшення міжнародних авіап перевезень, зокрема з країнами ЄС, буде сприяти підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачає створення Спільного авіаційного простору.

З метою ефективного управління транспортною системою необхідно створити постійно діючий орган – Національну комісію з регулювання транспорту. Її основною метою буде забезпечення ефективного державного управління природними монополіями і суб'єктами господарювання, які працюють на суміжних ринках транспорту. Комісія буде відповідати за формування цінової і тарифної політики для таких суб'єктів, а також за контроль і нагляд у таких сферах, як використання залізничних колій, управління повітряним рухом, надання послуг у річкових і морських портах та аеропортах, а також за перевезення пасажирів і вантажів усіма видами транспорту.

У сучасних умовах державного управління України назріла нагальна потреба в принципово нових підходах до формування та координації державної політики, особливо в транспортній та економічній сферах. Ключовим питанням сьогодення є вдосконалення механізмів контролю за діяльністю органів виконавчої влади та розробка ефективної стратегії розвитку держави. Податкова політика виступає критично важливим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток держави. Від обґрунтованості прийнятих рішень, вибору методів та інструментів податкового регулювання безпосередньо залежить інтенсивність економічних процесів. Податковий механізм визначає параметри розвитку податкової системи, включаючи склад податків на різних бюджетних рівнях та величину податкових стягнень.

Серед основних проблем сучасної української податкової системи – її надмірна фіскальна спрямованість. Держава переважно концентрується на наповненні бюджету, а не на регулюванні економічних процесів. Негативною практикою є часті законодавчі зміни, що створюють передумови для ухилення від оподаткування та знижують якість адміністрування. Аналіз показує диференційований вплив податкової політики на різні сектори економіки. За останні роки спостерігається підвищення ефективності пільгового оподаткування в ключових галузях: промисловості, будівництві, транспорті, зв'язку, фінансовій та страховій діяльності. Водночас над-

мірна кількість податкових пільг призводить до необґрунтованих бюджетних втрат та негативно впливає на загальний економічний розвиток. Корпоративне оподаткування характеризується значними структурними проблемами. Попри те, що ставка податку на прибуток відповідає європейським стандартам, сам механізм має дискреційний характер. Це створює можливості для тиску податкових органів на бізнес під час визначення бази оподаткування та виведення коштів в більш сприятливі юрисдикції.

Загальне податкове навантаження перевищує 40 відсотків, що призводить до тінізації економіки, зловживань спрощеною системою оподаткування та зростання безробіття. Система є надто дискреційною і сприяє офшоризації економічних процесів. Для вирішення наявних проблем та вдосконалення регулюючого впливу податкової політики пропонується комплекс заходів: впровадження пільгового оподаткування для стимулювання пріоритетних галузей, запровадження податкових пільг для інноваційних стартапів, підвищення соціальної та регуляторної ефективності податкових пільг, посилення контролю за цільовим використанням пільг, розробка системи моніторингу для швидкого реагування на негативні тенденції.

Окрема увага має бути приділена адміністративним реформам: спрощенню звітності, наближенню законодавства до європейських стандартів, особливо в частині ПДВ, удосконаленню механізмів адміністрування податків. Стратегічними напрямками, передбаченими Угодою про асоціацію між Україною та ЄС Директиви Ради 2006/112/ЄС, визначено приєднання до міжнародних стандартів звітності, впровадження автоматичного обміну інформацією відповідно до стандартів CRS (Єдиний стандарт звітності), цифровізацію взаємодії між платниками податків та фіскальними органами, забезпечення інституційної спроможності державної податкової служби [2].

Висновки. Транспортна система України перебуває на критичному етапі трансформації, що вимагає комплексного та виваженого підходу до формування ефективної податкової політики. Сучасний стан галузі характеризується системними викликами, які потребують негайного та глибокого реформування. Основною проблемою є невідповідність якості транспортних послуг європейським стандартам, низький рівень інноваційності та конкурентоспроможності вітчизняної транспортної інфраструктури. Ключовою передумовою

мовою успішного розвитку транспортної системи є проведення виваженої податкової політики, спрямованої на оптимізацію податкового навантаження, створення сприятливого інвестиційного клімату та підтримку вітчизняних перевізників. Особливої уваги потребує питання подолання технологічного відставання, оскільки нормативи швидкості вантажоперевезень в Україні значно поступаються європейським показникам, а рівень зносу основних фондів сягає критичних позначок. Стратегічним напрямком трансформації транспортної галузі має стати впровадження інноваційних технологій, розвиток державно-приватного партнерства та поступова інтеграція у транс'європейську транспортну мережу. Важливим аспектом є також вдосконалення механізмів

компенсації пільгових перевезень, приведення їх у відповідність до європейських стандартів управління. Формування ефективної податкової політики вимагає системного підходу, який забезпечуватиме баланс між фіскальними інтересами держави та потребами суб'єктів господарювання. Необхідно подолати існуючу нестабільність податкового законодавства, яка створює додаткові бар'єри для розвитку транспортної галузі. Кінцевою метою проведених трансформацій має стати створення конкурентоспроможної, технологічно оснащеної транспортної системи, інтегрованої в європейський економічний простір, що забезпечить сталий розвиток України, підвищення її міжнародного авторитету та економічної ефективності.

Список літератури:

1. Двостороння угода від 27.06.2014, «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 07.04.2021 № 321-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/321-2021-p>.
3. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 30.05.2018 № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text>
4. Реалізація європейського зеленого курсу в транспорті та формування сталої мобільності. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/ZK-Realizatsiya-YEvropey-skogo-zelenogo-kursu-v-transporti-ta-formuvannya-staloi-mobilnosti.pdf>
5. Рекомендації до транспортного законодавства України з урахуванням практик ЄС. URL: <https://ua.boell.org/uk/2021/02/11/rekomendacii-do-transportnogo-zakonodavstva-ukraini-z-urakhuvannyam-praktik-es>
6. Транспорта складова угоди про асоціацію: стан виконання і перспективи URL: https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/web_dopovid_transportna_2020.pdf
7. Трансформаційні процеси у податковій системі України. Волохова І. С. Одеса. Атлант. 2018. 383 с.
8. Паєнко Т.В. Інструменти фіскального регулювання фінансових потоків. Ефективна економіка. 2011. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=659>.
9. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Hornyk V.H., Simak S.V., Yevmieshkina O.L. FORMULATION OF THE TAX POLICY FOR THE REGULATION OF TRANSPORT SYSTEMS AT THE REGIONAL LEVEL

This article analyzes the mechanisms of tax regulation of transport systems at the regional level, revealing the theoretical and practical aspects of the impact of tax policy on the development of regional transport infrastructure. The purpose of the study is to develop a comprehensive methodological approach to the formation of an effective regional tax policy, which ensures optimal management of transport systems taking into account local characteristics. The scientific novelty of the work consists in the systematization of theoretical provisions and the development of practical recommendations for improving the tax policy of regulating transport systems at the regional level. The study offers a unique approach to understanding the relationship between regional characteristics and the possibilities of tax influence on transport infrastructure. The study includes a comprehensive analysis of the relationship between the regional characteristics of the transport infrastructure and mechanisms of tax influence. Special attention is paid to the study of regional disparities and the search for effective tax instruments to overcome them. The practical significance of the work lies in the development of specific mechanisms for the formation of regional tax policy aimed at optimizing the functioning of transport systems. The proposed approaches allow taking into account the unique features of each region when planning and implementing tax strategies. The results of the research have theoretical and applied value for scientists,

civil servants and specialists in the field of regional management, transport policy and taxation. They create a methodological basis for further scientific developments in the direction of the formation of an effective regional tax policy in the transport sector. The main provisions of the article can be used by state authorities and local governments to improve the management of transport infrastructure and the development of regional transport systems.

Key words: *state policy, taxes, tax policy, regional level, transport system.*

Косаревич Н.Б.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМ РЕСУРСОМ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

У статті приділено увагу аналізу ключових проблем у сфері управління та контролю за видатками місцевих бюджетів у системі публічних фінансів, а також визначенню напрямів удосконалення процесу управління бюджетними видатками в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Підкреслено значимість ефективного управління бюджетними ресурсами територіальних громад, як базової одиниці місцевого самоврядування, що представляє інтереси жителів, які проживають на відповідній території, для забезпечення збалансованості споживчих потреб і надання послуг населенню на належному рівні. Розглянуто проблемні питання в управлінні видатками з позиції співвідношення та структурованості видатків споживання та капітальних видатків, їхній вплив на складову соціально-економічного та інфраструктурного розвитку.

Наголошено на важливості забезпечення чесних і обґрунтованих співвідношень у забезпеченості бюджетними ресурсами всіх регіонів країни; підкреслено необхідність удосконалення механізму регулювання витрачання бюджетних коштів та підвищення ефективності роботи відповідних інституцій, які обслуговують реальний сектор економіки. Потребують окремого вирішення питання вдосконалення методів управління видатками, зокрема оптимізації розподілу джерел доходів за видатковими напрямками та оцінки ефективності виконання видаткових зобов'язань органами місцевого самоврядування. Такий підхід дозволить в умовах обмеженості бюджетних коштів реалізувати більшу кількість програм фінансування і при цьому досягти максимального ефекту в частині підвищення розвитку інфраструктурної складової місцевих бюджетів та рівня добробуту населення.

Розглянуто питання необхідності впровадження ефективного механізму управління бюджетними видатками в умовах правового режиму воєнного стану як частини системи державного фінансового управління, визначення взаємозв'язку між стратегічними цілями розвитку територіальних громад та можливостями бюджету на середньострокову перспективу, а також забезпечення раціонального витрачання бюджетного ресурсу шляхом застосування інструментів програмно-цільового методу для збалансованого і ефективного розвитку території.

Ключові слова: видатки бюджету, бюджетна політика, фінансовий ресурс, територіальна громада, фінансове забезпечення, місцеве самоврядування, фінансові ресурси, публічні фінанси.

Постановка проблеми. Важливою складовою управлінської діяльності органів публічної влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій виступають видатки місцевих бюджетів. Визначаючи пріоритети свого розвитку, територіальна громада через діяльність органів місцевого самоврядування, здійснює регулювання видатковою частиною бюджету задля досягнення стратегічних цілей, прийнятих у її програмних документах. Також потребують вирішення питання удосконалення методів управління видатками бюджетів територіальних громад, зокрема оптимального розподілу бюджетного ресурсу, який сформувався за рахунок доход-

них джерел, дотримуючись раціонального підходу у розподілі за напрямками видатків та оцінки ефективності і результативності здійснених витрат бюджету територіальної громади. Такий підхід дає можливість у межах наявних бюджетних коштів реалізувати максимально можливу кількість ініціатив з фінансування програм розвитку громади та досягнути кращого результату у наданні послуг населенню, підвищенню рівня розвитку певної галузі, покращенні інфраструктури території населених пунктів тощо [1].

На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин діяльність органів місцевого самоврядування потребує удосконалення системи

управління бюджетними видатками з метою підвищення рівня надання державних послуг на місцях, координації роботи органів публічної влади з метою ефективного використання коштів бюджету. Бюджетні видатки територіальної громади визначають пріоритети її розвитку та спрямовані на досягнення поставлених стратегічних цілей у сфері забезпечення матеріального та соціального становища спільноти її жителів. Видатки виступають інструментом, за допомогою якого здійснюється регулювання різних сфер життя та створюються можливості для забезпечення сталості і розвитку економіки регіону [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблематики управління видатками місцевих бюджетів є предметом дослідження багатьох наукових праць і доробків вчених та науковців. Основні положення з цієї тематики вивчалися такими науковцями як В. Авер'янов, І. Адаменко, Д. Бутаков, А. Буряченко, М. Васишин, М. Гупаловська, М. Євдокімова, В. Зайчикова, В. Кравченко, О. Кириленко, І. Луніна, І. Чугунов, І. Щербина, С. Юрій, В. Яцюта.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності видатків територіальних громад як складової управління бюджетним ресурсом територіальної громади, виявлення проблем щодо управління бюджетними видатками у системі публічних фінансів з метою визначення пріоритетності їх спрямування для досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку території.

Викладення основного матеріалу. Бюджети територіальних громад відіграють важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку як окремого регіону так і країни в цілому, що виявляється через розподіл і перерозподіл фінансового ресурсу, який є у їхньому розпорядженні чи формується на їх території завдяки фіскальній політиці збалансованого розвитку фінансів держави, здійснюючи фінансування видатків, які згідно з Бюджетним кодексом України мають провадитися органами місцевого самоврядування. Децентралізація фінансів і реформа територіальної організації влади та місцевого самоврядування сприяли зміцненню фінансової основи базового рівня бюджетів – бюджетів територіальних громад.

У сучасних умовах саме місцеві бюджети, складовою яких за бюджетною системою України є бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, визначають рівень суспільного добробуту та виступають фінансовою основою задоволення життєвих потреб населення [4].

За рахунок бюджетних коштів територіальних громад здійснюються видатки з надання суспільних послуг громадянам згідно з Конституцією України [5]. До таких належать в першу чергу видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист тощо. Також, базовий рівень місцевих бюджетів відповідальний за фінансування видатків соціально-культурного спрямування, таких як утримання закладів культури, фізичної культури і спорту, фінансування молодіжних програм. Видатки є проявом розподільчої функції фінансів і відіграють вагомий роль в управлінні бюджетним процесом на місцевому рівні. Видатки місцевих бюджетів значною мірою формують можливості регіону щодо якісного функціонування місцевого господарства, утримання об'єктів соціально-культурного призначення, проведення інвестиційної політики, здійснення соціального захисту населення. Також видатки бюджету уособлюють роль держави у регулюванні економічних процесів, забезпеченні макроекономічного зростання, соціальних гарантій населенню, вдосконаленню структури суспільного виробництва.

Саме тому склад і структура видатків місцевих бюджетів потребує детального вивчення і аналізу проблем які виникають з реалізацією повноважень органів публічної влади на місцевому рівні. Для розкриття сутності видатків бюджетів територіальних громад проаналізуємо структуру видатків місцевих бюджетів Івано-Франківської області за функціональною структурою (табл. 1).

Як видно з наведених у таблиці 1 даних, найбільшу питому вагу у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів Івано-Франківської області займають видатки на освіту – від 63,9 до 66,0 відсотків. Це пояснюється тим, що держава делегує повноваження щодо оплати праці педагогічним працівникам на місцевий рівень і у вигляді субвенції з державного бюджету забезпечує фінансовим ресурсом потребу в таких видатках.

При цьому усі інші видатки, що пов'язані із забезпеченням освітнього процесу у навчальних закладах і дошкільній освіті, а це – харчування учнів, видатки на утримання обслуговуючого персоналу, зміцнення матеріально-технічної бази закладів тощо забезпечуються органами влади на місцях. Тому в період 2015-2020 років (в часі об'єднання територіальних громад), дуже гостро поставало питання з приводу закриття, реорганізації шкіл, що було зумовлено необхідністю оптимізації видатків новоутворених об'єднаних територіальних громад, організації навчального процесу в межах адміністративно-територіальної

**Структура та динаміка видатків місцевих бюджетів
Івано-Франківської області за 2020–2023 рр. (млн. гривень)**

Галузь/рік	2020 рік		2021 рік		2022 рік		2023 рік	
	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %
Державне управління	1627,3	12,1	1631,6	10,5	1966,9	11,6	1991,2	10,9
Освіта	8593,7	63,9	10255,9	66,0	10987,6	64,8	11947,4	65,4
Охорона здоров'я	484,2	3,6	466,2	3,0	542,6	3,2	621,1	3,4
Соціальний захист та соціальне забезпечення	443,8	3,3	543,9	3,5	627,4	3,7	712,5	3,9
Культура і мистецтво	376,6	2,8	310,8	2,0	423,9	2,5	438,4	2,4
Фізична культура і спорт	336,2	2,5	341,9	2,2	356,1	2,1	365,4	2,0
Житлово-комунальне господарство	376,6	2,8	543,9	3,5	678,2	4,0	767,3	4,2
Економічна діяльність	511,0	3,8	326,3	2,1	373,0	2,2	365,4	2,0
Інша діяльність	699,3	5,2	1118,8	7,2	1000,4	5,9	1059,6	5,8
Всього видатків	13448,6	100,0	15539,3	100,0	16956,2	100,0	18268,2	100,0

Джерело: складено та розраховано автором за даними звітності про виконання місцевих бюджетів департаменту фінансів Івано-Франківської облдержадміністрації.

одиниці, яка (адмін.-тер. одиниця – авт.) тепер має свій бюджет, певні ресурси, управлінські повноваження влади, територію, за яку відповідає і т. ін. Територіальна громада, як самостійна одиниця, тепер наділена усіма повноваженнями з управління, має вирішувати питання раціональності і ефективності витрачання фінансового ресурсу на потреби місцевого рівня.

Аналізуючи дані таблиці 1, відносно високий відсотковий рівень питомої ваги видатків на галузь державного управління у сьогоднішній структурі видатків місцевих бюджетів зумовлений фінансуванням видатків на утримання органів місцевого самоврядування, через які в повній мірі забезпечується діяльність місцевих рад і виконавчих комітетів сформованих територіальних громад. Якщо «в минулому», до 2015 року, в часі існування окремих сільських, селищних, міських міст районного значення рад в переважній більшості делеговані функції фінансувалися з районного рівня і усі владні структури, які управляли такими процесами, утримувалися з районного бюджету, то тепер у кожній територіальній громаді сформовані виконавчі комітети, до складу яких входять галузеві управління чи відділи: соціальних послуг, освіти, культури, фінансовий, економічного розвитку, земельних відносин тощо. Тому сьогодні для забезпечення діяльності цих інституційних складових необхідно виділяти ресурс, з того таки місцевого бюджету, з метою організації роботи владного механізму органів публічної

влади на рівні місцевого самоврядування. Разом з тим, якщо проаналізувати структуру видатків бюджету окремої, наприклад сільської ради, до 2015 року і структуру видатків бюджету тепер уже об'єднаної сільської територіальної громади, то ми бачимо суттєву економію у видатках на утримання органів управління і апаратів сільських чи селищних, міських рад (Рисунок 1).

Аналіз наведених у таблиці 1 даних свідчить також про «загрозливу» тенденцію незмінності й сталості в структурі видатків місцевих бюджетів. Протягом ряду років практично на однаковому рівні залишається рівень питомої ваги видатків на культуру, фізичну культуру і спорт, житлово-комунальне господарство, економічну діяльність. Це свідчить про певну байдужість і незацікавленість інституцій управління на місцевому рівні до розвитку, до розширення сфер застосування акумульованого у бюджет ресурсу, використання його на нові ідеї, нові розвиткові проекти, які б уможливили в подальшому інфраструктурний розвиток відповідного регіону.

Як проблемним, на сьогодні можна вважати також і рівень структурованості видатків за економічним змістом – поточні (видатки споживання) і капітальні видатки (видатки розвитку).

Поточні видатки представляють собою витрати, які спрямовуються на виконання бюджетних програм та забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів

Рис. 1 Структура видатків на утримання апарату управління до та після об'єднання територіальних громад

населенню і підприємствам (установам, організаціям) – їхня частка у загальному обсязі місцевих бюджетів становить 95 відсотків. Натомість мізерна частка видатків у розмірі п'яти відсотків припадає на фінансове забезпечення капітальних вкладень, структурної перебудови економіки, інші видатки пов'язані з розширеним відтворенням. Негативним, на нашу думку, є той факт, що вже десятками років найбільшу питому вагу у видатках місцевих бюджетів займають першочергові видатки соціального змісту: заробітна плата працівників установ, які фінансуються з місцевих бюджетів, оплата енергоносіїв, харчування, медикаменти – понад 90 відсотків, що свідчить про значну соціальну завантаженість бюджету та його споживацький зміст.

У процесі управління видатками владним інституціям на місцях слід враховувати також об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на прийняття рішень щодо цільового спрямування коштів з місцевого бюджету. Як видно з рисунка 1, після процесу об'єднання територіальних громад, їхні повноваження вже набувають значно ширшого формату і на місця передається значна частина делегованих повноважень, які до того фінансувалися з бюджету вищого рівня. В окремих випадках на ці повноваження дається ресурс з державного бюджету (як наприклад з фінансуванням освітньої і медичної субвенцій), на який місцеві органи публічної влади не мають впливу у видаткових повноваженнях, а в окремих випадках узалежнені від обсягів відповідних трансфертів з бюджетів вищого рівня.

При здійсненні видаткової політики сьогодні слід також зважати на те, що під час дії право-

вого режиму воєнного стану в Україні бюджетний процес набуває певних особливостей. Управління бюджетом здійснюється в умовах обмеженості фінансових ресурсів і пов'язане з потребою в оперативному управлінні отриманими доходами, виконанням значних бюджетних витрат, із яких пріоритетним є фінансування національної безпеки та оборони [2]. І як підсилення цього, має бути постійний пошук внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування бюджету.

Крім того, особливо важливим аспектом управління бюджетними видатками у період воєнного стану є збалансованість пріоритетів, забезпечуючи питання національної безпеки та соціальний розвиток територіальної громади. Безумовно, на місцеві громади припадає велике навантаження – у воєнний стан особливо необхідно забезпечити військові потреби залучаючи до цього ресурси бюджету, кошти меценатів, жителів територіальної громади. При цьому мають працювати заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і т.д. Тому необхідно розробити та впровадити ефективні механізми контролю за видатками, зокрема шляхом використання електронних систем моніторингу та звітності.

З огляду на зростання витрат на оборону, слід розглянути можливість налагодження партнерства та співпраці з іншими країнами, що мають схожі інтереси. Це дозволить розподілити фінансове навантаження та сприяти ефективнішому використанню коштів. Важливо раціонально використовувати бюджетні ресурси, ретельно аналізуючи кожен статтю видатків з точки зору її доцільності та ефективності. Також варто розглянути варіанти

залучення додаткових фінансів шляхом випуску облігацій або залучення міжнародної допомоги. Забезпечення фінансової стійкості під час воєнного стану є надзвичайно важливим.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що ефективність та результативність у процесі використання бюджетних коштів є серед найважливіших складових у проблематиці планування й виконання бюджету в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Важливим кроком щодо вирішення проблемних питань при цьому є удосконалення системи управління видатками

бюджету в частині підвищення результативності їх використання. Основними завданнями виступають: обґрунтування пріоритетів у розподілі бюджетних ресурсів, використання принципів довгострокового бюджетного прогнозування та планування; оптимізація бюджетних програм з урахуванням національних пріоритетів та вдосконалення методів оцінки їхньої ефективності; впровадження системи контролю за цільовим та раціональним використанням бюджетних коштів, а також оцінки результативності бюджетних програм і діяльності розпорядників бюджетних ресурсів.

Список літератури:

1. Архипенко С.В., Буркова Л.А. Управління та фінансовий контроль видатків місцевих бюджетів у системі публічних фінансів: проблеми та напрями покращення. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 5(11) 2023. С. 121-129.
2. Бабко Н. М. Роль бюджетних видатків у фінансуванні соціально-економічних потреб сьогодення. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. № 2(48). 2023. Ст. 86-93.
3. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 151.
4. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія. І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Чугунов В.І. Бюджетне планування як складова соціально-економічного розвитку країни. *Ефективна економіка*. 2020. № 12.

Kosarevych N.B. LOCAL GOVERNMENT BUDGET EXPENDITURES AS A COMPONENT OF THE MANAGEMENT OF THE BUDGET RESOURCES OF THE TERRITORIAL COMMUNITY

The article focuses on the identification and characterization of key problems related to the management and control of local budget expenditures in the public finance system, as well as the determination of directions for improving the process of managing budget expenditures in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. The importance of effective management of budgetary resources of territorial communities, as a basic unit of local self-government, representing the interests of residents living in the relevant territory, to ensure the balance of consumer needs and provide services to the population at the appropriate level, is emphasized. Problematic issues in expenditure management from the standpoint of the ratio and structure of consumption expenditures and capital expenditures, their impact on the component of socio-economic and infrastructural development are considered.

The importance of ensuring fair and reasonable ratios in the provision of budgetary resources of all regions of the country was emphasized; the need to improve the mechanism for regulating the spending of budget funds and to improve the efficiency of the relevant institutions that serve the real sector of the economy is emphasized. The issue of improving expenditure management methods needs a separate solution, in particular, optimization of the distribution of sources of income by expenditure areas and assessment of the effectiveness of the fulfillment of expenditure obligations by local self-government bodies. Such an approach will allow, in conditions of limited budget funds, to implement a larger number of financing programs and at the same time achieve the maximum effect in terms of increasing the development of the infrastructural component of local budgets and the level of well-being of the population.

The issue of the need to implement an effective mechanism for managing budget expenditures in the conditions of the legal regime of martial law as part of the state financial management system, determining the relationship between the strategic goals of the development of territorial communities and the medium-term budget possibilities is considered, as well as ensuring the rational spending of budget resources by using the tools of the program-target method for balanced and effective development of territories.

Key words: budget expenditures, budget policy, financial resource, territorial community, financial provision, local self-government, financial resources, public finance.

Кудрявський І.В.

ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглянуто проблематику формування політики реалізації механізмів державного управління наповнення сучасного інформаційного простору. Зокрема, окремлено низку питань, пов'язану з високою динамікою процесів та блискавичним поширенням інформації і реакції на неї мільйонних аудиторій. Особлива увага приділена ефектам у когнітивному вимірі інформаційного простору, які зазвичай є ціллю інформаційних дій.

В ході дослідження акцентовано увагу не лише на врахуванні факторів соціальної психології та реакції аудиторій на подразники розгортання механізмів державного управління у сфері захисту інформаційного простору, але і виділено проблеми налагодження ефективної роботи щодо протидії деструктивному інформаційно-психологічному впливу противника з урахуванням аспектів професійно-психологічних особливостей діяльності персоналу суб'єктів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Мета запропонованого дослідження – пошук способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору через аналіз проблем соціального і психологічного характеру і шляхів їх вирішення. Завдання дослідження полягає в аналізі наукових праць, офіційних повідомлень та публіцистичних матеріалів, інших джерел, що надають можливість вивчити проблематику психологічного та соціального характеру в питаннях становлення і функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору в умовах відбиття Силами оборони України російського широкомасштабного вторгнення.

У висновках констатується, що цифровізація усіх сфер суспільного життя, зокрема комунікації, накладає свій відбиток на розвиток особистості і суспільних відносин. Конкурентне середовище впливало б на психіку чисельних аудиторій навіть за інших обставин у мирний час. Але застосування технологій деструктивного інформаційного впливу у воєнній сфері нашим противником створює загрозу не просто інтелектуальному розвитку, а фізичному виживанню української нації хоча б у якісь формі, не кажучи вже про збереження української державності.

Визначено та запропоновано конкретні зміни до нормативно-правової бази, а також практичні заходи організаційного характеру, які дозволили б привести у відповідність до вимог часу та обставинки і значно підвищити ефективність роботи механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Ключові слова: державне управління, інформаційний простір, інформаційна війна, стратегічні комунікації, російська агресія, інформаційно-психологічний вплив.

Постановка проблеми. Захист безпеки інформаційного простору від деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника вимагає ґрунтовного вивчення природи впливу та реакцій на нього. Дослідженням цільових аудиторій зараз займаються не лише військові підрозділи, суб'єкти державного управління чи представники терористичних організацій, які реалізують інформаційно-психологічні акції та операції. Цим інструментом зобов'язані досконало володіти багато спеціалістів з наповнення інформаційного простору, які відстежують реакцію аудиторій у своїй повсяк-

денній професійній діяльності. Передусім це фахівці у сфері маркетингу, шоу-бізнесу, блогери та інші так звані лідери громадської думки, не кажучи вже про осіб, які практикують політичну активність. Звісно, не може бути ефективною без вивчення та розуміння аудиторій діяльність будь-яких управлінців та менеджерів як у публічній, так і в приватній сферах.

Попри те, що спеціалісти з психологічного впливу або протидії впливу мають певну професійну підготовку, повинні володіти відповідними знаннями й досвідом і розуміти природу інфор-

маційних дій та логіку реалізації психологічного впливу, вони все одно залишаються людьми і піддаються цьому впливу, хоча, зазвичай, реагують на нього дещо інакше, ніж інші аудиторії. Крім того, регулярне виконання обов'язків, пов'язаних із деструктивним інформаційно-психологічним впливом на затверджені цільові аудиторії, передусім особовий склад військово-терористичних формувань та населення противника, теж передбачає певне психологічне навантаження та з часом спричиняє професійну деформацію.

Не можна сказати, щоб на таких спеціалістів впливали виключно деструктивні психологічні чинники. Ефект причетності в ході забезпечення операцій угруповань військ, спостереження за видимими результатами своєї роботи, розуміння важливості завдань, які виконуються, разом із високою динамічністю процесів в інформаційному просторі та стислими часовими рамками нерідко спонукають суб'єктів наповнення інформаційного простору працювати понаднормово та в будь-який час доби. Це позитивно позначається на цілеспрямованості, і, відповідно, результативності, але такий ефект зазвичай не може тривати вічно, адже надмірно інтенсивний режим роботи, у свою чергу, з часом призводить до професійного вигорання.

Не менш важливий професійно-психологічний аспект полягає у тому, що інформаційні дії рідко дають ефект у вигляді змін поведінки аудиторії одразу і майже ніколи не спрацьовують самі по собі. Це трудомістка часозатратна робота, кінцевий успіх якої залежить від низки факторів, на більшість з яких не має можливості впливати персонал, що займається наповненням інформаційного простору. Своєчасне висвітлення певних подій та інші інформаційні дії безумовно мають свій ефект, але, переважно, для того щоб він проявився достатньо яскраво, а тим більше – масово, необхідне співпадіння у часі і просторі з низкою інших, різномірних, подій і фактів. Неможливість бачити та оцінювати результат своєї роботи швидким та простим способом нерідко призводить або до розчарувань та ілюзії марності зусиль, або ж до того, що персонал, який реалізовує інформаційні дії, сам стає жертвою когнітивних спотворень та, виправдовуючи правильність своїх рішень і дій, вважає кожну активність апріорі успішною, результативною і надзвичайно важливою. Це, у свою чергу, призводить до послаблення зусиль щодо аналізу цільових аудиторій, зниження ефективності оперативної оцінки вжитих заходів, і як наслідок – коригу-

вання та реалізації самих заходів, пошуку й підтасовки окремих фактів під позитивну оцінку тих чи інших кроків, самообману та обману керівництва, що в умовах жорсткого інформаційного протистояння із чисельним противником, забезпеченням усіма необхідними ресурсами, рівнозначно поразці.

Вирішення проблематики оперативної оцінки власних інформаційних дій та інформаційних дій противника можливе щонайменше двома шляхами, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Один з варіантів – максимально проста науково обґрунтована методика самооцінки. Інший – співпраця представників підрозділу, завданням якого є інформаційна активність, з колегами, що професійно займаються моніторингом інформаційного простору. І в першому, і в другому випадку важливе значення має застосування сучасних автоматизованих систем моніторингу інформаційного простору, які є достатньо дорогими, не завжди доскональними, а в безкоштовній версії пропонують надмірно урізаній функціонал.

Вивчення аудиторій через спілкування з ними виключно в Інтернет-просторі було б абсолютно не повним та не об'єктивним без “роботи на місцевості”. Персонал, який працює “в полі” та займається створенням інформаційного контенту, включно із застосуванням методики роботи журналістів (за потреби – репортерів, функціоналу “combat camera” тощо), безумовно, краще розуміє принаймні частину своїх аудиторій, до якої входять опитані респонденти й учасники подій. Але скільки б не з'являлося жартів чи висловлювань про цинічність та безсердечність журналістів, необхідно розуміти, що людина, яка збирає матеріал для створення інформаційного контенту, особливо стосовно важких або резонансних фактів і подій, у більшій чи меншій мірі піддається психотравмуючим факторам. Професійне вигорання – мабуть один із найменш небезпечних деструктивних наслідків такої діяльності. Журналіст із низьким рівнем емпатії в принципі відчуватиме труднощі у своїй роботі та не зможе виконувати її достатньо професійно а з високим – відчуватиме надмірні емоції та переживатиме важкі події разом зі своїми героями.

Описані особливості окремих видів діяльності, пов'язаної з реалізацією функцій державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, обумовлюють необхідність досліджень психологічних та соціальних аспектів інформаційних дій з метою коректного розгортання роботи за низкою напрямків:

Дослідження ефектів деструктивного інформаційно-психологічного впливу, передусім – у когнітивній сфері. Складність таких досліджень обумовлена низькою оперативністю і складною доступністю для аналізу дійсної мотивації аудиторій, які, за різних обставин, можуть приховувати причини своїх дій, оцінки, ставлення і переконання. Крім того, когнітивний простір навіть однієї людини, не кажучи вже про чисельну аудиторію, на відміну, наприклад, від елементів фізичного чи віртуального вимірів інформаційного простору, не піддається зчитуванню технічними засобами. Для не те що якісних, а хоча б умовно коректних, висновків про ефекти у когнітивній сфері необхідний аналіз величезних масивів даних, які переважно є не більш ніж індикаторами, що нічого не означають самі по собі, але при достатньому досвіді й застосуванні відповідних методик у сукупності можуть дати відповіді на правильно поставлені запитання.

Розробка й оцінка ефективності методик послаблення або нівелювання руйнівних наслідків деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника на рівні тактичних дій суб'єктів наповнення інформаційного простору.

Визначення потреби у засобах та ресурсах, необхідних для здобуття й утримання інформаційної переваги у коротко- та середньостроковій перспективі такими заходами, які сприятимуть захисту безпеки інформаційного простору у довгостроковій стратегічній перспективі і при дотриманні безпекових вимог не порушуватимуть демократичних принципів та не перешкоджатимуть розвитку громадянського суспільства.

Удосконалення кадрової політики та формування методик професійно-психологічного відбору персоналу для підрозділів, що реалізують функції державного управління у сфері захисту інформаційного простору, залежно від специфіки кожного типу таких підрозділів. Очевидно, що універсальна методика професійно-психологічного відбору, яка застосовується при вступі на деякі види державної служби, зокрема – військову службу, не може задовольнити потреб якісного комплектування підрозділів інформаційно-психологічного впливу чи протидії такому впливу.

Розуміння контекстів сприйняття аудиторіями елементів культури й мистецтва, як традиційних, так і сучасних, з метою забезпечення природної гармонійної синергії з ними елементів реалізації державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, посилення акцентів на

об'єднуючих питаннях і взаємодії та послаблення деструктивних (наприклад, внутрішніх) конфліктів і протиріч.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових праць, офіційних повідомлень та публіцистичних матеріалів, інших джерел, що надають можливість вивчити проблематику психологічного та соціального характеру в питаннях становлення і функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору в умовах відбиття Силами оборони України російського широкомасштабного вторгнення.

В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: історичний, порівняльного аналізу, ретроспективного аналізу, аналізу та синтезу, дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний.

Аналіз досліджень і публікацій. Інформаційний матеріал, необхідний для аналізу, міститься в наукових працях, зокрема українських дослідників, таких як: Загородня О., Краєва О., Кучеренко Ю., Александров О., Носик А., Возний О., Осьодло В., Рибчук О., Фещенко І., Яременко С., Данько Ю., [1, 2, 8, 9, 10, 11] українських та іноземних нормативних актах [3–7].

Постановка завдання. Мета запропонованого дослідження – пошук способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору через аналіз проблем соціального і психологічного характеру і шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У 2022 році почали з'являтися дослідження, спрямовані на вивчення психічного здоров'я та благополуччя українських біженців. Результати досліджень, проведених у центрах біженців Перемишля у Польщі та з вимушено переміщеними особами у Львові, узгоджуються з даними, що вказують на появу різних психологічних симптомів і синдромів у населення в подібних ситуаціях криз в інших країнах. Більша частина опитаних як у Польщі, так і у Львові повідомили про високий чи дуже високий рівень тривоги, депресії, гніву та порушень сну. Результати проведеного кореляційного аналізу демонструють, що стан їхнього психічного здоров'я залежав від тривалості поїздки та кількості днів, проведених у центрі підтримки біженців, а також від останнього контакту з близькими. З їхніх слів зрозуміло, що війна залишила у них почуття невпевненості в майбутньому, сумніви у можливості повернутися додому. Біженці хвилюються, чи зможуть вивчити нову мову, чи

зможуть знайти житло, чи вистачить їм грошей, щоб вижити. Війна похитнула їхнє почуття безпеки, вони висловлюють стурбованість з приводу власного здоров'я та здоров'я членів їхніх родин [1, с. 75]. Дослідження з приводу біженців та внутрішньо переміщених осіб демонструють зміни психологічного стану, характерні хай і не для всіх, але для чисельних аудиторій. Звісно, першочерговим джерелом стресу та психотравмуючих факторів тут виступають умови й обставини, які змусили людей покинути свої місця проживання. Але враховуючи, що таким фактором, одним для всіх представників зазначеної аудиторії, є вторгнення російських військово-терористичних формувань та активні бойові дії, доводиться зробити висновок про додатковий фактор результативності, і, відповідно, небезпечності деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника. По перше, викликати зміну емоцій, оцінок, переконань і ставлень людей, які вже перебувають під впливом певних емоцій, простіше. Суб'єкти деструктивного впливу вмільо користуються послабленням критичного мислення, що виникає в аудиторій через стресові обставини, та когнітивними спотвореннями, які частіше з'являються у ситуаціях, що вимагають швидкого прийняття важливих рішень за мінімуму даних та з багатьма невідомими. По друге, навіть якщо контент деструктивного інформаційно-психологічного впливу буде виконаний неякісно або в формі агресивної пропаганди, без приховування авторства, та не здатний ввести в оману аудиторію з достатнім рівнем розвитку критичного мислення, – саме нагадування такій аудиторії про противника, який уже став причиною стресу, усвідомлення, що, навіть не маючи можливості зашкодити фізично, російська воєнна машина все одно “добирається” до своїх жертв інформаційно, є додатковим і достатньо потужним психотравмуючим фактором.

Вказані особливості створюють сприятливі умови для реалізації деструктивного інформаційно-психологічного впливу противником та, безумовно, ускладнюють і накладають свої особливості на діяльність, пов'язану із захистом безпеки інформаційного простору, зокрема й особистої інформаційної безпеки громадян. Попри те, що інші аудиторії, наприклад, військовослужбовці Сил оборони України в умовах активних бойових дій та спеціалісти, чия діяльність пов'язана з ризиком і вимагає високого рівня професіоналізму, можуть реагувати на стрес та життєві обставини дещо інакше, – ця реакція все одно матиме

свої особливості і відрізнятиметься від реакції за більш стабільних буденних обставин.

Останні конфлікти і війни, що відбувались і відбуваються у світі, в тому числі російське широкомасштабне вторгнення в Україну, показують, що акцент у збройній боротьбі все більше зміщується в інформаційну сферу. Інформаційний вплив країни-противника та його складові відіграють визначальну роль у змаганні за перемогу в цих війнах. Порушення функціонування державної системи управління, і передусім – систем управління військового призначення, стає одним з головних завдань. Виведення з ладу інформаційними засобами впливу систем управління військами за певних обставин рівнозначно їх знищенню вогневими засобами ураження, а психологічний вплив на війська та свідомість громадян (у випадку повної деморалізації армії і суспільства) завдає в деяких випадках більшої шкоди, ніж їх фізичне знищення під час ведення бойових дій (після відповідного психологічного впливу можливе залучення таких аудиторій до організацій диверсій, терактів, переворотів). Боротьба за здобуття інформаційної переваги над противником стає одним із головних чинників одержання військової та політичної перемоги над ворогом. Метою сучасної інформаційної війни є досягнення зміни у соціальних та інформаційних процесах управління державою противника відповідно до визначених цілей і завдань [2, с. 19]. На жаль, очевидно, що в умовах планування та ведення інформаційних дій за такою логікою країна-агресор не просто нехтує супутньою шкодою, яку завдає цивільній інфраструктурі, здоров'ю та психіці людей, але навпаки – застосовує будь-які слабкості чи розбіжності для реалізації більш ефективного і руйнівного впливу протягом коротшого періоду часу й ціною застосування меншого обсягу сил і засобів.

Будь-які дії чи бездіяльність, що стосуються оборони держави, зокрема й захисту безпеки інформаційного простору, мають свої результати. Причому, в ході активної участі у таких процесах бездіяльність зазвичай може мати більш руйнівні наслідки аніж дії, навіть якщо вони будуть не ідеально вдалими та не задовольнятимуть особу, що прийняла відповідне рішення. Однією з особливостей механізмів державного управління у сфері захисту інформаційного простору є необхідність децентралізації щодо оперативного прийняття рішень, забезпечення суб'єктам наповнення інформаційного простору достатньої свободи дій, щоб вони могли своєчасно реагувати на раптово

виникаючі виклики та загрози і більш детально прогнозувати майбутні психологічні акції та операції противника чи інших авторів та розповсюджувачів інформаційного контенту за своїм вузьким напрямком роботи (тематичним, територіальним тощо). З іншого боку, необхідно розуміти, що спеціаліст, який безпосередньо створює або поширює інформаційні матеріали, на відміну від керівників високого рівня, хоча й інтегрований у процеси, що відбуваються в інформаційному просторі, але може не володіти усією повнотою інформації та не знати окремих контекстів. Тому надмірна свобода дій при неправильному її застосуванні може привести до помилок, і, відповідно, негативних психологічних наслідків. Але ще більш негативний ефект матиме надмірна централізація та зобов'язання спеціалістів на місцях кожен свій крок узгоджувати й затверджувати. Це позбавляє фахівців, особливо творчих, не лише здатності приймати рішення і діяти в обстановці, яка динамічно розвивається, але й пригнічує їх психологічно, що неодмінно позначається на результаті.

Якщо для аудиторій, на які спрямовується деструктивний інформаційно-психологічний вплив противника і які, відповідно, повинні бути захищеними від цього впливу шляхом реалізації відповідних механізмів державного управління у сфері захисту інформаційного простору, існує вибір – втручатися чи не втручатися у якісь процеси або дискусії, то для відповідних посадових осіб такого вибору зазвичай немає. Навіть якщо функціональні обов'язки не достатньо однозначно прописують протоколи дій у певних ситуаціях (а часто таких протоколів узагалі немає або вони надто примітивні), залишається психологічний фактор особистої відповідальності за дії і бездіяльність. Для інформаційної боротьби, як і для інших елементів війни, характерні умови прийняття рішень, коли ідеальних варіантів не існує а саме прийняття рішення зводиться до вибору між поганими і дуже поганими сценаріями.

У багатьох сучасних українських та іноземних керівних документах, які регламентують дії механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, порядок реалізації інформаційно-психологічного впливу, ведення пропаганди та боротьбу за здобуття інформаційної переваги, виділяється ключове значення когнітивного виміру інформаційного простору та ефектів у когнітивному вимірі [3–7]. Це не випадково, адже провокація когнітивних спотворень не просто підштовхує людину до певних думок шляхом

зміни оцінок або ставлень до чогось, а претендує на злам самої сутності й логіки прийняття рішень цільовою аудиторією.

Когнітивними упередженнями вважаються помилки в мисленні, які виникають у процесі евристики, тобто в результаті тенденції нашого мозку спрощувати обробку інформації через фільтр особистого досвіду та вподобань. Згідно з Енциклопедією поведінкової нейронауки, когнітивне упередження трактується як систематична когнітивна схильність або схильність в мисленні та міркуванні людини, яка часто не відповідають принципам логіки, імовірнісного міркування та правдоподібності. Ці інтуїтивні та підсвідомі тенденції лежать в основі людських суджень, ухвалення рішень і, як результат, поведінки [8, с. 278].

Також когнітивні упередження розглядають як систематичні моделі відхилення від норми або раціональності судження, що призводять до неточних суджень, тобто до нелогічної інтерпретації. Ідею про когнітивні викривлення запропонували Амос Тверськіта Деніел Канеман ще 1972 року. На основі результатів досліджень особливостей прийняття людиною рішень у ситуації невизначеності зроблено висновки, що когнітивні упередження (ментальні викривлення) спотворюють судження, і, як наслідок, це призводить до хибних дій, уявлень тощо: людина створює власну суб'єктивну реальність, яка відрізняється від об'єктивної. Помилкові рішення ґрунтуються на евристичній репрезентативності (типовості). Рішення здаються правильними, бо, на перший погляд, відображають відому інформацію. Вчені дійшли висновку, що формулювання проблеми чи її фрейм (термін психології – “стереотипність”) впливає на саме рішення. Чим ширший фреймінг, або постановка завдання, тим ефективнішим буде прийняте рішення. Але часто люди звужують проблеми, доки не з'явиться одна відповідь, а ці обмеження настільки вузькі, що ризик неправильного вибору лише збільшується. Саме в результаті впливу на когнітивну систему можна досягти того, що у ключовий момент особи, які приймають рішення, стають “корисними”, припустившись помилок, що призводить до вигідної для противника ситуації. До того ж сьогодні людські когнітивні спроможності надзвичайно ослаблені можливостями Інтернету й соціальних мереж, користування якими посилює когнітивну упередженість. [9, с. 855]. Цікаво, що жертва когнітивного упередження через певний час у спокійних умовах та обставинах може зрозуміти, що відбулося. Але коли людина розуміє, що, маючи

більш повну інформацію, або за інших обставин прийняла б інше рішення, – це зазвичай викликає досить дискомфортні відчуття, людина почувається ошуканою. Тому у багатьох випадках цільові аудиторії, які стали жертвами деструктивного інформаційно-психологічного впливу, що призвів до когнітивних упереджень та невірних прийняття рішень під їхнім впливом, можуть відмовлятися від визнання факту когнітивних спотворень та на свідомому чи підсвідомому рівні відстоювати свої попередні рішення, навіть прийняті під впливом і, відповідно, власну “правоту”.

Сучасні прийоми маніпуляцій свідомістю людини, які застосовуються в ході реалізації деструктивного інформаційно-психологічного впливу, використовують низку ефектів когнітивних викривлень. Наведемо найпопулярніші з них:

Тенденція первісного сприйняття твердження як достовірного. Психіка спочатку приймає будь-яке твердження як коректне, і лише після цього вирішує, чи можна йому довіряти. При цьому сумніви в достовірності також відносно легко руйнуються. А от ефект первісного сприйняття інформації як достовірної зазвичай зберігається.

Ефект багатократного повторення. Експериментально доведено, що людина має тенденцію вважати знайому їй думку домінуючою, навіть якщо ознайомлення виникає внаслідок багаторазового повторення тим самим джерелом. Ефект пояснюється викривленням роботи пам'яті: людина пам'ятає кількість почутих суджень краще, ніж їх джерела.

Не менш цікавим прийомом є застосування ефекту непрямого натяку. Натяки, закладені, наприклад, у новинах, класифікуються психолінгвістами як форми непрямої комунікації. Вони складаються з твердження – прямого судження, що пов'язує особу з певною характеристикою, та “уточнювача”, що знижує вірогідність того, що твердження є достовірним. Твердження має більший вплив, ніж супроводжуючий уточнювач, адже твердження легше візуалізувати, воно є більш доступним у пам'яті, легше піддається поясненню та конкретизації. Застосування такого методу може викликати когнітивні процеси, що сприятимуть схиланню споживача інформації до вищої оцінки твердження.

В основі ефективності створення ярликів для опонентів у ході деструктивного інформаційно-психологічного впливу лежить когнітивне упередження, відоме як Автоматична категоризація соціального середовища. Психіка людини миттєво співвідносить об'єкти, з якими стикається,

із попереднім досвідом та засвоєними схемами. Соціальним наслідком цього явища є формування упередженості та стереотипів – абстрактних структур, що пов'язують факт належності до певної групи із набором рис чи поведінкових характеристик. Вплив стереотипів на установки та поведінку проходить несвідомо – стереотипи автоматично застосовуються до членів відповідної групи [10, с. 75].

Згадано лише деякі типи когнітивних спотворень, але загалом їх дуже багато. Більше того, ця сфера психології активно розвивається, і було б некоректно говорити, що вона достатньо досліджена. Але поки науковці намагаються зрозуміти характер і принципи когнітивної сфери, а практики-психологи – застосувати відповідні напрацювання для проведення когнітивно-поведінкової терапії та реалізації інших форм надання допомоги своїм клієнтам (пацієнтам), диктаторські режими і терористичні організації проводять свої “дослідження” у польових умовах. На стороні останніх винятковий цинізм, зневага до людського життя і традиція проводити масові, зовсім не добровільні, експерименти, уникаючи будь-якої відповідальності за шкоду, завдану аудиторіям.

Ще одна особливість когнітивних спотворень полягає у тому, що вони можуть виникати навіть у людей, які знають, як це працює. В означеному контексті когнітивні спотворення необхідно досліджувати як для розуміння роботи з аудиторіями, так і для адекватного керівництва персоналом, що бере участь в роботі механізмів державного управління у сфері захисту інформаційного простору. Оскільки типова контрпропаганда у якості рівнозначного впливу на аудиторію тими ж засобами, що і противник, тільки з іншим змістом, порушує демократичні засади і не виконує власне завдань захисту інформаційної безпеки особистості, – чи не найбільш ефективним з відомих сьогодні способів протидії деструктивному інформаційно-психологічному впливу, побудованому на провокуванні та використанні когнітивних спотворень, є критичне мислення, своєчасний сумнів, перевірка інформації, погляд на ситуацію під іншим кутом. В ідеальному варіанті у цьому може допомогти фаховий особистий психолог, друг, близька людина, але коли необхідно знизити руйнівні наслідки деструктивного інформаційно-психологічного впливу на мільйонні аудиторії – завдання ускладнюється, вимагає глибоких знань, досвіду, професіоналізму та значних ресурсів.

Аналізуючи результати найвідоміших міжнародних військових, політичних та економічних

конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст., розуміємо, що інформаційно-психологічну зброю сьогодні треба прирівняти до зброї масового знищення. Не вбиваючи фізично, психотехнології спричиняють групові, а також масові психічні розлади, вибухаючи згодом у соціальні конфлікти, жертвами яких стають конкретні індивіди [11, с. 57]. Зараз на наших очах відбувається наступний етап розвитку технологій інформаційно-психологічного впливу, ще більш руйнівний і динамічний.

Висновки. Цифровізація усіх сфер суспільного життя, зокрема комунікації, хочемо ми цього чи ні, накладає свій відбиток на розвиток особистості і суспільних відносин. Конкурентне середовище впливало б на психіку чисельних аудиторій навіть за інших обставин у мирний час. Але застосування технологій деструктивного інформаційного впливу у військовій сфері нашим противником створює загрозу не просто інтелектуальному розвитку, а фізичному виживанню української нації хоча б у якійсь формі, не кажучи вже про збереження української державності.

Механізми впливу, як на особистість, так і на спільноти, необхідно знати й розуміти. По-перше, для коректного аналізу і прогнозування вірогідних реакцій цільових аудиторій. По-друге, для ефективного, чи хоча б адекватного, кадрового відбору до інституцій, що реалізують механізми державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору. По-третє, для належної підготовки персоналу цих інституцій та ефективного внутрішнього керівництва ними. Перелік можна продовжувати.

Професіоналам-медійникам, а тим більше – спеціалістам із захисту безпеки інформаційного простору, очевидно, необхідні знання з основ психології та соціології. Такі знання зможуть дати ефект лише коли будуть посилені практичним досвідом та необхідною підготовкою за основним напрямком роботи. За відсутності в Україні ефективної сучасної системної школи інформаційної боротьби це питання залишається проблемним. Його оперативне вирішення потребує значних зусиль, розуміння та політичної волі низки осіб, які приймають рішення. Довгоперспективне – років наукових досліджень, перейняття кращого іноземного досвіду, налагодженої роботи навчальних закладів, де українські носії унікального досвіду інформаційних дій в ході відбиття російської агресії могли б передати свої напрацювання достатній кількості молодих професіоналів, які уже мають базові знання, творчі здібності та володіють необхідними психологічними якостями.

Швидкі рішення у стилі “гасіння пожеж”, які ми, на жаль, змушені спостерігати, зазнають повного фіаско. Вони, можливо, і дали б ефект за інших обставин, але в умовах протистояння ворогу, який протягом багатьох століть дотримується стратегії знищення України та українців, зокрема і шляхом інформаційної боротьби, швидкі тимчасові заходи без належної підготовки, реалізації бойового досвіду та наукового обґрунтування приречені заздалегідь.

Для підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту інформаційного простору у контексті проблем соціального і психологічного характеру пропонується:

Сформувати вертикаль підрозділів інформаційної боротьби під єдиним керівництвом та координацією, на час воєнного стану пріоритетно у складі Сил оборони України.

Визначити завдання щодо досліджень у сфері психології, соціології, кібернетики та комп’ютерних наук з метою створення автоматизованої системи моніторингу деструктивного інформаційно-психологічного впливу та його ефектів у когнітивній сфері.

Забезпечити розробку і реалізацію перспективної стратегії захисту безпеки інформаційного простору України та індивідуальної інформаційної безпеки громадян України шляхом співпраці профільних наукових установ, фахівців, які володіють практичним досвідом інформаційної боротьби та протидії ворожому деструктивному інформаційно-психологічному впливу й осіб, що приймають рішення на рівні військового і політичного керівництва держави.

Вжити всебічних заходів для розвитку критичного мислення громадян України, надання підростаючому поколінню освіти, адекватної сучасному стану цифрових технологій, що передбачає вміння перевіряти інформацію та знання основних ознак небезпечного інформаційного контенту.

На рівні керівних документів сформувати “правила гри” для персоналу підрозділів, які реалізують роботу механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору. Це повинні бути чітко визначені функціональні обов’язки, у випадках, коли це можливо, напрацьовані протоколи, конкретні норми щодо відповідальності за невиконання функціональних обов’язків та мотивація, зокрема і фінансова, за досягнення значних позитивних ефектів (нівелювання ефектів деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника). Персонал відповідних підрозділів повинен бути моти-

вованим розвиватися професійно, а не виключно у якості менеджерів та “зручних підлеглих для керівництва”.

Вжити всебічних заходів щодо збільшення кількості, підвищення якості і досягнення обґрунтованого рівня поширень (ефективного, але не нав’язливого) інформаційних матеріалів, які здатні забезпечити нівелювання (зниження ефективності) деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника. Попри те, що, враховуючи співвідношення наших та противника можливостей в інформаційному протистоянні, у нас немає місця і права на помилку, за умов масштабної активності противника бездіяльність

українських інституцій інформаційної боротьби значно небезпечніша, аніж їх не ідеально професійні дії.

Шляхом відкритого діалогу максимально ефективно реалізувати у сфері захисту безпеки інформаційного простору патріотичний, професійний і творчий потенціал українського громадянського суспільства та представників країн-партнерів, які бажають допомогти.

Перспектива подальших досліджень вбачається у більш детальному вивченні проблем державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, пов’язаних із сучасним технічним і технологічним розвитком.

Список літератури:

1. Загородня О., Краєва О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023, № 3 (73). С. 73–82. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82>. (дата звернення – 01.07.2024).
2. Кучеренко Ю., Александров О., Носик А., Возний О. Концептуальні положення щодо ведення інформаційної боротьби в інформаційній сфері при веденні сучасних війн. *Збройна боротьба: теорія, забезпечення, досвід*. 2023. С. 18–26. DOI: <https://doi.org/10.30748/zhups.2023.77.03>. (дата звернення – 01.07.2024).
3. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 року № ВКП 10-00(49).01. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> (дата звернення – 01.07.2024).
4. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України ВКП НГУ: Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541. Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf.pdf> (дата звернення – 01.07.2024).
5. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf (дата звернення – 01.06.2024).
6. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. January 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (дата звернення – 01.06.2024).
7. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. October 2007. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> (дата звернення – 01.06.2024).
8. Осьодло В., Рибчук О. Вплив евристичних стратегій та когнітивних упереджень на ухвалення рішень офіцерами. *Габітус*. 2024. № 57. С. 277–281. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.47> (дата звернення – 01.06.2024).
9. Фещенко І. Впливи когнітивних викривлень крізь призму гібридності війни. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 15 (33). С. 852–861. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-852-862). (дата звернення – 01.06.2024).
10. Яременко С. Когнітивні упередження як внутрішній фактор ефективності дезінформації у засобах масової інформації. *Інформація і право*. 2015 р. № 1 (13). URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/yosukuvf_13_1_2015_0.pdf (дата звернення – 01.06.2024).
11. Данько Ю. Соціальні мережі як інструмент інформаційної війни РФ проти України: особливості та механізми протидії. *Сучасне суспільство*. 2023. № 2 (27). С. 54–66. (дата звернення – 01.06.2024).

Kydriavskiy I.V. FORMATION OF THE STRATEGIC COMMUNICATIONS SYSTEM IN UKRAINE

The article deals with the problems of forming a policy of implementing the mechanisms of public administration of the modern information space. In particular, a number of issues related to the high dynamics of processes and the lightning-fast dissemination of information and reactions to it by millions of audiences are highlighted. Particular attention is paid to the effects in the cognitive dimension of the information space, which are usually the target of information actions.

The study focuses not only on taking into account the factors of social psychology and the reaction of audiences to stimuli in the deployment of public administration mechanisms in the field of information space protection, but also highlights the problems of establishing effective work to counteract the destructive information and psychological influence of the enemy, taking into account aspects of the professional and psychological characteristics of the activities of personnel of public administration entities in the field of information space security protection.

The purpose of the proposed study is to find ways to improve the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security protection by analyzing social and psychological problems and ways to solve them. The task of the study is to analyze scientific works, official reports and journalistic materials, and other sources that provide an opportunity to study psychological and social issues in the formation and functioning of public administration mechanisms in the field of information space security protection in the context of repulsion of the Russian large-scale invasion by the Ukrainian Defense Forces.

The conclusions state that the digitalization of all spheres of public life, including communication, leaves its mark on the development of personality and social relations. A competitive environment would affect the psyche of numerous audiences even in other circumstances in peacetime. However, the use of destructive information influence technologies in the military sphere by our adversary poses a threat not only to intellectual development, but also to the physical survival of the Ukrainian nation in some form, not to mention the preservation of Ukrainian statehood.

The author identifies and proposes specific changes to the regulatory framework, as well as practical organizational measures that would bring it in line with the requirements of the time and situation and significantly improve the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security.

Key words: *public administration, information space, information warfare, strategic communications Russian aggression, information and psychological influence.*

UDC 005.591.4:004]:[351.824.1:664](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/11>

Oliynyk O.M.
Zaporizhzhia National University

FEATURES IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTIONAL APPROACH IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE FOOD INDUSTRY: KEY ASPECTS, MECHANISMS AND TOOLS

The article examines the features of implementing an institutional approach in the context of the digital transformation of the food industry. The focus is on modernizing the regulatory framework and utilizing digital technologies to improve the quality, transparency, and safety of production. Key aspects were highlighted, such as the implementation of digital platforms for product certification, the use of blockchain for supply chain tracking, and the automation of regulatory procedures, which ensure increased efficiency in regulatory processes and reduce administrative costs for businesses. The article explores modern models for realizing the institutional approach, including the «Regulatory Shift» model, which is based on the gradual updating of legislation, and the «Digital Platform» model, aimed at accelerated automation of regulatory functions through centralized digital systems. The advantages and disadvantages of both approaches were highlighted, and the importance of flexibility and rapid adaptation of legislation to modern technological demands was emphasized. Recommendations were formulated regarding the necessity of close cooperation between the government, businesses, and educational institutions for the successful implementation of digital initiatives in the food industry. Additionally, solutions were proposed to address key challenges such as insufficient funding, low technical skills, and the lengthy processes of adapting the regulatory framework to new conditions. It was concluded that the institutional approach is essential for creating a flexible and adaptive legal system that can support the digital transformation of the industry and enhance the competitiveness of Ukrainian producers in international markets. The successful implementation of digital technologies in the food industry depends on the state's ability to provide adequate funding, technical support, and stimulate innovation through effective regulation.

Key words: institutional approach, digital transformation, legal aspects, mechanisms of state regulation, instruments of state regulation, regulatory sandbox technology, regulatory compliance management.

Statement of the problem. The modern food industry is undergoing rapid changes driven by digital technology implementation and global market transformations. A critical aspect of these changes is the need to modernize institutional mechanisms that ensure regulation, control, and development of this sector. The challenge lies in the lagging regulatory framework behind the pace of digitalization, creating risks for product safety, quality, and the competitiveness of producers on the international stage. Excessive bureaucracy, uneven access to digital platforms, and limited resources for technological adaptation also hinder the implementation of an institutional approach in the food industry.

Analysis of recent research and publications: The essence, characteristics, advantages, and disadvantages of the institutional approach have been studied by the following national and foreign experts: Douglass C. N. [1], Williamson O. E. [2], Kovbasyuk S. V.

[3], Kukhar O. [4], Bolotina E. V., Shubna O. V., Shirikova A. D., Bondarev Ya. G. [5], Novikova L. V., Chernishova L. O. [6], Kulaga E. [7]. However, the issue of defining key aspects of the institutional approach, mechanisms, tools, and international experience in the context of state regulation of food industry enterprises has not been previously addressed.

Task statement is a definition of key aspects, mechanisms, and tools of the institutional approach for the effective implementation of digital transformation in the food industry, with an emphasis on the need to modernize the legal framework, improve regulatory procedures, develop digital platforms for quality control, and ensure adequate support from the state and international partners.

Outline of the main material of the study. The institutional approach to economic management is particularly important in the context of digital transformation in the food industry, which faces

new challenges related to increasing product quality requirements, business process transparency, and international integration. In the era of market globalization, food enterprises must ensure compliance with international standards while swiftly adapting to new regulatory requirements. A crucial component of this process is the use of digital solutions, such as electronic certification, blockchain for supply chain tracking, and the automation of licensing and certification procedures. Digitalization creates new opportunities for product quality and safety control but also requires profound changes in regulatory frameworks. The accelerated implementation of advanced technologies faces institutional constraints, necessitating improvements to existing legal mechanisms and ensuring adequate support from public authorities. At the same time, the state should play an active role in supporting digital transformation by creating a flexible and adaptive legal framework aimed at fostering innovation, as well as providing businesses with essential financial and advisory support. However, implementing such changes is a complex process that demands significant resources, time, and efforts from all stakeholders, including public authorities, businesses, and international organizations.

Therefore, it is worthwhile to take a closer look at the essence, features, advantages and shortcomings of the institutional approach in Fig. 1.

As shown in Fig 1, Douglass North, in his work *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, emphasizes the fundamental role of institutions in shaping economic development. He demonstrated that stable institutions promote long-term growth, while weak or corrupt institutions can hinder development. North's ideas significantly impacted economic history and institutional economics, highlighting the evolution of societal norms as a critical factor in economic stability. Oliver Williamson, in his work *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, expanded economic theory by focusing on issues of organizational structure and transaction management. He introduced the concept of transaction costs, showing that the efficiency of economic activity is determined by organizational structure, which is key to understanding how firms organize their internal processes and interact with the market. The institutional approach of Douglass North and Oliver Williamson underscores the importance of institutional mechanisms and regulatory frameworks.

In the context of digital transformation, these institutions must evolve to meet new challenges, such

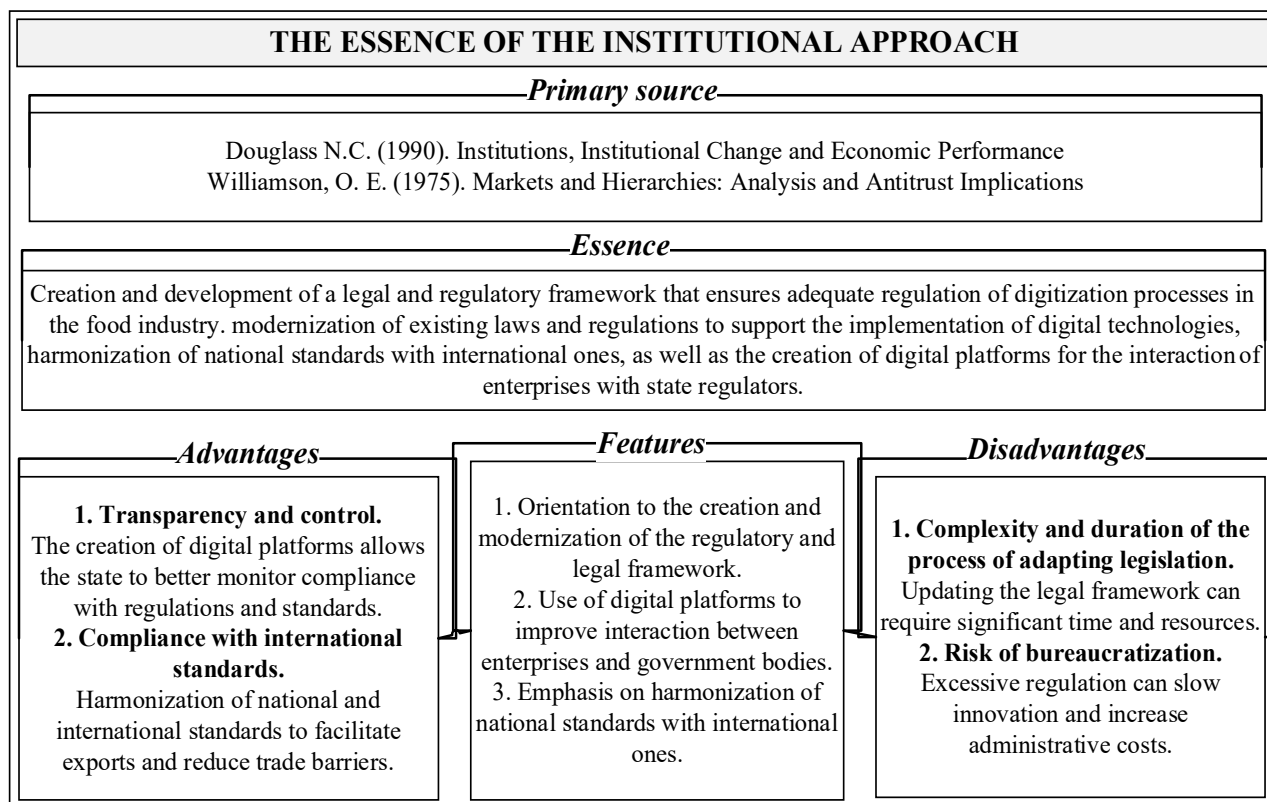

Fig. 1. The essence of the institutional approach
**divided by the author on the basis of source [1, 2, 3, 4]*

as the development of digital platforms, tracking systems, and product certification. The state, in turn, should play a key role in creating conditions to ensure transparency and safety within the food industry. The institutional approach in the food industry is a crucial element for establishing an effective legal framework that supports the adoption of new technologies. A primary aspect of this approach is the modernization of the regulatory system to enable the management of digital processes in line with contemporary market demands and international standards. The use of digital platforms for interaction between enterprises and public regulators facilitates process transparency, enhances compliance monitoring, and fosters trust in product quality. Harmonizing national standards with international ones is a significant element of this approach, aiding in export operations, reducing trade barriers, and improving competitiveness in the global market, allowing domestic producers easier integration into international supply chains. How-

ever, implementing this approach faces challenges related to the adaptation and updating of legislation, which is a lengthy, complex process that demands considerable resources and time. There is also a risk of bureaucratization, where excessive regulation may slow innovation and increase administrative costs for businesses. Thus, the institutional approach requires a balanced development of the legal framework and the harmonization of international standards, aiming to avoid over-regulation and ensure flexibility for rapid adaptation to new technological demands.

Let's look at the key elements of the institutional approach and their interaction in Fig. 2.

According to the data in Fig 2, the institutional approach to digitalizing the food industry is a comprehensive and multi-level strategy that includes modernizing the legal framework, utilizing digital platforms for quality management, and implementing standards aligned with international norms. The key role of public regulators in this process involves

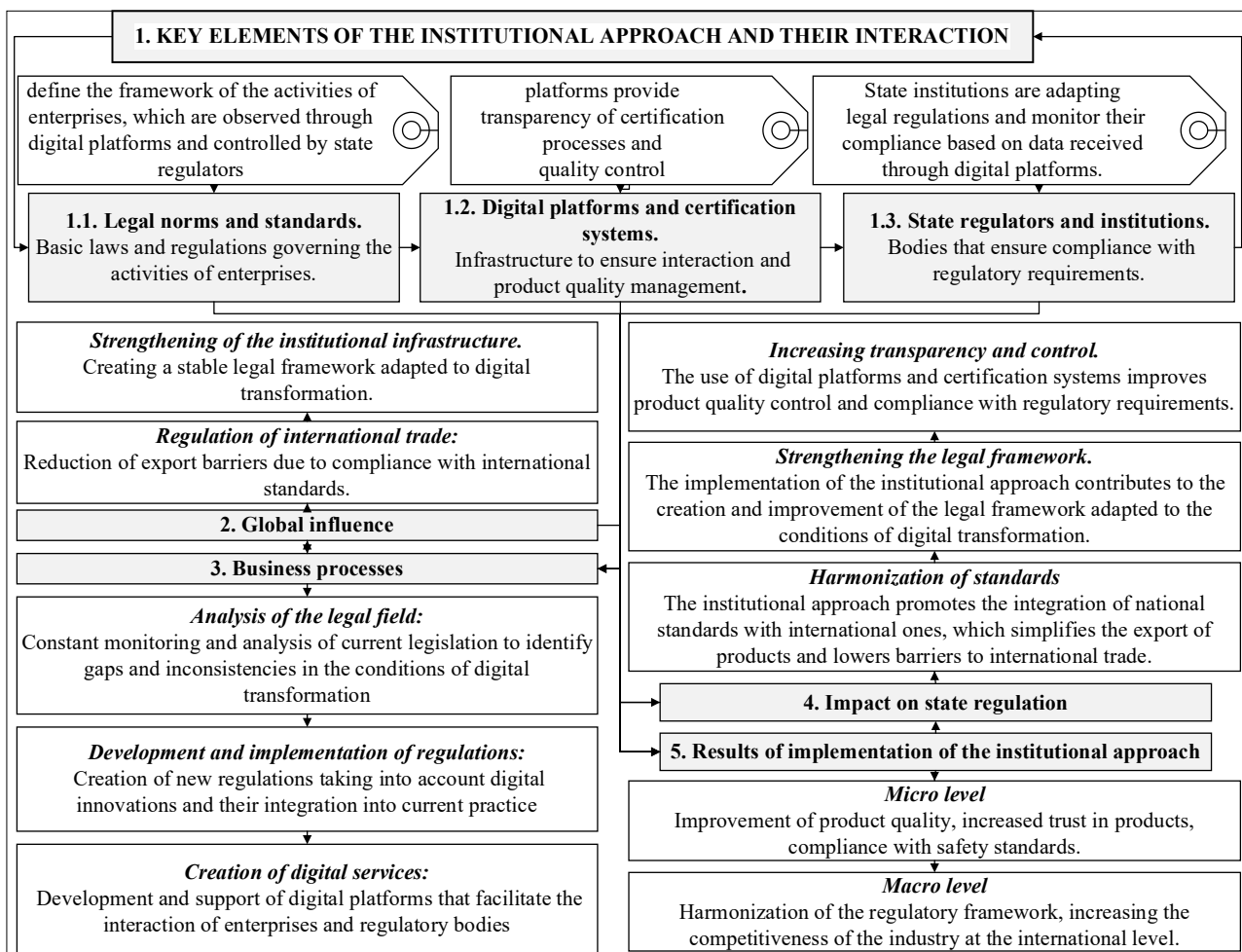

Fig. 2. Key elements of the institutional approach and their interaction
*divided by the author on the basis of source [1, 2, 3, 4]

not only monitoring compliance with standards but also actively adapting legislation to meet the demands of the e-commerce market. Using digital platforms as a primary mechanism for interaction between businesses and regulatory authorities significantly improves the accuracy and speed of data processing, which is critically important for timely decision-making in product quality control. Additionally, creating an effective feedback mechanism will help businesses respond quickly to changes in the regulatory environment. The analysis indicates that the main challenge in implementing the institutional approach lies in the complexity and length of adapting the regulatory framework to digitalization conditions, requiring significant resources and time, which may slow the adoption of new technologies in production. Equally important is the risk of bureaucratization and over-regulation, which can increase administrative costs for businesses, creating barriers to innovation.

On the other hand, harmonizing national standards with international ones is crucial for expanding export opportunities by reducing trade barriers and facilitating access to global markets, an essential factor for developing the food industry in Ukraine. The use of digital platforms further enables certification and quality control of products, serving not only as a tool for internal regulation but also as a means to enhance competitiveness in the international market. Overall, applying the institutional approach in the context of digitalization is critically important for modernizing the food industry and integrating it into global supply chains. However, this largely depends on the ability of public authorities to promptly adapt the legal framework, provide adequate funding, and implement digital solutions. Without these conditions, digitalization will remain fragmented, failing to achieve its primary goals of increasing transparency, quality, and competitiveness of food products on the global market.

Let's take a look at the features of the implementation of the "Institutional Approach" models in Fig. 3.

According to the data in Fig 3, the institutional approach in the context of digital transformation can be implemented through two key models: the «Regulatory Shift» and the «Digital Platform». Each model addresses contemporary challenges arising from technological changes, increased transparency requirements in the food industry, enhanced efficiency, and the drive for sustainable development. These models differ but share a common goal of modernizing institutional frameworks to create a more flexible and adaptive regulatory environment.

The «Regulatory Shift» model is based on the principles of institutional economics and the works of Douglass North [1] and Oliver Williamson [2]. This model suggests that government regulation must continuously adapt to the new economic and technological demands of the market.

The «Regulatory Shift» model enables the state and the food industry to respond flexibly to changes in the external environment, considering the emergence of new digitalization and automation technologies that significantly impact market functioning. A key element of this model is the extensive involvement of specialized experts, analysis of international practices, and consultations with stakeholders, creating the foundation for substantial changes in the legal framework to effectively regulate the food industry. However, it is important to note that implementing the «Regulatory Shift» model is lengthy and complex, involving thorough analysis, synchronization of many factors—including institutional constraints, technological innovations, challenges, and barriers of a changing market environment. An essential component of the «Regulatory Shift» model is flexibility, constant monitoring, and ongoing adjustments to legislative norms based on their practical effectiveness, allowing for sustainable and progressive government regulation that meets contemporary demands.

In contrast, the «Digital Platform» model is based on the use of information technology to modernize regulatory processes, involving the creation of a centralized digital platform that integrates all major functions of regulatory bodies. The «Digital Platform» model aims to automate processes for registration, certification, licensing, and monitoring of food enterprises through digital solutions, significantly reducing the administrative burden on businesses. Additionally, digital platforms facilitate the integration of state information systems into a unified platform for comprehensive regulation of various aspects of enterprise activities. Thus, one of the main advantages of the «Digital Platform» model is the acceleration of regulatory processes and the enhancement of public administration efficiency. For example, digital certification enables food industry enterprises to quickly and securely obtain necessary documents online, greatly reducing the time and costs associated with administrative procedures. Digital licensing minimizes the risk of corruption by conducting operations in a transparent electronic format, where all data is readily available for analysis and oversight. Integration with other state systems, such as tax and customs authorities, ensures comprehensive monitoring of enterprise activities and allows for rapid responses to any changes.

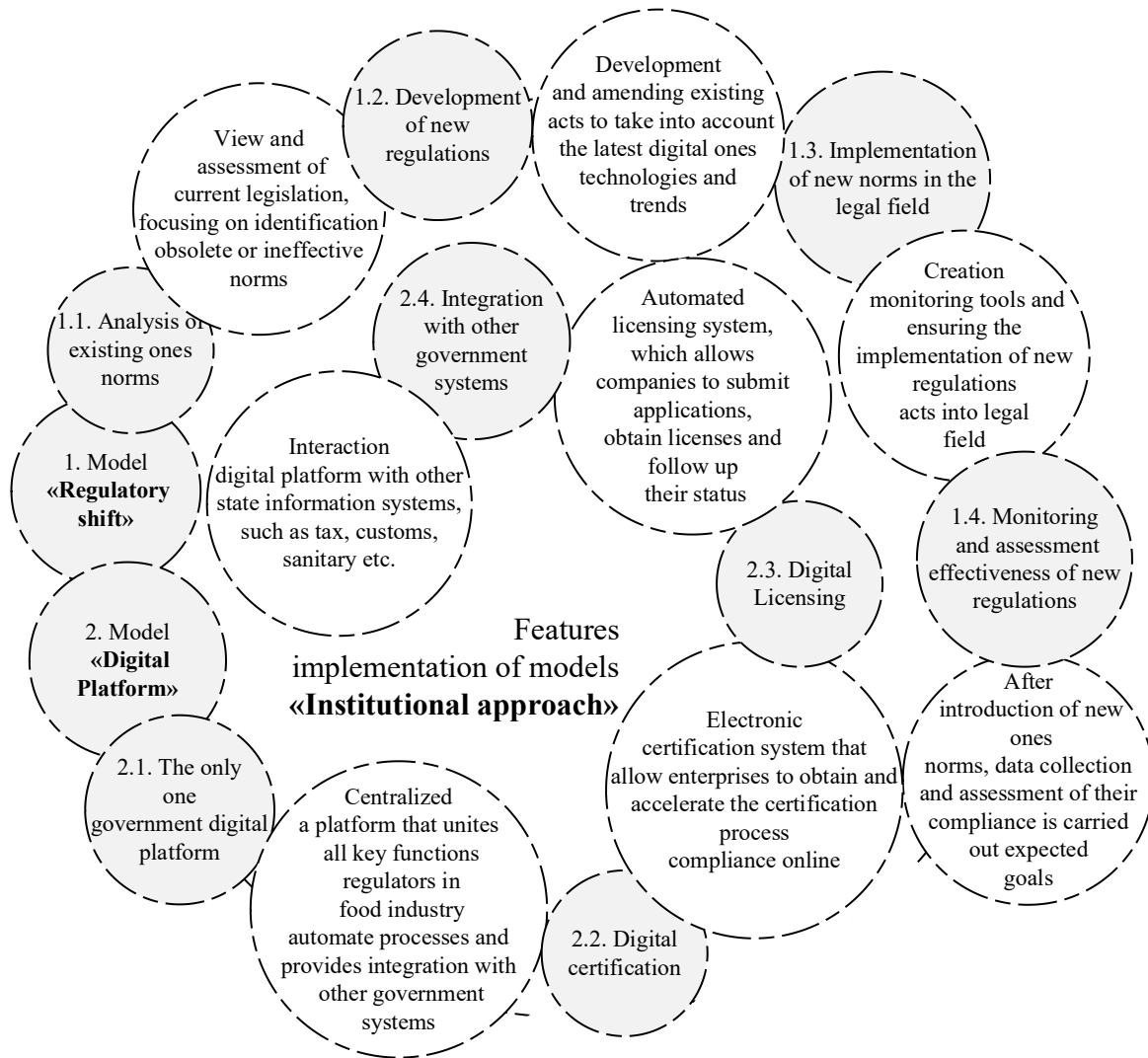

Fig. 3. Features of the implementation of the «Institutional approach» models
**divided by the author on the basis of source [1, 2, 3, 4]*

Comparing the «Regulatory Shift» model with the «Digital Platform» model, the latter offers a more innovative and technologically advanced approach to public regulation, fostering the development of a digital ecosystem that not only improves the efficiency of government agencies but also promotes the digital economy transformation. However, significant drawbacks to implementing this model include the need for substantial investment in technological infrastructure development and staff training, which poses a barrier for public authorities with limited resources.

In summary, the «Regulatory Shift» model provides a more traditional and gradual path to reform, while the «Digital Platform» represents a faster but technologically complex approach. Both approaches can successfully coexist and ensure comprehensive and flexible regulation that addresses modern challenges and requirements in public governance within the context of digital transformation.

Let's take a look at the «Legal aspect» of the state regulation of grub enterprises behind the structure of the «Regulatory framework» in Fig. 4.

According to the data in Fig 4, the legal aspect of regulating the food industry is carried out through legislative acts, international standards, and safety regulations, which directly impact its stable development. Legislative acts are enacted by parliament and implemented by the government to establish clear regulatory rules, yet adaptation to technological changes occurs slowly due to bureaucracy and lobbying processes. Slow updates to laws may also lead to lagging behind international standards, negatively affecting the export of products and services. International standards primarily help companies enter new markets; however, meeting these requirements is complex and costly for small enterprises.

Safety regulations and standards are primarily aimed at protecting consumers, enhancing trust

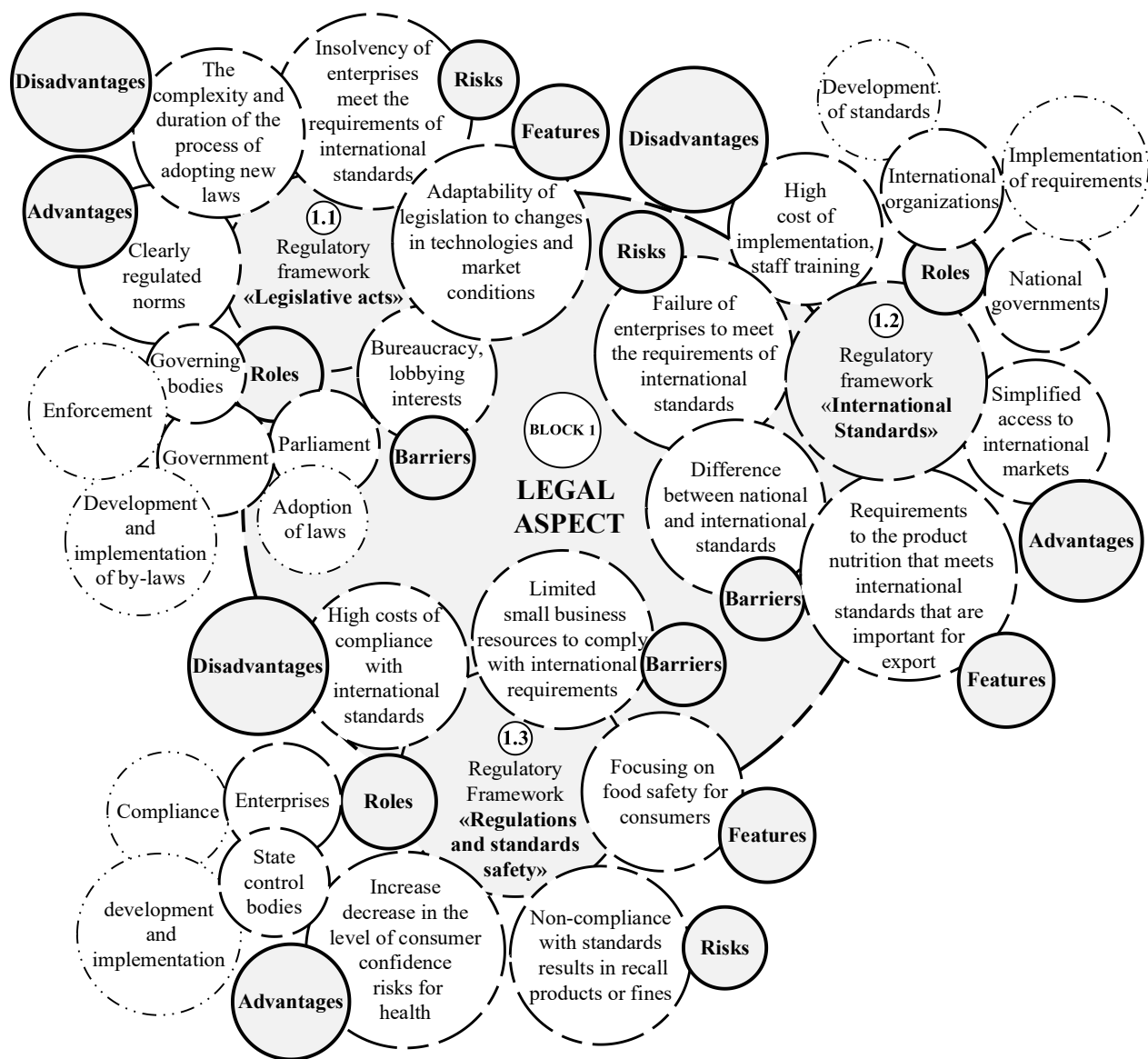

Fig. 4. «Legal aspect» of state regulation of food industry enterprises according to the «Regulatory and legal framework» structure
**divided by the author on the basis of source [4, 5, 6, 7]*

in products through significant financial investments by businesses. However, companies that fail to meet these requirements risk facing costly recalls and fines, which can negatively impact their future operations and consumer trust in their products.

Let's consider the «Legal aspect» of state regulation of food industry enterprises according to the «Licensing and certification» structure in Fig. 5.

As shown in the data in Fig. 5, licensing and certification of food industry enterprises are essential elements of government control to ensure that products comply with established quality and safety standards. The «Licensing Process» plays a key role in determining the legitimacy of business activities. How-

ever, it faces bureaucratic obstacles, delays, and high costs, which can pose risks to the stable operation of businesses.

In turn, the «Product Certification» element enables enterprises to access new markets and improves their competitiveness. Yet, implementing the certification process involves significant expenses, requires specialized experts, and demands regular internal and external inspections, which present serious challenges for enterprises, especially those with limited infrastructure.

The «Process Automation» element in licensing and certification is achieved through the use of digital platforms, which can significantly reduce bureaucratic burdens and speed up administrative

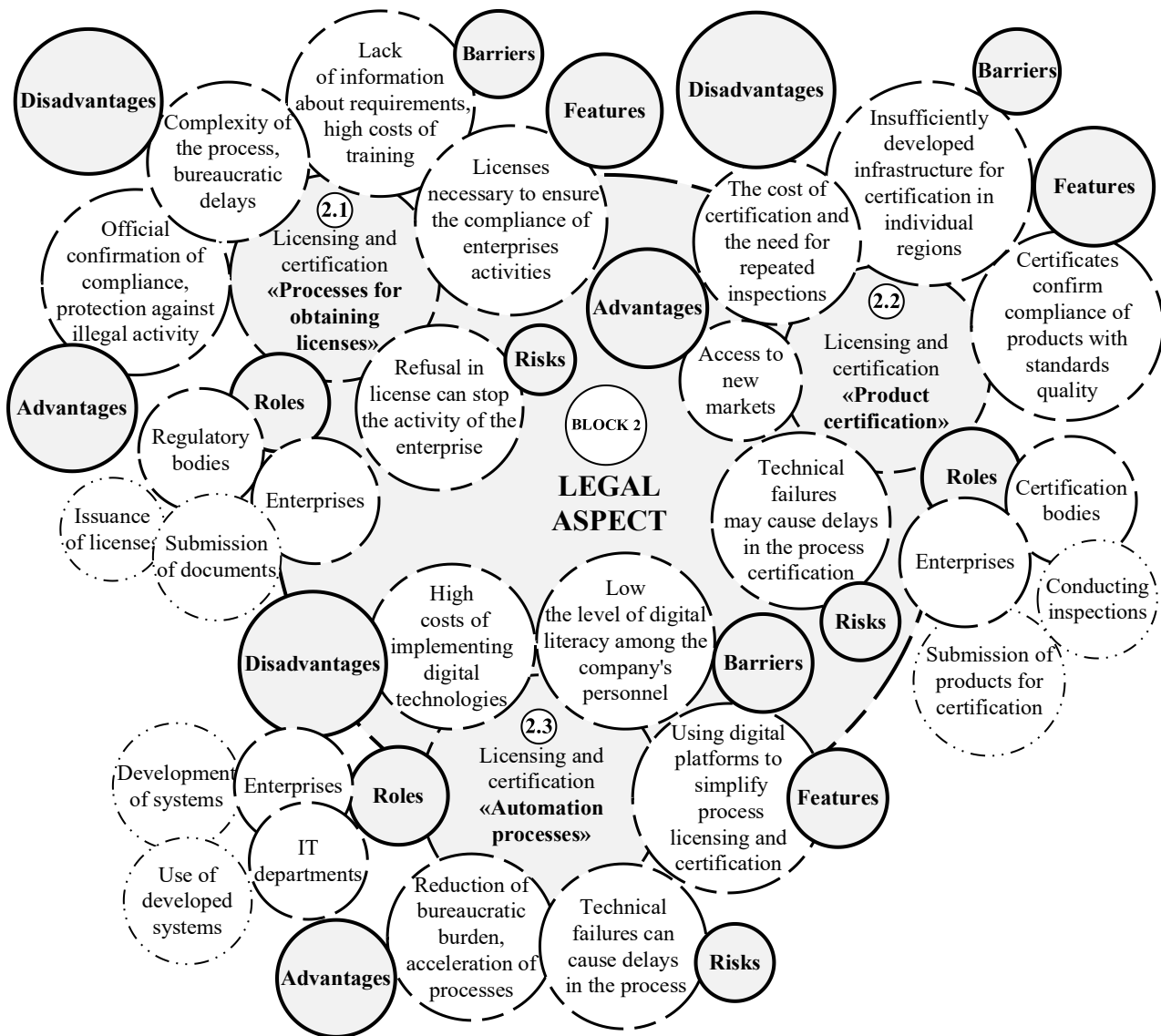

Fig. 5. «Legal aspect» of state regulation of food industry enterprises according to the structure of «Licensing and certification»
**divided by the author on the basis of source [4, 5, 6, 7]*

procedures. However, despite the clear advantages of increased transparency and efficiency, the implementation of digital technologies requires a high level of technical staff training, system support, and financial investment. Additionally, the likelihood of technical failures creates additional risks for the continuous execution of business processes.

Therefore, effective implementation of technologies and automation tools requires careful planning and substantial investment in the development of both physical and digital infrastructure, as well as training specialized experts to mitigate further risks.

Let's consider the regulatory tools in the category «Electronic product certification» and «Regulation of electronic commerce through quality standards» in Fig. 6.

As shown in Fig. 6, the «Electronic Product Certification» category is aimed at streamlining business processes by using government platforms for automation to accelerate certification, reduce bureaucratic delays, and ensure compliance with international quality standards. The implementation of these elements is reinforced by the practical experience of the European Union, which uses the digital platform TRACES NT to support the export of animals, animal and plant products, and foodstuffs, representing a valuable model for integrating and optimizing regulatory processes [12]. Integrating such digital platforms with enterprise ERP systems ensures efficient data exchange and control over regulatory compliance. Thus, electronic certification is a key tool for maintaining high-quality standards and reducing administrative procedure costs.

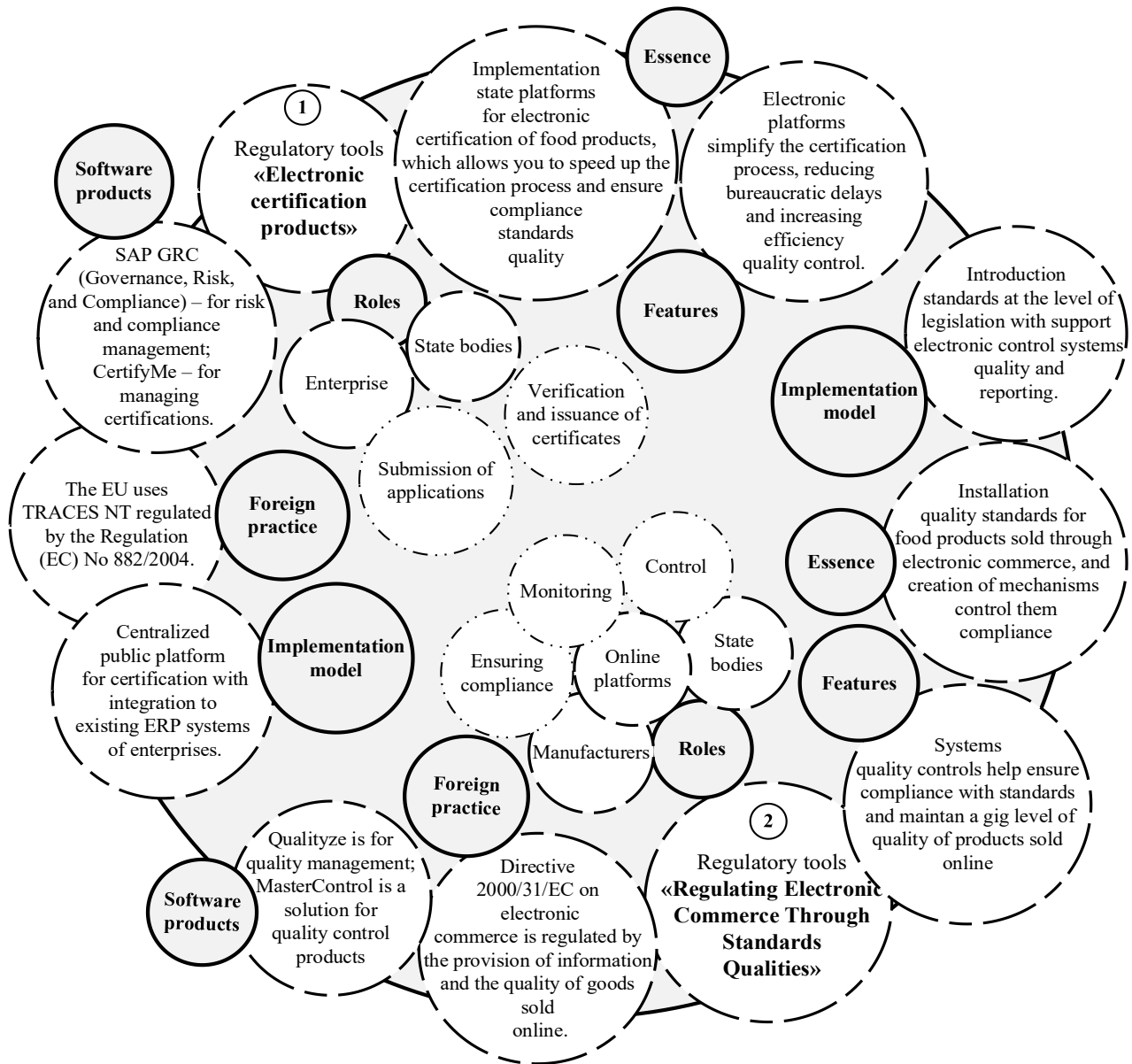

Fig. 6. Regulatory tools by category «Electronic product certification» and «Regulation of electronic commerce through quality standards»
**divided by the author on the basis of source [4, 5, 6, 7]*

The category «Regulation of E-commerce through Quality Standards» focuses on establishing clear regulatory rules for the safe production of food products sold through online sales channels. It is essential to note the role of manufacturers, who must meet specific requirements for selling food products on online platforms. These requirements differ from those for retail store distribution, necessitating additional monitoring. Government agencies play a key regulatory role in this process, ensuring that compliance with standards related to the delivery and storage of food products in appropriate conditions is consistently monitored to avoid cross-contamination risks. Analyzing the international practice of the European

Union, the application of «Directive 2000/31/EU» [10] is aimed at strict regulation of product quality, with detailed information on composition and origin. Combined with electronic systems like Qualityze and MasterControl, this approach enables manufacturers to maintain compliance with standards through real-time automation of control and audit processes.

Let’s consider the mechanism of state regulation according to the structural element «Technology of the regulatory sandbox» in fig. 7.

As shown in Fig. 7, the Regulatory Sandbox model [8] is an effective tool for testing new technologies and innovations, allowing companies to experiment with new approaches to food production

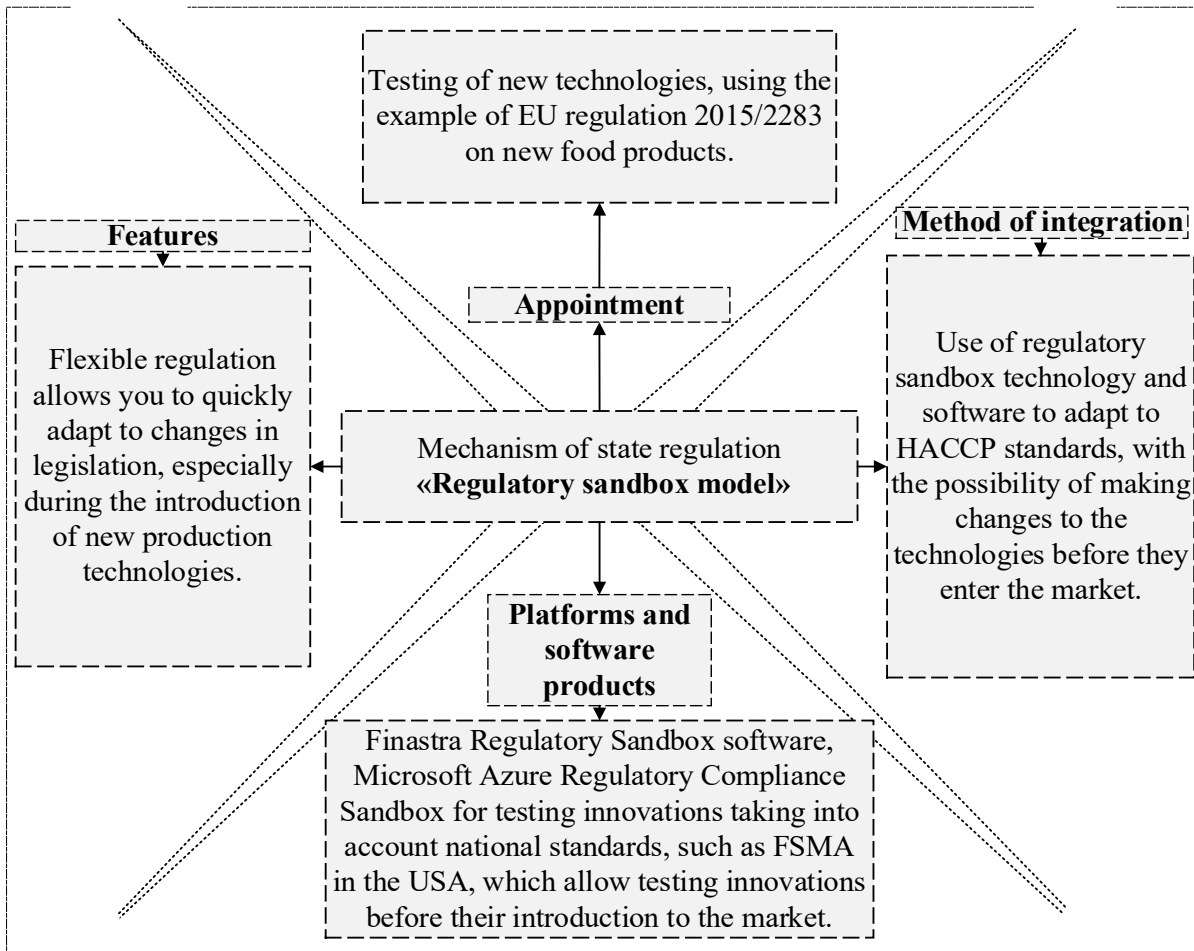

Fig 7. State regulation mechanism by structural element «Regulatory sandbox technology»
**divided by the author on the basis of source [4, 5, 6, 7, 8]*

while complying with the regulatory requirements of the European Union’s «Regulation 2015/2283» [11]. The ability to test innovative technologies in a simulated and controlled environment provides flexibility in adapting national standards, allowing companies to trial innovations before market introduction. This reduces the risk of non-compliance with regulatory requirements and speeds up the adoption of new technologies in production, enhancing product safety since innovations undergo thorough testing and adaptation to existing standards following HACCP principles.

However, the use of the Regulatory Sandbox model presents challenges related to the complexity of integrating new technologies with traditional production processes, especially if changes impact fundamental aspects of food safety. Additionally, it requires continual legislative updates to accommodate new technological solutions, which may delay companies’ adaptation to new regulatory requirements.

The advantages of a regulatory sandbox include the flexibility of regulatory processes, allowing for

quick adaptation to changes in legislation and production standards.

This is particularly important in the context of market globalization and the development of e-commerce, where the speed of response to changes becomes critical for maintaining competitiveness.

Let’s consider the mechanism of state regulation according to the structural element «Software for managing regulatory compliance» in Fig. 8.

As shown in Fig. 8, meeting strict regulatory requirements necessitates integrating modern compliance management mechanisms through automation, enabling food enterprises to quickly respond to legislative changes, manage future internal and external risks, and adhere to quality and safety standards. Utilizing advanced software such as SAP GRC, Qualys, and ComplianceQuest enables the automation of verification, reporting, and monitoring processes for regulatory changes, minimizing non-compliance risks and potential penalties. Integrating these solutions with ERP, QMS, SCM, and CRM systems ensures broader automation of the entire supply chain, which

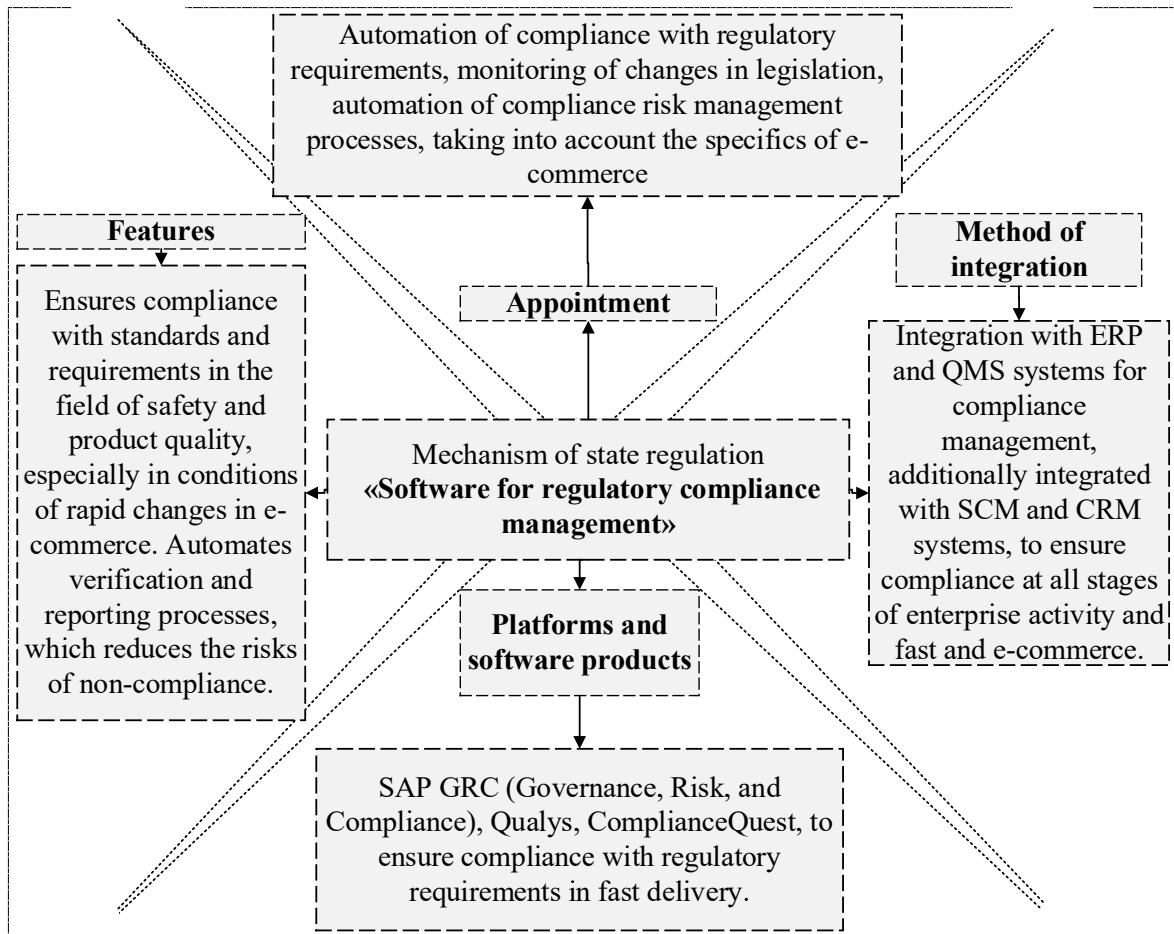

Fig 8. Mechanism of state regulation by structural element «Software for regulatory compliance management»
**divided by the author on the basis of source [4, 5, 6, 7, 9]*

is particularly important for enterprises operating in the dynamic global market.

However, implementing such systems comes with challenges related to the high cost of licensing and maintenance, as well as the complexity of integrating them with existing management systems, which serve as significant barriers for many companies. Additionally, ongoing updates to compliance solutions in response to legislative changes require additional resources and specialized expertise, complicating practical implementation. On the other hand, the benefits of automating compliance processes are clear, as automated solutions reduce manual work and increase the accuracy of document-related checks, crucial in a market where speed and accuracy are key elements for success.

Conclusions. The digitalization of the food industry creates new opportunities for improving product quality and safety but requires significant modernization of the regulatory framework. Key elements of this approach include implementing electronic certification, blockchain for supply chain traceability, and

automation of licensing procedures, which increase transparency and reduce administrative costs. However, the implementation of these technologies faces several challenges, with major issues including insufficient funding, a low level of technical training among personnel, and the need for rapid legislative adaptation to new market conditions. Government regulation should not only serve as a controlling mechanism but also encourage innovation by creating a flexible legal framework to support the development of the food industry. An institutional approach allows for effective modernization of regulatory processes and ensures compliance of national standards with international ones, which is essential for enhancing the competitiveness of Ukrainian producers in the global market. However, successful implementation of these changes is only possible with close collaboration between the state, business, and educational institutions, ensuring the long-term and sustainable development of the food industry in a digitalized environment.

Bibliography:

1. Douglass C. N. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. 1990. vol. 41 (2). P. 419-422
2. Williamson O. E. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*. NY.: Free Press, 1975. pp. 286
3. Ковбасюк С. В. Інституційний підхід в методології дослідження сучасної держави: історична ретроспектива та сучасні напрями дослідження. *International Science Group*. 2024. № 1. С. 103–148.
4. Кухар О. Теорія економічного простору: інституційний підхід. *Економічний простір*. 2018. № 131. С. 5–14.
5. Болотіна Є. В., Шубна О. В., Ширкова А. Д., Бондарев Я. Г. Інституційний підхід до формування стратегічних напрямів збутової діяльності суб'єктів ринку. *Економічний вісник Донбасу*. 2023. № 2 (72). С. 48–55.
6. Новікова Л. В., Чернишова Л. О. Правові аспекти державного регулювання іноземного інвестування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 72–80.
7. Кулага Е. Правові аспекти державного регулювання ціноутворення в Україні. *Підприємництво, господарство і право: Фінансове право*. 2017. № 6. С. 158–162.
8. Кущик А. П., Кайрачка Н. В. Функціонування регуляторних «пісочниць»: задачі, проблеми, перспективи. *Економіка і регіон. Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2023. № 1 (88). С. 46–51.
9. Sadiq S., Governor G. Managing Regulatory Compliance in Business Processes. *International Handbooks on Information Systems*. 2010. № 2 (1). P. 159 – 175.
10. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj>
11. Regulation (EU) 2015/2283 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on novel foods, amending Regulation (EU) No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 258/97 of the European Parliament and of the Council and Commission Regulation (EC) No 1852/2001. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2015/2283/oj>
12. TRACES NT. URL: <https://webgate.ec.europa.eu/tracesnt/login>

Олійник О.М. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПІДХОДУ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ, МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

У статті було розглянуто особливості впровадження інституційного підходу в контексті цифрової трансформації харчової галузі. Основна увага приділялася модернізації нормативно-правової бази та використанню цифрових технологій для покращення якості, прозорості та безпеки виробництва. Було виділено ключові аспекти, такі як впровадження цифрових платформ для сертифікації продукції, використання блокчейну для відстеження ланцюгів постачання та автоматизація регуляторних процедур, що забезпечують підвищення ефективності регуляторних процесів і зниження адміністративних витрат для підприємств. Були розглянуті сучасна модель для реалізації інституційного підходу «Регулятивний зсув», яка базується на поступовому оновленні законодавства, та модель «Цифрова платформа», що орієнтована на прискорену автоматизацію регуляторних функцій через централізовані цифрові системи. Виділено переваги та недоліки обох підходів, а також підкреслено важливість гнучкості та швидкої адаптації законодавства до сучасних технологічних вимог. Були сформульовані рекомендації щодо необхідності тісної співпраці між державою, бізнесом та освітніми установами для успішної реалізації цифрових ініціатив у харчовій промисловості. Окрім цього, було запропоновано шляхи подолання основних викликів, таких як недостатнє фінансування, низький рівень технічної підготовки кадрів та тривалі процеси адаптації нормативно-правової бази до нових умов. Зроблено висновок, що інституційний підхід є необхідним для створення гнучкої, адаптивної правової системи, яка здатна підтримувати цифрову трансформацію галузі та підвищити конкурентоспроможність українських виробників на міжнародних ринках. Успішне впровадження цифрових технологій у харчовій галузі залежить від здатності держави забезпечити належне фінансування, технічну підтримку та стимулювати інновації через ефективне регулювання.

Ключові слова: інституційний підхід, цифрова трансформація, правові аспекти, механізми державного регулювання, інструменти державного регулювання, технологія регуляторної пісочниці, управління дотриманням нормативних вимог.

Харченко О.А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Стаття присвячена дослідженню стратегії та тактики реалізації державної політики розвитку регіонів.

У статті доведено, що для економічного розвитку регіонів необхідно використати дворівневий механізм антикризового управління. У даному механізмі державна влада повинна відповідати за розробку методики складання антикризової програми, здійснювати моніторинг, бути координатором взаємодії з великими інфраструктурними компаніями та головним контролером реалізації програми. Регіональні органи влади, у свою чергу, повинні розробити конкретну програму дій виведення регіону на стадію сталого зростання, враховуючи думки всіх заінтересованих сторін, і постійно контролювати виконання програмних заходів, вносити коригування у програму.

У статті розкрито досвід подолання депресивності розвитку регіонів за кордоном, що дозволили виявити стратегічні альтернативи трансформації економіки депресивних регіонів, що мають відмінні елементи і країнах Євросоюзу, США, Азії та Південної Америки. Сформульовані стратегії та тактики реалізації державної політики розвитку, які можливо адаптувати до українських регіонів, та запропоновані заходи, що сприяють впровадженню зарубіжного досвіду трансформації регіонів в українську державну політику.

Запропоновано методику вибору стратегічних альтернатив реалізації державної політики розвитку регіонів, що включає послідовність встановлення ресурсів розвитку: типологізацію та угруповання регіонів; проведення PEST- і GAP-аналізу стосовно кожної групи територій; розробку програми із встановленням опорних зон розвитку.

Виявлено стратегічний напрямок реструктуризації економіки – утворення територіальних кластерів. Визначено, що загальний алгоритм виявлення та аналізу подібних просторових змін повинен складатися з наступних процедур: виявлення потенціалу кластеризації з точки зору економічних передумов, структури економіки регіону, положення регіону у галузевій структурі національної економіки; виявлення та аналіз просторових аспектів кластеризації економіки регіону в розрізі муніципальних утворень, агломерацій; моделювання потенційних та реальних кластерних структур в економіці регіону.

Запропоновано для подолання застійних явищ у реальному секторі економіки територій використати тактики особливих економічних механізмів та інструментів; в якості одного з них пропонується створення вільних економічних зон всередині регіону з включенням до складу зони корпорацій-резидентів – представників найбільш перспективних виробництв. Умовою переходу регіонів на інноваційний сценарій соціально-економічного розвитку, що відповідає сучасній державній політиці, є фінансове забезпечення. При забезпеченні розробки та впровадження конкурентоспроможних інновацій необхідно створити умови для залучення до цієї сфери приватного капіталу. Такі особливості має венчурний капітал.

Ключові слова: реалізація державної політики, розвиток регіонів, стратегія, тактика.

Постановка проблеми. Державна політика розвитку регіонів в умовах ринкових відносин українського економічного простору вимагає вдосконалення стратегій і тактики її здійснення з метою скорочення міжрегіональних відмінностей, формування моделей виходу регіонів з депресивного стану, включення в процес інтеграції вітчизняної економіки. Аналіз причин збереження диспропорцій у рівні розвитку українських регіо-

нів свідчить про наявність об'єктивних факторів, викликаних фізико-географічними умовами, рівнем господарського освоєння територій, структурою економіки та комплексом суб'єктивних обставин, зумовлених стратегічним вибором регіонів, часто неадекватним. політиці розвитку економічного простору країни.

Питанням реалізації державної політики у вирішенні проблем економічного регіоналізму

приділяється значна увага вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Предметом таких досліджень є проблеми взаємодії органів управління регіонів, регулювання цих взаємовідносин як інструменту регіонального розвитку, управління процедурами ринкової реструктуризації територіальних виробничих комплексів, питання трансформації системи розміщення продуктивних сил. Разом з тим, додаткового дослідження вимагають питання реалізації державної політики в процесі подолання статусу регіону, розробки стратегії та тактики управління регіональною економікою та оптимізації процедур регулювання економіки регіону з метою забезпечення його переходу до сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наявні у науковій літературі публікації з досліджуваної проблеми можна умовно розділити такі блоки.

Загальні концептуальні проблеми реалізації державної політики економічного регіоналізму розглядаються в роботах П. Бубенко, О. Димченко та ін.

Проблеми взаємодії регіонів, регулювання цих відносин як інструмент регіонального розвитку та подолання нерівномірності розкрито в працях З. Варналія, Л. Демиденко, Ю. Наконечної, Н. Медведкової та ін.

Разом з тим, залишаються недостатньо розробленими питання моделювання стратегічних альтернатив, вибору стратегій і тактик при обґрунтуванні інструментів забезпечення стабілізації економіки регіону та переходу до сталого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення стратегії та тактики реалізації державної політики розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Основними цілями проведення державної економічної політики у регіонах є:

- включення господарського комплексу регіону в єдиний економічний простір країни при раціональному поєднанні інтересів регіону з інтересами держави в цілому;

- використання регіональних ресурсів та активізація сприятливих передумов для розвитку конкурентоспроможності території для інвестицій;

- формування раціональної територіальної структури економіки при поглибленні територіального поділу праці, розвиток конкурентоспроможних напрямів спеціалізації та господарських зв'язків;

- створення територіальних комплексів, що дозволяють забезпечити потреби регіональних ринків за рахунок товарів місцевого виробництва,

при раціональному використанні інвестиційних та трудових ресурсів;

- підвищення якості життя населення, подолання асиметрії в рівні соціально-економічного розвитку територій на основі розвитку інноваційної економічної діяльності, використання прогресивних форм територіальної організації виробництва та розміщення населення.

Для розвитку регіонів необхідно використовувати дворівневий механізм антикризового управління регіоном. У даному механізмі органи публічного управління повинні відповідати за розроблення методики складання антикризової програми, здійснювати моніторинг бути координатором взаємодії з великими інфраструктурними компаніями і головним контролером реалізації програми.

Регіональні органи влади, у свою чергу, повинні розробити конкретну програму дій з виведення регіону на стадію сталого зростання, враховуючи думки всіх заінтересованих сторін, і постійно контролювати виконання програмних заходів, вносити (при необхідності) коригування в програму.

Державна політика розвитку регіону, що є засобом досягнення симетричності регіонального розвитку, має бути орієнтована на вибір стратегічних альтернатив, які, у свою чергу, мають на увазі встановлення варіанта подолання кризової фази розвитку за наявності певних ресурсів та способів їх застосування в умовах конкретних регіонів.

Основним моментом при регулюванні розвитку регіонів є класифікація регіонів за рівнем розвитку, яка в зарубіжній практиці базується на встановленні конкурентоспроможності регіонів, що визначається на підставі сукупності показників якості життя в умовах відкритості соціально-економічної системи регіону для зовнішньої конкуренції.

Класифікація регіонів у країнах Євросоюзу, заснована на моделях конкурентоспроможності, включає такі групи:

- регіони, що відстають, де висока частка зайнятих у секторах з невисокою доданою вартістю та низькою продуктивністю праці (аграрний сектор, деякі промислові виробництва);

- регіони з переважанням зайнятих у промисловому виробництві, окремі види яких можуть мати невисокі показники ефективності;

- регіони з високою часткою зайнятих у сфері послуг (регіони цієї групи мають певну економічну спеціалізацію, але можуть відрізнитися за рівнем розвитку та масштабом).

У країнах ЄС реалізуються кілька програм регіонального розвитку: «Сприяння розвитку

регіонів, що відстають»; «Реновація регіонів, що зіткнулися зі структурною кризою»; «Підтримка модернізації». Реалізація програм відбувається у межах виявлених класифікаційних груп регіонів. Причому, розширення ЄС змусило скоригувати класифікаційні ознаки. Було виявлено «регіони конвергенції» (що не досягають 75% рівня виробництва ВРП на душу населення). Аналіз показав, що у Євросоюзі переважає логіка «забезпечення рівних умов життя на всій території», що особливо актуально після вступу до ЄС колишніх країн соціалістичного блоку.

Відмінність між класифікаціями, розробленими українськими авторами та Євросоюзом, полягає в орієнтації вітчизняної класифікації на параметри розвитку, у той час як європейська класифікація є проблемно-орієнтованою, що включає засоби подолання асиметрії розвитку регіонів.

Деяко відрізняється логіка подолання регіонами депресивної фази розвитку у країнах Південної Америки. Наприклад, у Бразилії, для якої характерні значні внутрішні контрасти у рівні розвитку, спричинені історично сформованими міжрегіональними відмінностями, дією природно-географічних факторів, проводиться активна регіональна політика, орієнтована на згладжування контрастів, що встановлюються на підставі угруповання регіонів за величиною доходів та темпів зростання ВРП на душу населення: високоприбуткові, динамічні, стагнуючі, низькодохідні.

Міністерством національної інтеграції Бразилії розробляються та реалізуються спеціалізовані програми, орієнтовані на вирішення вузькорегіональних проблем: допомога прикордонним місцевостям, посушливим аграрним районам та ін. В Україні розроблена сітка економічного районування, що дозволяє відійти від адміністративно-територіального поділу.

Дослідження досвіду зарубіжних країн щодо реалізації державної політики розвитку дозволило виявити застосовувані в деяких державах стратегічні напрями і встановити можливості їх адаптації до умов України.

Зарубіжний досвід розвитку регіонів доводить, що головним напрямом стратегії є інноваційно-інвестиційна реструктуризація економіки на базі програмно-цільового підходу, що включає орієнтацію на «опорні точки» зростання.

Дослідження еволюції трансформації територій дозволяє виявити кілька еталонних стратегій, які, по суті, можна вважати групою стратегічних альтернатив, спрямованих на використання мож-

ливостей та сильних сторін розвитку регіонів.

Для розвитку доцільно вибрати стратегічну альтернативу, націлену використання стратегічних ресурсів підвищення конкурентоспроможності соціально-економічної системи у кожному регіоні. Послідовність встановлення стратегічних ресурсів розвитку регіонів запропоновано проводити відповідно до наступного порядку:

Етап 1. Типологізація територій за якісними ознаками: ступеня розвиненості виробничої інфраструктури, рівнем диверсифікації економіки, масштабу (демографічному та просторовому) території, перспективі розвитку відповідно до сценарних умов (індустріальна, аграрна, рекреаційна, постіндустріальна). Відпрацювання цього етапу пов'язана зі значним обсягом польових досліджень і виключає можливість застосування вибіркового обстеження. Достовірність угруповання емпіричних даних територій дозволить встановити реальні шляхи розвитку, ліквідувати асиметричні стартові умови розвитку.

Етап 2. Проведення угруповання регіонів відповідно до зазначених якісних ознак можливе із застосуванням класичного кластерного аналізу регіонів, що дозволить ідентифікувати тип розвитку регіону відповідно до певних атрибутивних ознак.

Етап 3. Проведення на кожній території стратегічного аналізу та виявлення конкурентних переваг, які можуть бути реалізовані на досліджуваній території; виявлення системоутворюючих об'єктів, реально здатних на даній території з урахуванням наявних ресурсів забезпечити зростання ВРП. Фактично це відбувається в рамках територіального маркетингового аналізу, який здійснюється органами виконавчої влади з використанням спеціальних підрозділів маркетингової служби.

Етап 4. Виявлення пріоритетних напрямів розвитку. У цьому випадку державне регулювання буде тим ефективніше, чим достовірніше описані особливості розвитку територій з точки зору їх фінансових, трудових, технічних та інших ресурсів та дієвості механізму прийняття рішення щодо вибору стратегічних альтернатив.

При вивченні методів прийняття рішень в умовах обмеженості ресурсів виникає питання: як об'єктивно оцінити успішність альтернативних варіантів, як вибрати ваги важливості критеріїв? Зазвичай вдаються до експертних оцінок, серед яких досить популярний метод журі, згідно з яким експерт оцінює альтернативні варіанти в балах за заданою шкалою відповідно до наявного критерію. Пропонуємо використовувати в цьому випадку метод аналізу ієрархії, коли наявні аль-

тернативи зіставляються за кожним критерієм по черзі.

Відповідно до розробленої методики встановлено найважливіші напрямки розвитку:

- збільшення інвестицій у техніко-технологічне оновлення підприємств реального сектору економіки;

- раціоналізація виробничої структури у просторі регіону – кластеризація економіки;

- залучення та прискорене впровадження продуктових та технологічних інновацій у сфери економіки, що виходять з продукцією на споживчий ринок;

- перехід до енергозберігаючих технологій при функціонуванні інфраструктурних елементів господарської системи регіону (ЖКГ, установи соціальної сфери, транспорт).

З безлічі наявних стратегічних альтернатив модернізації економіки кластерна політика є тим комплексом заходів, який може сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіональної економіки через розвиток конкурентних ринків, підвищення інноваційної складової різних галузей, прискорений розвиток малого та середнього бізнесу, стимулювання ініціативи на місцях і активізація взаємодії між державою, бізнесом та громадянським суспільством.

Специфіка реалізації кластерної політики як сукупності зусиль держави щодо підтримки та стимулювання розвитку кластерних ініціатив у регіонах полягає у взаємозв'язку з просторовою структурою економіки, вимагає обліку міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації в історично сформованих умовах господарювання. Загальний алгоритм виявлення та аналізу подібних просторових змін в економіці регіонів, як показало дослідження, повинен складатися з наступних процедур:

- виявлення потенціалу кластеризації з точки зору економічних передумов, структури економіки регіону, положення регіону в галузевій структурі національної економіки;

- виявлення та аналіз просторових аспектів кластеризації економіки регіону (проводиться ідентифікація потенційних кластерів в регіоні з можливостями їх розвитку);

- моделювання потенційних кластерних структур в економіці регіону.

У світовій практиці розроблено напрями державної політики щодо фази розвитку регіонів. Вільні економічні зони (ВЕЗ) створюються, як правило, в застійних районах, що страждають на безробіття, з недорозвиненою інфраструктурою.

Надаючи таким районам статус ВЕЗ, уряди намагаються створити умови, що стимулюють розвиток, диверсифікацію наявних виробництв, орієнтувати виробництво на потреби внутрішнього ринку і тим самим створювати додаткові робочі місця в регіоні.

При переході регіонів на інноваційний сценарій розвитку головною перешкодою є обмеженість фінансових ресурсів. Аналіз показує, що в більшості українських підприємств відсутні власні кошти на розвиток інновацій. Використання банківських кредитів на розробку перспективних інновацій важко в силу високих ризиків та значної плати за кредитні ресурси.

Для забезпечення розробки та впровадження конкурентоспроможних інновацій необхідно створити особливі умови для залучення до цієї сфери приватного капіталу. На нашу думку, такі особливості має венчурний капітал.

Висновки. Нами сформульовані проблеми, що перешкоджають розвитку венчурної індустрії в Україні:

- не визначено організаційну форму пайового венчурного фонду;

- невідпрацьований правовий режим комерціалізації інтелектуальної власності, що перешкоджає розвитку ринкових відносин при реалізації інновацій та впливає на результативність інноваційної діяльності, у тому числі при використанні венчурного фінансування;

- відсутні спеціальні податкові преференції для венчурних фондів, які, будучи посередниками в інноваційній діяльності, сплачують відповідні податки, що поповнює доходи бюджету, але знижує розмір фінансових коштів, що надаються для комерціалізації інновацій;

- відсутня інформаційна база даних про досвід роботи успішно функціонуючих венчурних фондів, що ускладнює бенчмаркінг і практичне навчання фахівців у галузі венчурного бізнесу;

- наявність дефіциту фінансових ресурсів у венчурних фондах, який пов'язаний, перш за все, з недостатньою увагою держави до розвитку венчурного фінансування інновацій, а також слабкою зацікавленістю приватних інвесторів у зв'язку з високими ризиками венчурного бізнесу;

- несформованість масиву перспективних інноваційних проектів, розроблених та готових до впровадження у територіальних базах даних;

- низька ефективність функціонування регіональних технопарків і бізнес-інкубаторів як основних агентів, що здійснюють селекціонування інноваційних проектів.

Список літератури:

1. Бубенко П. Т., Димченко О. В. Територіальна організація інноваційного розвитку. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 109-115.
2. Varnalii Z., Demydenko L., Nakonechna Y., Miedviedkova N. Lessons From Fiscal Decentralization In Ukraine. *Globalization and Business*. 2019. № 7. Pp. 73-78.
3. Мокій А. І., Павліха Н. В., Науменко Н. С., Дацко О. І. Інституціональне забезпечення інноваційного розвитку територіальних громад України. *Регіональна економіка*. 2018. № 4. С. 17-27.
4. Куцай Н. С. Особливості формування програми інноваційного розвитку регіону. *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 16(63). С. 71-79.
5. Шибасєва Н. В., Бабан Т. О., Вітковський Ю. П. Стратегії розвитку як інструмент регіональної політики. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Т. 6. № 1. С. 149-159.

Kharchenko O.A. STRATEGY AND TACTICS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONS

The article is devoted to the study of the strategy and tactics of the implementation of the state policy of regional development.

The article proves that for the economic development of the regions it is necessary to use a two-level mechanism of anti-crisis management. In this mechanism, the state government should be responsible for developing the methodology for drawing up the anti-crisis program, monitor it, be the coordinator of interaction with large infrastructure companies and the main controller of program implementation. Regional authorities, in turn, must develop a specific program of actions to bring the region to the stage of sustainable growth, taking into account the opinions of all interested parties, and constantly monitor the implementation of program measures, make adjustments to the program.

The article reveals the experience of overcoming the depressed development of regions abroad, which made it possible to identify strategic alternatives for the transformation of the economy of depressed regions, which have distinctive elements and the countries of the European Union, the USA, Asia and South America. Formulated strategies and tactics for the implementation of state development policy, which can be adapted to Ukrainian regions, and proposed measures that contribute to the introduction of foreign experience of the transformation of regions into Ukrainian state policy.

A methodology for choosing strategic alternatives for the implementation of the state regional development policy is proposed, which includes the sequence of establishing development resources: typology and grouping of regions; carrying out PEST and GAP analysis for each group of territories; development of a program with the establishment of development reference zones.

The strategic direction of the restructuring of the economy is revealed – the formation of territorial clusters. It was determined that the general algorithm for detecting and analyzing such spatial changes should consist of the following procedures: identifying the potential of clustering from the point of view of economic prerequisites, the structure of the regional economy, the position of the region in the sectoral structure of the national economy; identification and analysis of spatial aspects of clustering of the region's economy in terms of municipal formations, agglomerations; modeling of potential and real cluster structures in the economy of the region.

It is proposed to use the tactics of special economic mechanisms and tools to overcome stagnant phenomena in the real sector of the territory's economy; as one of them, it is proposed to create free economic zones within the region with the inclusion of resident corporations – representatives of the most promising industries. A condition for the transition of regions to an innovative scenario of socio-economic development, which corresponds to modern state policy, is financial support. When ensuring the development and implementation of competitive innovations, it is necessary to create conditions for attracting private capital to this area. Venture capital has such features.

Key words: implementation of state policy, development of regions, strategy, tactics.

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

УДК 35.072

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/13>*Іванченко А.В.*

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ

У цій статті здійснено аналіз основних напрямків покращення функціонування державної служби в Україні в контексті реалізації системних реформ. Державна служба є важливим елементом управлінської системи країни, і її ефективність має безпосередній вплив на успішність реформ та модернізацію державних інститутів. У статті також розглядаються ключові проблеми, з якими стикається державна служба в Україні, зокрема недостатня кваліфікація кадрів, бюрократичні перешкоди та відсутність ефективних механізмів оцінки результатів роботи службовців.

Зосереджено увагу на сучасних підходах до реформування державної служби, зокрема на діджиталізації, прозорості в процесі прийняття рішень, поліпшенні умов праці та підвищенні мотивації працівників. Наголошено на необхідності впровадження кадрової політики, яка сприятиме залученню висококваліфікованих фахівців і розвитку лідерських якостей серед державних службовців.

У ході дослідження було виявлено, що основними напрямками вдосконалення є: професіоналізація, модернізація кадрової політики, підвищення відкритості та доступності державних послуг, а також інтеграція інноваційних технологій в управлінську діяльність. Автор також пропонує рекомендації щодо впровадження системи безперервного навчання та розвитку персоналу, що сприятиме підвищенню загальної ефективності державної служби та реалізації реформ.

У статті проаналізовано ключові проблеми функціонування державної служби в умовах війни та системних реформ, серед яких – низька ефективність управлінських рішень через відсутність належної координації, невідповідність між потребами держави та можливостями існуючої інституційної структури, а також корупційні ризики, які особливо посилюються в умовах воєнного стану. Підкреслено, що в умовах війни державна служба повинна працювати в умовах не лише політичної та економічної нестабільності, але й зростаючої потреби в інтеграції кризових управлінських механізмів, адаптації кадрових структур до нових реалій та підвищення ефективності адміністративних процесів.

Також розглядаються питання щодо професіоналізації державних службовців, зокрема щодо їх підготовки до кризових ситуацій, управління в умовах невизначеності, розробки стратегій, що допоможуть забезпечити стабільність і ефективність функціонування органів влади в умовах війни. Одним із важливих аспектів є зміцнення інституту управління, зокрема, через кадрові зміни та перерозподіл відповідальностей на рівні місцевих органів влади, що може дозволити більш оперативно реагувати на потреби територіальних громад.

Ключові слова: воєнний стан, державна служба, проходження державної служби, модернізація державної служби, реформа державної служби.

Постановка проблеми. У світлі сучасних викликів, що стоять перед державними інститутами, функціонування державної служби в Україні потребує значного вдосконалення. Системні реформи, які реалізуються в країні, мають на меті підвищення ефективності управління, однак їх впровадження стикається з рядом труднощів.

Тема реформ та їх впровадження в сучасному українському суспільстві та науковій спільноті є досить складною. Історія України містить безліч прикладів псевдореформ або реформ, які не були належно підготовлені або не отримали підтримки під час зміни політичних лідерів. Це сталося через брак спадковості та невідповідність реаль-

ним потребам суспільства. Подібні експерименти викликають у громадськості недовіру та зневагу до самого процесу реформ. Як наслідок, надалі здобути цю довіру стає складніше. На думку деяких експертів, окремі загрози можуть виникати через дискредитацію успішних реформ внаслідок непрофесійних дій або прагнення відмовитися від системного і цілісного підходу до модернізації на користь швидкоплинних політичних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі питання реформування державної служби привертає увагу науковців, експертів та практиків, зокрема І. Коліушка, В. Тертичка, В. Дереча, В. Тимошука, Д. Бродського, С. Сороки, В. Купрія, І. Хілобока та М. Виговського. Серед закордонних експертів особливу увагу заслуговують наукові праці Д. Шиманке, Й. Фолльмута та А. Облонського.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних проблем, які перешкоджають ефективному функціонуванню державної служби в умовах системних реформ, з метою забезпечення її ефективності та стабільності.

Виклад основного матеріалу. Необхідність реформування державної служби обумовлена, перш за все, розвитком суспільства, змінами у світі та потребою ефективно виконувати поставлені завдання, адже державна служба є основою державного управління [1]. Реформа державної служби, розпочата у 2015 році, триває й до сьогодні.

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції державного управління, поліпшення функціонування державної служби є одним із ключових завдань для забезпечення ефективності управлінських процесів. Реалізація системних реформ в Україні вимагає гнучкості та здатності державної служби адаптуватися до нових викликів. Наразі державна служба в Україні переживає значні зміни. Хоча є певні позитивні результати, все ж існують серйозні проблеми, зокрема недостатня кваліфікація працівників, корупційні прояви та відсутність системного підходу в управлінні.

У останні роки в цій галузі відбулося чимало реформ. Проте важко дати чітку оцінку їхній ефективності, особливо коли мова йде про досягнення головної мети – суттєвого покращення роботи інституту державної служби як для громадян, так і для самих державних службовців. Важливим кроком у практичному впровадженні реформ стало ухвалення Закону України «Про державну службу» у редакції 2015 року, на який довго чекали. Деякі експерти оцінюють його розробку

та прийняття неоднозначно [2, с. 12]. По-перше, це було зумовлено складним процесом ухвалення закону, в якому, здається, ключову роль, особливо на завершальному етапі, відіграли зобов'язання країни прийняти його для отримання фінансової допомоги від ЄС для України.

Хоча експертне та наукове середовище, залучене до розробки законопроекту, було представницьким як з українського, так і з міжнародного боку, зокрема з участю представників країн, де подібні реформи успішно реалізовувалися в різні часи (Польща, Словенія, Німеччина, Латвія та Велика Британія), експерти зазначають, що Верховній Раді України в квітні 2015 року знадобилося понад 20 спроб для ухвалення законопроекту в першому читанні. Традиційно, після першого читання також виникла велика кількість правок.

Модернізація державної служби має на меті створення професійної, політично нейтральної, стабільної, високоефективної, авторитетної, відповідальної та престижної системи, здатної надавати якісні публічні послуги громадянам. Для досягнення цієї мети необхідно вдосконалити управління людськими ресурсами в державній службі, оскільки професіоналізм державних службовців залежить від відповідних управлінських стандартів та методів. Модернізація державної служби передбачає різноманітні зміни та перетворення, спрямовані на її осучаснення, постійне вдосконалення та досягнення максимально можливого рівня розвитку.

Отже, модернізація державної служби є глобальним і прогресивним процесом системних змін, в результаті яких об'єкти державної служби оновлюють свої структурні параметри, функції та рівні організації. Це відбувається шляхом впровадження сучасних методів і інструментів роботи, при цьому гармонійно поєднуючи їх з традиціями та цінностями суспільства [3, с. 124].

Серед прикладів, які можуть бути корисними в процесі впровадження реформи системи державної служби, вважаємо за необхідне зосередитися на кількох з них.

Перший аспект стосується досвіду роботи Комісії з цивільної служби у Великій Британії. Маючи понад 150-річну історію, в останні десятиліття цей орган набув нового значення. Сьогодні він виступає унікальним прикладом поєднання інтересів суспільства, держави та навіть Британської корони. У цьому контексті особлива увага приділяється питанням авторитету та іміджу, які є вирішальними для прийняття кадрових рішень у сфері державної служби. Комісія з питань

вищого корпусу державної служби була створена відповідно до Закону України «Про державну службу» в редакції 2015 року, який заклав основи для формування цього органу, принаймні в перспективі. Проте, її діяльність обмежується лише вищим корпусом державної служби, що є очевидним з самої назви, на відміну від британського аналога.

Ще одним цікавим прикладом підвищення авторитету та реальної якості роботи державних службовців є етичний аспект реформ у сфері державної служби. За словами експертів, це відкриває можливості для справжнього прориву в реформуванні публічної служби в ряді західних країн. Етичні норми стали важливим чинником для підвищення стандартів поведінки державних службовців. Яскравими прикладами можуть слугувати Франція та Канада. Канадський досвід інтеграції етичних аспектів у державну службу є надзвичайно цікавим і показовим. Це, по суті, комплексний експеримент, спрямований на впровадження етичних принципів у цю сферу, що стало каталізатором змін, яких прагнуло суспільство.

Аргументація щодо передумов впровадження цього вектора як одного з ключових у реформуванні інституту державної служби є досить цікавою. Експерти дійшли висновку, що в сучасних умовах, через розмивання традиційного сприйняття державної служби та її рутинних процедур, виникають нові форми конфлікту інтересів. Крім того, зростають вимоги суспільства до більшої прозорості інформації про діяльність органів публічної влади та підвищення особистісної відповідальності. З точки зору службовця, ухвалення рішень відбувається шляхом розширення так званої «сірої зони», яка є проміжком між прямо дозволеними та забороненими діями чиновника [4, с. 38].

Аналіз вказує на наявність численних спільних рис та можливих шляхів вирішення проблем, які притаманні сучасній українській моделі державної служби та її реформуванню в контексті інших країн світу і їхнього досвіду. Ключовим аспектом реформ є необхідність оцінки якості змісту, що лежить в основі цього процесу. Приклади з інших країн дозволяють провести порівняння з метою впровадження найкращих практик у вітчизняні умови.

Покращення та розвиток державної служби в рамках реалізації системних реформ є основним завданням для забезпечення ефективності роботи державних органів. Для досягнення цієї мети важливо зосередити увагу на таких аспектах:

1. Професійний розвиток. По-перше, одним із ключових напрямків удосконалення є підвищення

кваліфікації державних службовців. Важливо запровадити програми безперервного навчання, які включатимуть тренінги, семінари та обмін досвідом. Відповідно до статті 48 Закону, державним службовцям створюються умови для підвищення їхньої професійної компетентності через регулярне навчання. Для підвищення рівня професійної компетентності державного службовця може бути організоване стажування з відривом від служби тривалістю від одного до шести місяців на іншій посаді в іншому державному органі або за кордоном, відповідно до чинного законодавства.

2. Прозорість та електронне урядування. По-друге, необхідно впроваджувати інструменти електронного урядування, які забезпечать прозорість у процесах прийняття рішень. Електронні сервіси зменшують бюрократичні перешкоди та роблять інформацію доступною для громадян. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню довіри до державних органів і зменшує ризики корупції.

3. Залучення суспільства. Третім важливим аспектом є активна участь громадськості в управлінських процесах. Застосування механізмів зворотного зв'язку, організація громадських консультацій та залучення до розробки нормативних актів допоможуть врахувати думки та потреби населення. Це, в свою чергу, підвищить легітимність рішень, прийнятих державними органами.

4. Оцінка ефективності. Четвертим аспектом є впровадження чіткої системи оцінювання діяльності державних службовців. Встановлення критеріїв ефективності, моніторинг результатів та заохочення найкращих працівників сприятимуть підвищенню загальної продуктивності та відповідальності в державному секторі.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 831-р, виданим 21 липня 2021 року, була схвалена нова Стратегія реформування державної служби на період 2022–2025 років. Відповідно до цієї стратегії, основними стратегічними цілями реформування державної служби є:

– надання високоякісних послуг та впровадження зручних адміністративних процедур для громадян і підприємств;

– формування професійної та політично нейтральної державної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян;

– створення ефективних державних інституцій, які підзвітні громадянам, розробляють державну політику та успішно реалізують її для забезпечення сталого розвитку країни [5].

Основними пріоритетами реформування державної служби в Україні є:

– ефективного впровадження Закону України «Про державну службу» та розробка відповідних нормативно-правових актів;

– створення висококваліфікованої та компетентної команди фахівців у сфері реформ;

– оптимізація чисельності працівників органів державної влади, визначення оптимальної кількості державних службовців з урахуванням їх функцій та організаційної структури;

– впровадження ефективних реформ у системі оплати праці державних службовців з метою підвищення їх заробітної плати при дотриманні стабільності державних фінансів;

– створення в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади служб, що займаються управлінням персоналом;

– розробка спеціалізованої інформаційної системи для управління людськими ресурсами в державній службі;

– підтримка високого рівня інституційної спроможності НАДС для забезпечення ефективного виконання положень Закону України «Про державну службу» з метою повноцінного реформування системи державної служби;

– реформування системи професійного навчання для державних службовців [6, с. 87].

Державна служба повинна пристосуватися до нових вимог, що виникають у рамках реформ, зокрема в аспектах диджиталізації, прозорості та ефективності. Наразі часто спостерігається брак фахівців з необхідними навичками для реалізації реформ, що ускладнює їх впровадження. Питання матеріальної та нематеріальної мотивації державних службовців залишається актуальним. Відсутність системи стимулів може призводити до низької продуктивності та відсутності зацікавленості в роботі.

Зміни, що відбулися в нашій країні, кардинально трансформували наше життя та інститут державної служби. Війна є надзвичайним станом, який приносить численні виклики та труднощі, що впливають на всі аспекти суспільного життя. Однією з найбільш вразливих ланок у цей час стає державна служба, яка, замість того щоб забезпечувати стабільність і порядок, часто стикається з проблемами, що гальмують її діяльність.

У часи війни державні органи зосереджують свої зусилля на забезпеченні національної безпеки та оборони. Це часто призводить до перерозподілу ресурсів і уваги від інших важливих сфер, таких як соціальні послуги, охорона здоров'я та економічний розвиток. Як наслідок, важливі реформи, які були заплановані раніше, можуть бути відкла-

дені або навіть скасовані. Наприклад, модернізація системи освіти чи охорони здоров'я стає менш пріоритетною на фоні термінових потреб фронту.

Організація роботи державних службовців, забезпечення їхніх прав та законних інтересів, а також створення безпечних умов праці для виконання професійних обов'язків в умовах війни стають практично неможливими. Війна призводить до значних втрат не лише в живій силі, але й у кваліфікованих кадрах державної служби. Багато службовців і спеціалістів йдуть на фронт або беруть участь у волонтерській діяльності. Це викликає дефіцит кадрів у ключових сферах, що, в свою чергу, уповільнює виконання адміністративних функцій і обробку запитів громадян.

Війна може також сприяти загостренню корупційних практик і бюрократії. У ситуації нестабільності та невизначеності спостерігається збільшення випадків зловживань, коли ресурси, призначені для підтримки населення та військових, можуть бути використані не за призначенням. Це підриває довіру громадян до державних інститутів і ускладнює впровадження реформ.

Війна завжди викликає соціальну напругу. Громадяни стають більш вимогливими до держави, вимагаючи прозорості та підзвітності. Якщо державна служба не здатна адекватно реагувати на ці виклики, вона втрачає довіру населення. Це, в свою чергу, ускладнює реалізацію державних програм і знижує ефективність роботи органів влади.

Ще одне питання, яке потребує особливої уваги, стосується забезпечення правових гарантій та стимулів для державних службовців під час воєнного стану. Зокрема, йдеться про гарантії збереження робочого місця, посади, середнього заробітку тощо. Перш за все, такі гарантії повинні бути надані в повному обсязі тим службовцям, які були призвані на військову службу до Збройних Сил України. Для цих службовців передбачені гарантії відповідно до трудового законодавства. Крім того, їм надаються гарантії та пільги згідно з Законом «Про військовий обов'язок та військову службу» та Законом «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Збереження цих гарантій є надзвичайно важливим, оскільки державні службовці втрачають можливість виконувати свої професійні обов'язки через виконання конституційного обов'язку захисту Батьківщини [7].

Наступне питання, яке потребує уваги та має бути врегульоване на нормативному рівні, стосується забезпечення та організації дистанційної роботи державних службовців. Необхідність впровадження та регулювання дистанційної

роботи виникла ще до введення воєнного стану, зокрема у зв'язку з поширенням вірусної інфекції COVID-19 у 2020 році. Спалах цієї хвороби та потреба в карантинних обмеженнях унеможливили для державних установ виконання своїх функцій у звичному режимі.

Проте, незважаючи на вказані обмеження, глобальне вирішення питання дистанційної роботи досі не отримало належного законодавчого підґрунтя. На сьогоднішній день питання чіткого нормативного визначення залишається вкрай важливим і, можливо, єдиним виходом із ситуації, в якій опинилася країна. Війна ускладнює організацію роботи державних службовців, і навіть більше, держава не може гарантувати безпеку життя громадян.

Існують регіони країни, де службовці змушені залишати свої домівки, що ускладнює доступ до роботи. Більше того, деякі з них тимчасово виїжджають за кордон, щоб зберегти своє життя та життя своїх дітей. Проте державні службовці не відмовляються від виконання своїх професійних обов'язків. Звісно, можливість організації професійної діяльності в таких умовах є не у всіх службовців, і не всі державні органи можуть дозволити собі таку форму роботи. У свій час відповідні роз'яснення надало Національне агентство України з питань державної служби, зокрема, в залежності від ситуації в регіоні, а також від завдань і функцій, які виконує відповідний орган. Водночас Нацагентство звертає увагу на можливі формати роботи, які можуть бути реалізовані дистанційно [8].

Як видно, війна суттєво вплинула на функціонування інституту державної служби.

Ось основні аспекти цього впливу:

1. Швидка адаптація та гнучкість. В умовах війни потреба оперативно реагувати на нові виклики сприяла прискореному впровадженню реформ у державному секторі. Державні органи почали застосовувати більш гнучкі управлінські підходи, що дозволило швидше ухвалювати рішення.

2. Зміна пріоритетів. Основна увага зосередилася на безпеці та обороні, оскільки акцент було перенесено на забезпечення національної безпеки, що призвело до переорієнтації функцій державної служби.

Адаптація до нових умов, реформи часто передбачали зміни у формуванні політики безпеки, соціальної підтримки та гуманітарної допомоги.

Залучення нових спеціалістів. Війна викликала потребу в нових професіоналах, особливо в галу-

зях безпеки, аналітики та управління кризами. Військовослужбовці та добровольці часто переходять на роботу в державні органи, що вимагає від них адаптації до нових умов праці.

4. Технологічні зміни. У умовах війни багато державних установ перейшли на електронні системи, що сприяє підвищенню ефективності та зручності обслуговування. Застосування сучасних технологій для забезпечення зв'язку та координації дій між різними органами стало важливим аспектом.

5. Соціальні зміни. Суспільство стало більш вимогливим до прозорості та підзвітності державних службовців у контексті використання ресурсів для підтримки військових і цивільних потреб. Зросла увага до гуманітарних ініціатив та соціальної підтримки осіб, які постраждали від війни.

6. Системні виклики сучасності. Війна може посилювати проблеми корупції та бюрократії, що вимагає впровадження нових механізмів контролю. Нестабільні часи призводять до політичної та економічної невизначеності в реалізації реформ, що потребує додаткових зусиль з боку держави.

Реформа державної служби в умовах війни стикається з серйозними труднощами. Призупинення та уповільнення реформ є наслідком зміни пріоритетів, втрати кадрів і соціальної напруги. Однак ці виклики також створюють можливості для нових підходів і адаптацій, які можуть стати основою для майбутніх реформ після закінчення війни. Систематичне планування та гнучкість у реагуванні на потреби суспільства стануть вирішальними для відновлення ефективності державної служби в нових умовах [9, с. 96].

Висновки. Покращення функціонування державної служби в Україні в рамках реалізації системних реформ є ключовим фактором для підвищення ефективності державного управління. Для вирішення наявних проблем необхідно впроваджувати комплексний підхід, який акцентує увагу на професійному розвитку, прозорості, залученні громадськості та ефективній оцінці діяльності. Лише за таких умов можна досягти стабільного прогресу в реформуванні державної служби.

Війна стала каталізатором змін у державній службі, прискорюючи реформи та визначаючи нові пріоритети. Це, зокрема, виявилось в адаптації до нових умов, залученні нових кадрів, технологічних інноваціях і підвищенні вимог до підзвітності. Проте системні виклики, такі як корупція та нестабільність, залишаються актуальними і потребують подальшої уваги.

Список літератури:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
2. Тінювий звіт «Реформа державної служби України: Реалізація профільного закону 2016–2017 рр.» Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, 2017. 39 с.
3. Линдюк О. А. Теорія та практика модернізації державної служби України в умовах глобалізації: монографія / О. А. Линдюк. – Київ : НАДУ, 2016. – 304 с.
4. Бахрах Д.М. Державна служба: поняття, сутність, принципи. Актуальні проблеми права та політики. 2017. № 2. С. 38-51.
5. Деякі питання реформування державного управління / Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. N 831. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>.
6. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні : підруч. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018 рік, 312 с.
7. Кодекс законів про пацю України від 10.12.1971 р. N 322-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 15.03.2022 р.).
8. Офіційний сайт Національного агентства з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/news/derzhavna-sluzhba-v-umovah-vijni-dobirka-korisnoyi-informaciyi> (дата звернення: 15.03.2022 р.).
9. Корнута Л.М. Принцип лояльності в державній службі : теоретико-правова характеристика та перспективи розвитку. Право і суспільство. 2019. N 1. Ч. 1. С. 91–96

Ivanchenko A.V. DIRECTIONS OF IMPROVING THE FUNCTIONING OF THE CIVIL SERVICE UNDER THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF SYSTEMIC REFORMS

This article analyzes the main directions for improving the functioning of the civil service in Ukraine in the context of systemic reforms. The civil service is a crucial element of the country's governance system, and its efficiency has a direct impact on the success of reforms and the modernization of state institutions. The article also discusses key issues faced by the civil service in Ukraine, including insufficient qualification of personnel, bureaucratic obstacles, and the lack of effective mechanisms for evaluating the performance of civil servants.

The focus is on modern approaches to civil service reform, particularly digitalization, transparency in decision-making processes, improving working conditions, and enhancing employee motivation. Emphasis is placed on the need to implement a personnel policy that will facilitate the recruitment of highly qualified specialists and the development of leadership qualities among civil servants.

The study reveals that the main areas for improvement are: professionalization, modernization of personnel policies, increasing the transparency and accessibility of public services, and the integration of innovative technologies into management activities. The author also proposes recommendations for implementing a system of continuous learning and personnel development, which will contribute to improving the overall effectiveness of the civil service and the realization of reforms.

The article analyzes key problems facing the civil service in the context of war and systemic reforms, including the low efficiency of management decisions due to inadequate coordination, the mismatch between the needs of the state and the capabilities of the existing institutional structure, as well as corruption risks, which are particularly exacerbated under martial law. It is emphasized that, in wartime, the civil service must operate not only in conditions of political and economic instability but also under the growing need to integrate crisis management mechanisms, adapt staffing structures to new realities, and enhance administrative processes.

The article also addresses the issue of professionalizing civil servants, particularly in terms of preparing them for crisis situations, managing in uncertain conditions, and developing strategies that will help ensure stability and effectiveness in the functioning of government bodies during wartime. One important aspect is the strengthening of the management institution, particularly through personnel changes and the redistribution of responsibilities at the local government level, which could enable a more responsive reaction to the needs of territorial communities.

Key words: martial law, civil service, completion of civil service, civil service modernization, civil service reform.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 349.3:332.1:331.101:352.02

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/14>

Горник В.Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Євмєшкіна О.Л.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Сімак С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: НОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ФОРМУВАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена розкриттю нових підходів інформаційної безпеки до захисту критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки України. Тема, яку було обрано для наукового дослідження, є актуальною, оскільки в межах інформаційної галузі виникло певне протистояння, яке можна розглядати як міждержавне суперництво, що розгортається у принципово новій сфері. У зв'язку з тим, що швидко розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, формується глобальний інформаційний простір, з'явилися численні кібернетичні загрози, що пливають на політичне, економічне, соціальне, культурне життя соціуму. Беручи до уваги, що в проектному середовищі відбуваються постійні прогресивні зміни, що триває воєнний стан, виходячи з наявності постійної невизначеності й нестабільності, можна констатувати, що збільшився ризик небезпечних ситуацій, у яких можуть опинитися території та громадяни, їхня життєдіяльність. Насамперед це проявляється в масованих обстрілах, які підступний ворог наносить по критичній інфраструктурі. Необхідно зауважити, що через російську повномасштабну агресію протягом останніх років на східних українських територіях відбулися значні пошкодження і втрати інфраструктурних об'єктів.

З'ясовано, що інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки України розглядається як сукупність систем, задіяних у державному управлінні, мета яких – забезпечити обороноздатність об'єктів, у разі збою в роботі яких буде втрачене управління та незворотно зруйнується інфраструктура, якою володіє державна економіка, суб'єкт чи адміністративно-територіальна одиниця країни, а громадяни України довго не почуватимуться в безпеці. Наведено головні завдання забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки. Виокремлено заходи, які необхідно реалізувати задля забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, мета яких полягає в тому, щоб: розробити і вдосконалити головні положення, за допомогою яких відбувається ідентифікація кіберзлочинів, кібертероризму та інформаційних війн; створити взаємопов'язаний, систематизований набір, що містить моделі та сценарії, згідно з якими реалізуються комп'ютерні атаки на низку об'єктів, котрі характеризуються вразливістю з боку кіберзлочинної діяльності, та розробити й запровадити ефективні механізми, моделі та сценарії, завдяки комплексу яких можна буде боротися з подібними явищами.

Ключові слова: інформаційна безпека, критична інфраструктура, енергетика, енергетична безпека, завдання.

Постановка проблеми. Іноземними спецслужбами й терористичними та кримінальними структурами здійснюється інтенсивне вдосконалення методів та способів, за допомогою яких використовуються інформаційні технології та засоби для отримання можливості деструктивно інформаційно впливати на потенціал, котрим володіють інформаційно-телекомунікаційні системи, мережі організацій державного й недержавного статусу. Коли інформаційні технології та засоби використовуються саме так, вони стають так званою інформаційною зброєю. Аби державні та суспільні інтереси значно постраждали, інформаційна зброя може бути застосована і в умовах мирного часу, до чого вдаються представники терористичних організацій. Відтак безпека критичної інфраструктури має розглядатися під новим кутом: класичні заходи безпеки варто поєднувати із забезпеченням інформаційної безпеки, яка поширюється на автоматизовані управлінські системи в технологічному процесі.

Узагальнивши та систематизувавши світовий досвід в інформаційній безпеці критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, можна зауважити, що протягом останніх років західними фахівцями особлива увага акцентувалася на тому, щоб оцінити вплив на діяльність життєво важливих об'єктів їхніх держав та його ймовірні наслідки для функціонування державних сфер політичного, економічного, екологічного тощо життя. Зрозуміло, що нині, коли інфраструктура, якою володіють провідні зарубіжні країни, переживає сучасний, дуже інтенсивний розвиток, виведені з ладу наявні численні критично важливі об'єкти, можуть обернутися непередбачуваними важкими й навіть катастрофічними наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ця тематика є актуальною, їй присвятили цікаві дослідження такі автори, як Т. Бубела, А. Войціховський, С. Гончар, Є. Іванова, Г. Леоненко, В. Марков, М. Мельник, О. Назаровець, О. Нестерцова-Собокарь, Л. Рибальченко, Ю. Рудик, А. Русецький, М. Хаджийський, М. Шевченко, О. Юдін та інші. Детально проаналізувавши наукову розробленість проблеми щодо того, як забезпечити інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки країни, у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, приходимо до висновку, що проблему, яка полягає в тому, щоб формувати і своєчасно оновлювати концептуальні, доктринальні та нормативно-правові засади, на яких базується інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки

країни, варто розглядати як найбільш гостру проблему сьогодення. Українськими та зарубіжними дослідниками осмислюється роль, яку відіграє інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки країни як системне утворення. Тобто, певні праці займаються дослідженням того, якими головними елементами володіє інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки країни, акцентуючи на їхній єдності, із застосуванням цілісного підходу: їхніх принципів, категорій, законів, ідей. Однак комплексні дослідження проблеми, що зосереджується на тому, як забезпечується інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, є нині рідкістю, відтак неможливе формування панорами поглядів на управлінські проблеми в цій галузі. Водночас існування розбіжностей у користуванні поняттями й термінами, те, що вони не з'ясовані, не розмежовані стосовно обсягу і значення у текстах як наукових досліджень, так і міжнародно-правових актів, доводить, що процес, у ході якого мають бути осмислені ключові поняття, складові елементи системи, яка забезпечує інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, та їхніх багатогранних проявів і наслідків, ще залишається незавершеним.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття нових підходів інформаційної безпеки до захисту критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови, в яких розвивається інформаційне суспільство, передбачають, що існування об'єктів критичної інфраструктури неможливе без користування інформаційною інфраструктурою: комп'ютерами й мережами, які представляють, насамперед, системи, що зайняті диспетчерським управлінням та збором інформації, завдяки взаємозалежності котрих відбувається інформаційний обмін, здійснення аналізу згідно зі всіма критично важливими функціями. Можливість управляти цими об'єктами завдяки механізму далекого доступу, що підвищує ефективність та скорочує витрати, призвела до відкриття критичної інфраструктури кіберзагрозам. На сучасній геополітичній арені відбулося перетворення кібератак, якіспрямовані на об'єкти критичної інфраструктури, вони стали «кібервійною», адже, володіючи ресурсом, що порушує критичну інфраструктуру держави, вимикаючи електростанції, руйнуючи нафтопроводи, навіть припиняючи подачу води й тепла комунальним підприємствам, можна оволодіти

значною військовою перевагою. Є безсумнівним, що якраз подібні ситуації значною мірою здатні заподіяти шкоду основам національної безпеки будь-якої світової держави.

У наш час інформаційна безпека є досить важливою складовою для усієї держави. Україні важливо забезпечити власний суверенітет в усіх сферах діяльності. На теперішній час, під час повномасштабного вторгнення інформаційна безпека набула особливого значення. Інформаційна безпека – це захист від дезінформації та кібератак, які зможуть порушити стійкість країни, стан захищеності інформаційного середовища суспільства, особи, організації. Інформаційна безпека країни в основному характеризується ступенем захищеності і стійкістю основних сфер життєдіяльності: науки, економіки, техносфери, військової сфери, сфери управління. Зараз особливо важливо зосередити увагу на функціонуванні системи забезпечення інформаційної безпеки України. Для громадян це не тільки зовнішньополітична інформація, а й усі сфери, до забезпечують повне функціонування держави [1].

Як відомо, первинна класифікація основних джерел загроз інформаційній безпеці передбачає їх поділ на зовнішні та внутрішні. Аналіз показує, що найбільш актуальними, у зв'язку з ситуацією, що склалася на міжнародній арені, є зовнішні передумови, а саме діяльність зарубіжних розвідувальних та інформаційних підрозділів, спрямована проти інтересів країни в інформаційній сфері через створення умов, що передбачають утиск інтересів України у світовому інформаційному просторі та розробка концепцій інформаційних війн. До внутрішніх джерел належать несприятливий стан галузей промисловості, тенденція об'єднання державних та кримінальних структур в інформаційній сфері, а також зниження ступеня захищеності конституційних інтересів громадян та суспільства загалом в інформаційній сфері. Вплив наведених загроз на критичну інформаційну інфраструктуру України може призвести до порушення їхнього функціонування та стати причиною настання тяжких наслідків для держави як в економічній, так і в політичній сферах [2].

В ці роки війни Україна як ніколи постраждала саме в сферах критичної інфраструктури, і держава, працюючи на останній засобах успішно вистояла випробування на темряву, відсутність зв'язку та інше. Однак, якщо дивитись на подібну ситуацію через перспективу, то слід сказати про стан мереж зв'язку та інформаційно-телекомунікаційні системи, адже при черговому вимкненні світла людина втрачає можливість робити базу

для нашого суспільства річ – дзвонити, може втратитися її конфіденційність інформації, захищеність та інше. За останні роки Україна зробила ряд важливих рішень щодо врегулювання інформаційної безпеки на нормативно-правовому рівні. Загальному мові йдеться про Стратегію інформаційної безпеки, основною метою якої є посилення забезпечення інформаційної безпеки держави, її простору, підтримка охорони і захисту державного суверенітету. Сучасною зброєю є не обов'язково вогнева потужність, а ефективність сучасної зброї все більше визначається ступенем інформаційної забезпеченості. На полі бою все більше використовують інформаційний фронт, тобто сьогодні це потужний засіб війни, оскільки її технічна інноваційність, спроможність наприклад залишити місто без світла чи тепла [3].

Зважаючи на аналіз наслідків військових дій на території України, стає очевидним, що противник, крім звичайної стратегічної мети досягнення перемоги на полі бою, також спрямовує свої дії на завдання значної шкоди інфраструктурі, яка забезпечує життєво важливі функції суспільства. Це має на меті не лише фізичне підкорення території, а й створення психологічного тиску на населення через руйнування та паралізацію систем, що забезпечують безпеку та комфорт життя. Такий підхід є типовим для військової стратегії, спрямованої на деморалізацію та знищення ворожих ресурсів. У контексті захисту національної безпеки, важливою стає організація ефективного захисту критичної інфраструктури. Це включає в себе всі сфери, які необхідні для нормального функціонування суспільства: енергетику, транспорт, комунікації, водопостачання та інші [4].

Останнім часом для багатьох країн світу стало актуальним питанням захисту об'єктів критичної інфраструктури. Під захистом об'єктів критичної інфраструктури розуміються заходи щодо забезпечення безпеки взаємозалежних систем, мереж і активів, що лежать в основі служб, життєво необхідних для функціонування суспільства. Об'єкти критичної інфраструктури можуть бути військовими і цивільними, а також мати подвійне призначення. Як приклади життєво важливими об'єктами матеріальної інфраструктури можна назвати дороги, мости, аеропорти, споруди зв'язку, електростанції, банківська сфера, виробництво і розподіл електроенергії, медичні послуги, державні аварійно-рятувальні служби, а також повітряні і наземні перевезення тощо [5].

Найбільшу загрозу безпеці об'єктів критичної інфраструктури становлять саме скоординовані атаки з використанням програмних вірусів. Такий

вид атаки поєднує підготовчий етап (дії, що створюють на об'єкті нові уразливі місця) та атакуючі дії (використання уразливих місць). Водночас, підготовчі дії можуть здійснюватися значно раніше, ніж сама атака, можуть бути задіяні працівники (інсайдери) підприємства, що є об'єктом нападу, та здійснені різноманітні відволікаючі маневри [6].

Основні завдання із забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки держави такі:

- нормативне, правове регулювання у сфері забезпечення безпеки інформації в критичній інфраструктурі держави;
- визначення загроз безпеки інформації та виявлення уразливостей у програмному та апаратному забезпеченні об'єктів критичної інфраструктури держави;
- оцінка реальної захищеності критичної інфраструктури держави;
- розроблення вимог щодо забезпечення безпеки інформації в критичній інфраструктурі держави;
- розроблення та реалізація заходів для убезпечення інформації в критичній інфраструктурі держави;
- підготовка фахівців із забезпечення безпеки інформації в критичній інфраструктурі держави;
- здійснення контролю і нагляду в галузі забезпечення безпеки інформації в критичній інфраструктурі держави;
- інформаційне, матеріально-технічне і науково-технічне забезпечення безпеки інформації в критичній інфраструктурі держави [7].

Як показує досвід розвинених країн, дослідження механізмів захисту інформації об'єктів критичної інфраструктури передбачає на перших кроках етап ідентифікації (визначення) елементів, які повинні розглядатися як об'єкти критичної інфраструктури. Разом з тим важливим напрямом забезпечення захисту інформації на об'єктах критичної інфраструктури є запровадження відповідного управлінського впливу, який передбачається здійснювати в декілька етапів, одним із головних мають стати моніторинг, спостереження та контроль [8].

Встановлюючи, за якими головними напрямами працює система, що забезпечує інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, можна зауважити, що передусім потрібно створити дієвий механізм, який координуватиме зусилля, докладені владними органами та підрозділами структур, що займаються забезпеченням інформаційної без-

пеки на відповідних об'єктах. Водночас необхідне впровадження суттєвих заходів державного, регіонального й галузевого рівнів, спрямованих на організаційне, нормативно-правове та науково-методичне забезпечення, зокрема потрібно:

- здійснювати загальне керівництво в царині, що забезпечує інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки країни в цілому;
- на рівні законів регулювати відносини в галузі, що забезпечує інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки країни;
- розробити Стратегію, завдяки якій буде гарантуватися інформаційна безпека державної критичної інфраструктури;
- розробити й реалізувати державні цільові програми, за допомогою яких забезпечується інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки;
- розробити й затвердити Державний реєстр об'єктів, які належать критичній інформаційній інфраструктурі;
- реалізувати загальнодержавні заходи, спрямовані на те, щоб об'єкти, які належать критичній інформаційній інфраструктурі, функціонували в сталому режимі;
- координувати й контролювати роботу, яку здійснюють органи державної влади, органи місцевого самоврядування, щоб об'єкти інформаційної безпеки, якими володіє критична інфраструктура, належно функціонували й були захищені;
- здійснювати державний контроль за тим, яким чином забезпечується інформаційна безпека критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки;
- здійснювати методичне керівництво, забезпечуючи критичній інформаційній інфраструктурі належне функціонування;
- здійснювати інформаційне, матеріально-технічне й науково-технічне забезпечення процесів, які відповідають за інформаційну безпеку об'єктів державної критичної інфраструктури.

Висновки. Отже, інформаційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки України розглядають як сукупність систем, задіяних у державному управлінні, мета яких – забезпечити обороноздатність об'єктів, у разі збою в роботі яких буде втрачене управління та незворотно зруйнується інфраструктура, якою володіє державна економіка, суб'єкт чи адміністративно-територіальна одиниця країни, а громадяни України довго не почуватимуться в безпеці. Щоб забезпечити інфор-

маційну безпеку критичної інфраструктури у формуванні енергетичної безпеки, необхідно цілеспрямовано вжити комплексні заходи, мета яких полягає в тому, щоб: розробити і вдосконалити головні положення, за допомогою яких відбувається ідентифікація кіберзлочинів, кібертероризму та інформаційних війн; створити взаємопов'язаний, систематизований набір, що містить моделі та сценарії, згідно з якими реалізуються комп'ютерні атаки на низку об'єктів,

котрі характеризуються вразливістю з боку кіберзлочинної діяльності, та розробити й запровадити ефективні механізми, моделі та сценарії, завдяки комплексу яких можна буде боротися з подібними явищами; підготувати пропозиції, спрямовані на те, щоб реалізувати інформаційну безпеку допомагали механізми, вдосконалені на рівні законів, організації та операційних дій, та правові й нормативні документи, щоб ефективно протидіяти кіберзагрозам.

Список літератури:

1. Хаджийський М.О., Рибальченко Л. В. Інформаційна та економічна безпека під час військового стану. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6900/1/22_12_2023.pdf#page=162.
2. Нестерцова-Собокарь О. Забезпечення інформаційної безпеки критично важливих об'єктів інфраструктури України. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14215/1/144.pdf>.
3. Іванова Є.І. Воєнно-інформаційна безпека України за умов ескалації конфлікту на сході України. URL: <https://jarch.donnu.edu.ua/article/download/13389/13296>.
4. Бубела Т.З., Мельник М.Я., Назаровець О.Б., Рудик Ю.І. Аналіз визначень та нормативних вимог системи захисту об'єкта критичної інфраструктури. *Вісник ЛДУБЖД*. 2024. Випуск 29. С. 119-127.
5. Войціховський А.В. Інформаційна безпека як складова системи національної безпеки (міжнародний і зарубіжний досвід). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2020. № 29. С. 281-288.
6. Русецький А.А., Марков В.В. Аналіз стану загроз критичній інфраструктурі в Харківській області. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. С. 18-20.
7. Гончар С.Ф., Леоненко Г.П., Юдін О.Ю. Теоретико-методологічний аспект забезпечення інформаційної безпеки об'єктів критичної інфраструктури. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Комп'ютерні системи та мережі*. 2014. Випуск 806. С. 34-39.
8. Шевченко М.М. Методика системно-комплексного дослідження державного управління забезпеченням національної безпеки. *Вісник Національної академії оборони України*. 2010. № 4. С. 235-240.

Hornyk V.H., Simak S.V., Yevmieshkina O.L. INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: NEW APPROACHES TO CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION IN THE FORMATION OF ENERGY SECURITY

The article is devoted to the disclosure of new approaches to information security to the protection of critical infrastructure in the formation of Ukraine's energy security. The relevance of the chosen topic of scientific research is due to the fact that the confrontation in the information sphere is becoming a fundamentally new area of rivalry between states. The rapid pace of development of information and communication technologies, the creation of a global information space has led to the emergence of many cyber threats in important areas of political, economic, social, and cultural life of society. Given the conditions of constant progressive changes in the project environment, taking into account the factors of martial law and constant uncertainty and instability, it becomes obvious that the risk of danger to the vital activity of territories and the population is increasing. First of all, this is reflected in the massive shelling of critical infrastructure facilities by the insidious enemy. It is worth noting that during the Russian full-scale aggression in eastern Ukraine, significant damage and losses have been caused to the infrastructure in recent years.

It was found that the information security of critical infrastructure in the formation of energy security of Ukraine is a set of state management systems aimed at ensuring the defense capability of objects, the disruption of which leads to the loss of control and irreversible destruction of the infrastructure of the country's economy, a subject or administrative-territorial unit of Ukraine, and a decrease in the security of the state's population for a long period. The main tasks of ensuring the information security of critical infrastructure in the formation of energy security are given. Measures that need to be implemented to ensure the information security of critical infrastructure in the formation of energy security are identified, which are aimed at: developing and improving the basic provisions identifying cybercrimes, cyberterrorism and information wars; creation of an interconnected, systematized set of models and scenarios for implementing computer attacks on objects potentially vulnerable to cybercrimes, as well as development and implementation of an effective set of mechanisms, models and scenarios for organizing counteraction to such phenomena.

Key words: information security, critical infrastructure, energy, energy security, tasks.

Мельник Р.П.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З РАДІАЦІЙНОГО ТА ХІМІЧНОГО ЗАХИСТУ ДСНС УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Стаття присвячена вивченню та аналізу чинної нормативно-правової бази, норми якої визначають радіаційний та хімічний захист населення та територій, а також актуальності підготовки висококваліфікованих фахівців з радіаційного та хімічного захисту ДСНС України в умовах військового часу.

Визначено, що важливими складовими забезпечення національної безпеки країни в умовах воєнних конфліктів є створення безпечних умов життєдіяльності людини, швидке реагування, професійна оцінка загроз і ефективна ліквідація наслідків можливих хімічних та радіаційних інцидентів.

У статті розкрито основні цілі державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та в сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту. Розглянуто складові радіаційного і хімічного захисту населення і територій. Проаналізовано залучення підрозділів радіаційного та хімічного захисту від моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації: аварія в Чорнобильській зоні відчуження, реагування на обстріли хімічних підприємств на Сході України, знешкодження хімічних боєприпасів та мін у зоні бойових дій, евакуація населення і надання допомоги після руйнування хімічних і радіаційно небезпечних об'єктів тощо.

Окреслено вимоги до фахівця з радіаційного та хімічного захисту.

Визначено пріоритетні напрями покращання підготовки фахівців з радіаційного та хімічного захисту з урахуванням вимог сьогодення.

У статті з'ясовано, що пріоритетами подальшого розвитку державного управління у сферах радіаційного та хімічного захисту є: збільшення кількості державного замовлення підготовки фахівців у цих сферах, залучення міжнародних організацій до реалізації спільних програм та проєктів, організація комплексної державної підтримки щодо забезпечення сучасними засобами радіаційного та хімічного контролю та моніторингу.

Ключові слова: національна безпека, державне управління, ДСНС України, воєнний стан, радіаційний та хімічний захист.

Постановка проблеми. Військові дії, обстріли промислових об'єктів, загроза застосування хімічної та радіологічної зброї створюють потенційну небезпеку для населення та навколишнього природного середовища [1]. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на: захист життя та безпечних умов існування людей і громадян, охорону територій та навколишнього природного середовища від надзвичайних ситуацій [2]. Тому створення безпечних умов життєдіяльності людини, швидке реагування, професійна оцінка загроз і ефективна ліквідація наслідків можливих хімічних та радіаційних інцидентів є важливими складовими забезпечення національної безпеки країни в умовах воєнних конфліктів. Наразі актуальним є питання вдосконалення підготовки висококваліфікованих фахівців з радіаційного та хімічного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень варто виділити: наукову роботу [3], що присвячена розробленню методики визначення раціонального складу сил та засобів радіаційного, хімічного, біологічного захисту для виконання заходів в умовах радіоактивного та хімічного зараження; дослідження [4], в якому розглянуто актуальну проблему формування прикладних професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки та наукову роботу [5], де визначено обсяг завдань хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту військ під час дій в умовах радіоактивного та хімічного зараження. Проте на сьогодні досліджувана проблематика в системі ДСНС України є недостатньо вивченою та обґрунтованою, оскільки залучення відповідних підрозділів

в умовах воєнних дій є новим випробуванням для особового складу.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є вивчення та аналіз чинної нормативно-правової бази, норми якої визначають радіаційний та хімічний захист населення та територій, а також визначення основних напрямів вдосконалення підготовки фахівців підрозділів радіаційного та хімічного захисту ДСНС України в умовах військового часу.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі задачі:

- проаналізувати та систематизувати нормативно-правові акти щодо радіаційного та хімічного захисту населення та територій;
- визначити пріоритетні напрями покращання підготовки фахівців з радіаційного та хімічного захисту з урахуванням вимог сьогодення;
- узагальнити результати теоретичного дослідження та визначити пріоритети подальшого розвитку державного управління у сферах радіаційного та хімічного захисту.

Виклад основного матеріалу. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвищі соціальні цінності в Україні [6]. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки [7].

Основними цілями державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки є:

- організація державного контролю за хімічною безпекою та продукцією;
- охорона навколишнього середовища та здоров'я людей від шкідливого впливу хімічних речовин протягом усього їхнього життєвого циклу;
- запобігання створенню, виробництву, введенню та використанню хімічної зброї;
- протидія терористичним актам із застосуванням хімічної зброї або небезпечних хімічних речовин, а також диверсіям на підприємствах хімічної промисловості, впровадження контролю за використанням прекурсорів для хімічної, вогнепальної, запалювальної, ракетної та самохідної підводної вибухової зброї.
- запобігання хімічним інцидентам, пов'язаним з небезпечними хімічними речовинами [8].

Основні принципи державної політики у сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту включають:

- пріоритетний захист людей та навколишнього середовища від впливу іонізуючого випромінювання;

- мінімізацію утворення радіоактивних відходів при використанні ядерної енергії;

- забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії;

- нормування, ліцензування та нагляд у сфері використання ядерної енергії [9].

В умовах воєнних дій, безпосередньо на лінії фронту забезпечення радіаційного, хімічного та біологічного захисту військових покладається на однойменні підрозділи Збройних сил України. Однак, такого захисту потребує й цивільне населення в прифронтовій зоні та на іншій території країни. Реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснює ДСНС України [10]. Зокрема, до повноважень ДСНС України відповідно до Кодексу цивільного захисту України [11] входить реалізація державної політики з питань радіаційного і хімічного захисту населення, координація та контроль здійснення заходів для захисту населення і територій у разі виникнення радіаційних аварій та надзвичайних ситуацій, пов'язаних із виливом (викидом) небезпечних хімічних речовин.

Радіаційний і хімічний захист населення і територій включає:

- виявлення та аналіз радіаційної і хімічної ситуації;

- організацію та проведення дозиметричного і хімічного моніторингу;

- впровадження заходів у разі радіаційних аварій, як це визначено Законом України [12];

- використання колективних засобів захисту;

- застосування індивідуальних засобів захисту, приладів для радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю аварійно-рятувальними службами та спеціалізованими підрозділами цивільного захисту, які беруть участь у ліквідації наслідків аварій та інших невідкладних робіт, гасінні пожеж на об'єктах з радіаційною та хімічною небезпекою, а також для населення, яке проживає в зонах забруднення;

- йодну профілактику щитовидної залози для осіб, які беруть участь у ліквідації радіаційних аварій, персоналу радіаційно небезпечних об'єктів та населення, яке перебуває в зонах можливого радіоактивного забруднення;

- забезпечення населення можливістю придбати індивідуальні засоби захисту, прилади дозиметричного та хімічного контролю;

- проведення санітарної обробки населення

Рис. 1. Залучення підрозділів радіаційного та хімічного захисту від моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації

та спеціальної обробки одягу, майна, транспорту, будівель, доріг та окремих ділянок місцевості;

– розробку загальних критеріїв, методів та методик спостережень для оцінки радіаційної і хімічної ситуації;

– інші заходи радіаційного і хімічного захисту залежно від конкретної ситуації.

Залучення підрозділів радіаційного та хімічного захисту від моменту повномасштабного вторгнення представлені на рис. 1 [13].

Тому важливість підготовки висококваліфікованих фахівців радіаційного та хімічного захисту ДСНС України в мирний час та в період воєнного стану є беззаперечною, а актуальність наявності

і навчання таких підрозділів можна сформулювати наступним чином:

– зростання загрози радіаційних і хімічних інцидентів в умовах війни: військові дії значно підвищують ризик аварій на об'єктах, пов'язаних з використанням радіоактивних матеріалів і хімічних речовин. Це вимагає підвищеного рівня підготовки фахівців ДСНС України, щоб ефективно реагувати на надзвичайні ситуації та мінімізувати негативні наслідки для населення та навколишнього середовища;

– критична важливість оперативної підготовки та реагування: в умовах військових конфліктів час реагування на радіаційні або хімічні загрози є ключовим фактором, що впливає на масштаби катастрофи. Висококваліфіковані фахівці здатні своєчасно ідентифікувати загрозу, оцінити рівень небезпеки та вжити необхідних заходів для її нейтралізації;

– забезпечення національної безпеки: підготовка висококваліфікованих фахівців радіаційного та хімічного захисту є важливим компонентом національної безпеки України в умовах агресії. Вміння запобігати наслідкам застосування хімічної або радіологічної зброї підвищує стійкість країни перед військовими та терористичними загрозами;

– розвиток сучасних технологій та обладнання: військовий час ставить нові виклики перед системами радіаційного та хімічного захисту. Фахівці мають бути підготовлені до роботи з сучасними технологіями, зокрема засобами моніторингу та діагностики, а також до швидкого адаптування до нових типів загроз;

– міжнародна кооперація та обмін досвідом: підвищення кваліфікації фахівців має включати участь у міжнародних програмах та навчаннях з радіаційного та хімічного захисту. Це дозволяє не тільки отримати доступ до передових методик і технологій, але й зміцнює спроможність країни співпрацювати з міжнародними партнерами у разі виникнення глобальних загроз;

– психологічна та фізична готовність персоналу: окрім технічних знань, важливим є формування стресостійкості та вміння працювати в екстремальних умовах. Це вимагає спеціалізованих програм підготовки, що дозволять фахівцям ефективно діяти навіть у критичних ситуаціях, зберігаючи високу продуктивність та професіоналізм;

– інтеграція досвіду військових операцій у навчальні програми: сучасна підготовка фахів-

ців ДСНС України повинна враховувати реальні сценарії військових дій, які можуть призвести до радіаційних та хімічних інцидентів. Це допоможе формувати фахівців, здатних діяти в складних та непередбачуваних умовах.

Тобто однією з основних цілей якісної підготовки кадрів є повне задоволення потреб ДСНС України в висококваліфікованому особовому складові, який володітиме професійною компетенцією в сфері радіаційного та хімічного захисту населення та територій. На рис. 2 представлено вимоги до знань фахівця з радіаційного та хімічного захисту [14].

Висновки. Отже, актуальність підготовки висококваліфікованих фахівців підрозділів радіаційного та хімічного захисту ДСНС України в умовах військового часу зумовлена зростанням ризиків, пов'язаних з радіаційними та хімічними загрозами, що виникають під час бойових дій. На жаль, кількість інцидентів з виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з радіаційними та хімічними небезпеками, лише зростає в умовах воєнних дій, проте це дає великий практичний досвід для підрозділів з радіаційного та хімічного захисту ДСНС України. Враховуючи досвід наших фахівців, доцільно було б покращити міжнародну кооперацію з спільними навчаннями фахівців радіаційного та хімічного захисту, а також обміну досвідом.

Так як військові конфлікти підвищують ймовірність аварій на небезпечних об'єктах, а також загрозу застосування хімічної та радіологічної зброї, то своєчасна і професійна реакція на такі ситуації є критично важливою для мінімізації наслідків для населення та довкілля. Підготовлені фахівці забезпечують національну безпеку, стійкість до загроз та готовність до дій у надзвичайних умовах, що є важливим елементом захисту держави під час війни.

Пріоритетами подальшого розвитку державного управління у сферах радіаційного та хімічного захисту є: збільшення кількості державного замовлення підготовки фахівців у цих сферах, залучення міжнародних організацій до реалізації спільних програм та проектів, організація комплексної державної підтримки щодо забезпечення сучасними засобами радіаційного та хімічного контролю та моніторингу. Дані напрями удосконалення державного управління у сферах радіаційного та хімічного захисту потребують подальших досліджень.

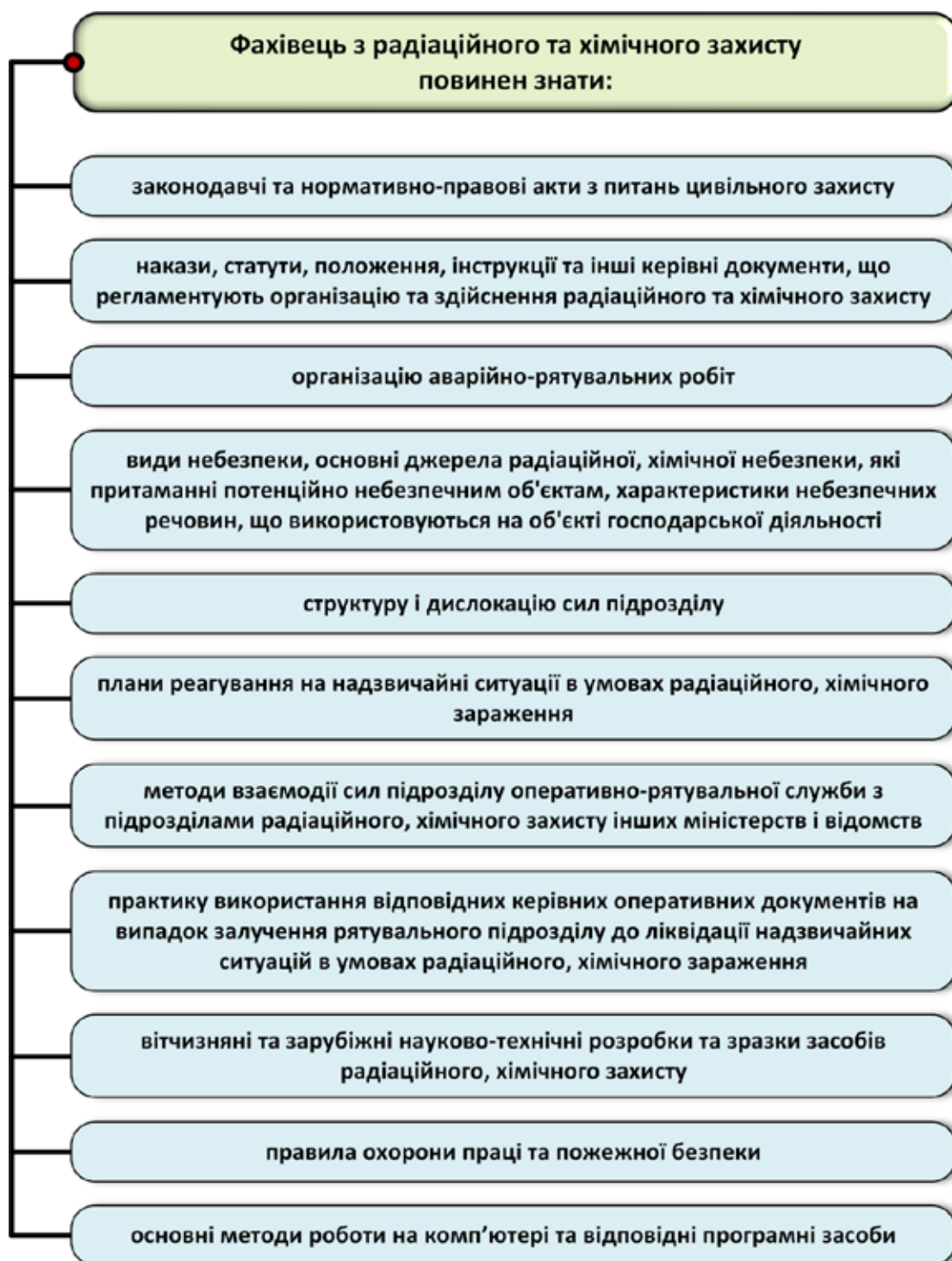

Рис. 2. Вимоги до фахівця з радіаційного та хімічного захисту

Список літератури:

1. Мельник О., Мельник Р. Аналіз хімічних загроз та забезпечення хімічної безпеки в умовах війни. Global Directions in Scientific Research and Technological Development: Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (September 16-18, 2024). Valencia, Spain. European Open Science Space, 2024. Pp. 13–15.

2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

3. Поплавець С., Гузченко С., Вороб'єв О., Авраменко А., & Шумейко В. Можливий підхід щодо визначення раціонального складу сил та засобів радіаційного, хімічного, біологічного захисту для виконання заходів в умовах радіоактивного та хімічного зараження. *Social Development & Security*. 2022. 12(5). 130-146.
4. Шемчук, В. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки / Вадим Шемчук, Олександр Хацаюк, Володимир Соколовський та ін. // *Військова освіта*. 2021. № 1(43). С. 360-380.
5. Поплавець С., Швець М., Буряк С. Методика визначення обсягу завдань хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту військ під час дій в умовах радіоактивного та хімічного зараження. *Journal of Scientific Papers Social development & Security*. 2024. 14 (3). 204-218.
6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
8. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01.12.2022 р. № 2804-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>.
9. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. № 39/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>.
11. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
12. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14.01.1998 р. № 15/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Оперативна інформація ДСНС щодо наслідків ведення бойових дій російською федерацією. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/>.
14. Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників у сфері цивільного захисту: наказ ДСНС України від 05.12.2018 р. № 707. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0707388-18#Text>.

Melnyk R.P. RELEVANCE AND MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING THE TRAINING OF SPECIALISTS IN RADIATION AND CHEMICAL PROTECTION OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE IN WARTIME CONDITIONS

The article is devoted to the study and analysis of the current regulatory framework, the norms of which determine the radiation and chemical protection of the population and territories, as well as the relevance of training highly qualified specialists in radiation and chemical protection of the State Emergency Service of Ukraine in wartime conditions. It is determined that important components of ensuring the national security of the country in the conditions of military conflicts are the creation of safe living conditions for people, rapid response, professional threat assessment, and effective elimination of the consequences of possible chemical and radiation incidents

The article outlines the main goals of state policy in the field of chemical safety and the use of nuclear energy and radiation protection. It considers the components of radiation and chemical protection of the population and territories. It analyzes the involvement of radiation and chemical protection units since the full-scale invasion of the Russian Federation: the accident in the Chernobyl exclusion zone, responses to shelling of chemical enterprises in Eastern Ukraine, neutralization of chemical munitions and mines in the combat zone, evacuation of the population and providing assistance after the destruction of chemical and radiation-hazardous facilities, etc. The requirements for a specialist in radiation and chemical protection are outlined.

The priority directions for improving the training of specialists in radiation and chemical protection considering current requirements have been identified. The article found that the priorities for further development of public administration in the fields of radiation and chemical protection are: increasing the number of state orders for training specialists in these fields, involving international organizations in the implementation of joint programs and projects, and organizing comprehensive state support for the provision of modern means of radiation and chemical control and monitoring.

Key words: national security, state management, SES of Ukraine, martial law, radiation and chemical protection.

Наумко М.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ

У статті розглянуто міжнародний досвід організації територіальної оборони. Проведено аналіз необхідності територіальної оборони. Перераховано чинники, що впливають на наявність територіальної оборони в інших країнах світу. Встановлено мету, яку переслідують ті чи інші держави організовуючи територіальну оборону. Описано питання складу Збройних Сил країн Балтії, Великої Британії, США, Швеції, Швейцарії, Фінляндії та Ізраїлю. Питання територіальної оборони у вище перерахованих країнах покладаються на окремі підрозділи територіальної оборони або на регулярну армію. Встановлено важливість наявності людського ресурсу та більшого залучення до оборони країни громадянського суспільства за допомогою територіальної оборони. Попередити війну може загальна готовність громадян до збройної відсічі. Саме ці події спонукали до створення руху опору, територіальної оборони або національного спротиву та підготовки громадянського суспільства до захисту держави в Україні та в багатьох Європейських країнах.

Залучення громадян до служби в армії, збільшення кількості збройних сил, підготовка населення до здійснення опору – це основні завдання країн Балтії та решти країн цивілізованого світу які, посилюють військовий потенціал й ресурсні можливості оборони, що є важливим напрямом зміцнення обороноздатності та безпеки. У зв'язку з цим запроваджуються зміни в підходах до строкової служби та робляться активні кроки щодо повернення обов'язкової військової служби для громадян за для забезпечення високого рівня готовності на національному рівні та для колективної оборони.

У вище перерахованих країнах завдання територіальної оборони відрізняються, разом з тим, своє завдання вони виконують, а саме: розвантаження регулярної армії Збройних Сил; підтримання внутрішнього порядку в країні; допомога цивільному населенню; локалізація наслідків стихійних лих; участь у загальнонаціональній системі тотальної оборони; попереджає підриг національних інтересів, колабораційну діяльність. Це суттєво впливає на обороноздатність країни та дає можливість регулярній армії боротися із зовнішнім ворогом.

Ключові слова: територіальна оборона, національна безпека, Збройні Сили, територіальні війська, резервісти, регулярна армія.

Постановка проблеми. Необхідність переглянути свої позиції та переоцінити рівень обороноздатності та важливість організації територіальної оборони на теперішній час із врахуванням міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці багатьох вчених наголошують на ефективності та необхідності вдосконалення територіальної оборони та інших формувань щодо захисту своєї країни. Так, основні положення про територіальну оборону розглянуто в працях Головацького О.О., Ємельяненка К.О., Сокурєнка В.В., Нікотєнка О.І., Романюка А.М. та інших.

Досліджуючи питання територіальної оборони в секторі безпеки, науковці зосередили увагу на порівнянні вітчизняного та зарубіжного досвіду, щоб виявити спільні та відмінні риси, а також ключові тенденції.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення міжнародного досвіду застосування сил територіальної оборони.

Виклад основного матеріалу. Безпека країни напряму залежить від її обороноздатності. Оборона включає в себе ряд заходів, що спрямовані на підготовку до збройного захисту від збройної агресії чи конфлікту зі сторони інших держав. Для забезпечення безпеки країна мобілізує усі ресурси для відбиття нападу та локалізації конфлікту.

Одним із найважливіших ресурсів є людський ресурс, тому вдале та раціональне залучення людського ресурсу до оборони країни – це запорука перемоги та забезпечення надійної безпеки. Війна в Україні змусила Європейські держави та США, багато в чому переглянути свої позиції та переоцінити рівень своєї обороноздатності. Для деяких країн це пришвидшило прийняття рішення, щодо

вступу до НАТО, які досить довго зберігали нейтралітет, втім у 2022 році, коли росія здійснила повномасштабне вторгнення в Україну, Фінляндія та Швеція увійшли до НАТО. Країни Балтії, які мають спільні кордони з РФ та Білоруссю враховуючи загрози та ризики вносять нормативно-правові зміни та коригують державну політику. Вживають заходів, щодо попередження диверсій і потенційних криз, посилюють захист кордонів в питаннях в'їзду громадян і транспортних засобів із росії та Білорусі.

Багато Європейських країн відновило виготовлення зброї та розробку нових видів зброї, озброєння. Ситуація ускладнюється для Фінляндії, яка межує з російською федерацією та протяжність кордону складає 1200 км. Тому, НАТО, безпосередньо на кордоні Фінляндії, є сусідом з агресором. Наявність зброї, боеприпасів, підготовленої армії є ключовими питаннями, що забезпечують безпеку кожної країни. Разом з тим, долю війни вирішує наявність ресурсів, зрозуміло, що попри втрати, які несе одна із сторін навіть, якщо вони великі, наявність ресурсів дає можливість воювати далі. У такому випадку постає питання у швидкому відбитті збройної агресії із залученням усіх ресурсів, що дає можливість вистояти та не дозволити просунутись противнику, порушуючи територіальну цілісність держави. У цьому випадку важливу роль відіграє населення країни, яке здатне вчасно відреагувати та спільно із армією стати на захист своєї землі.

Аналізуючи війну в Україні, а саме її початок, то відсутність патріотичного виховання, не в повній мірі оцінена незалежність, отримана 1991 році, можливість отримання громадянства без знання Української мови, знаходження на території України військових частин держави агресора, енергетична залежність від держави агресора, не дотримання національних інтересів у зв'язку із знаходженням при владі проросійських сил, відсутність підготовки громадянського суспільства до захисту держави призвело до вторгнення російської федерації на територію України та відсутність тих, хто готовий брати зброю і захищати своє місто, село у 2014 році на сході нашої держави.

Попередити війну може загальна готовність громадян до збройної відсічі. Саме ці події спонукали до створення руху опору, територіальної оборони або національного спротиву та підготовки громадянського суспільства до захисту держави в Україні та в багатьох Європейських країнах.

Залучення громадян до служби в армії, збільшення кількості збройних сил, підготовка населення до здійснення опору – це основні завдання країн Балтії, які посилюють військовий потенціал й ресурсні можливості оборони, що є важливим напрямом зміцнення обороноздатності та безпеки. У зв'язку з цим запроваджуються зміни в підходах до строкової служби та робляться активні кроки щодо повернення обов'язкової військової служби для громадян задля забезпечення високого рівня готовності на національному рівні та для колективної оборони.

Інтенсивними є зміни в рамковому безпечовому законодавстві та перегляд інструментарію протидії викликам у Латвії. Латвія оновила Концепцію національної безпеки, яка передбачає заходи, щодо посилення міжнародної безпеки, нейтралізації загроз в інформаційній сфері, захисту державної мови, заборони медіатрансляцій російською мовою, енергетичної та економічної незалежності тощо. У Латвії, яка після приєднання до НАТО не проводила обов'язкового призову, з 1 січня 2024 року планується повернення обов'язкової строкової служби для всіх громадян країни. Служба у війську триватиме 11 місяців, а обов'язковий призов запроваджується для чоловіків віком від 18 до 27 років, для жінок – на добровільній основі.

Також, велику увагу у Латвії приділяють територіальній обороні. Один із методів – створення системи територіальної оборони, коли на захист держави стає якнайбільше цивільного населення. Територіальна оборона в Латвії має назву «Земессардзе» (Latvijas Republikas Zemessardze, ZS – дослівно «Вартові землі»). Земессардзе – це війська класичної територіальної оборони, але тут вони мають назву «Національна гвардія Латвії». Хоч ця організація дещо й відрізняється від подібних силових структур інших країн, проте на неї покладені й традиційні функції гвардії, такі, як реагування на терористичні загрози та підтримка військових операцій. Zemessardze – державна збройна організація, що є частиною Національних збройних сил Латвійської Республіки. Вона є основним сухопутним компонентом, який складається з добровольців. Структура «Вартових Землі» має штаб та 4 бригади, які поділені на 18 батальйонів. За час існування Земессардзе і сама організація, і її структура кілька разів змінювалися і реорганізовувалися. У Латвії територіальна оборона почала діяти з набуттям країною незалежності 1991 року. Сьогодні, це вже доволі велика військова організація зі своєю оптимальною структурою, яка є осно-

вною частиною латвійської армії. На цей час у ній служать 592 професійних військових та понад 10,5 тисячі національних гвардійців (земесаргів), які виконують свої обов'язки у вільний від основної роботи час. Понад 40% з них – молоді люди від 26 до 35 років. Для порівняння, кількість регулярної армії країни становить всього близько 6 тисяч осіб. Зёмессардзе стала основою захисту сухопутної території країни. Більшість тероборонців – це добровольці, що служать з ідейних міркувань. Підготовкою «народної армії» займаються професіонали, колишні військові та військові в запасі. Залучення до навчання колишніх військових – один із важливих моментів підготовки «територіалів». [1]

Загалом у завдання Зёмессардзе входить участь у ліквідації наслідків аварій, пожеж та надзвичайних ситуацій, рятувальних роботах, забезпеченні громадської безпеки та правопорядку, а також захист території країни та бойова підтримка й підтримка дій Національних збройних сил з підготовкою особового складу для участі у міжнародних операціях.

Сьогодні в складі латиських «територіалів» є штаб і навчальний центр, 18 батальйонів, підрозділ кібернетичного захисту, спеціальний батальйон підтримки психологічних операцій і так званий блок швидкого реагування, який має відповідне озброєння і оснащення. Військові, які служать у цьому «спецназі», залучаються на більш тривалі курси з підготовки Зёмессардзе.

За даними ЗМІ, у 2020 році Латвія для підрозділів тероборони за 4 млн євро придбала із запасів Норвезької армії 800 гранатометів Carl Gustaf, 50 вантажівок Scania та 50 позашляховиків Mercedes-Benz. Раніше озброєнням і оснащенням Латвії допомогли Данія і Швеція.

Останнім часом Латвія, як і сусідні держави Балтії (Литва і Естонія) постійно відчуває загрозу з боку росії. Гібридна війна триває, і саме в цьому регіоні значно загострилась «мігрантська» криза, коли десятки тисяч біженців зосередились у сусідній Білорусі. Нелегали намагались прорвати кордон із Польщею і потрапити в Європу. Крім Польщі, виникла серйозна загроза і в інших сусідів Білорусі – Литви, Латвії і України.

Латвійсько-білоруський кордон складає 173 кілометри, і під час загострення кризи у прикордонних районах був уведений режим Надзвичайного Стану. Також у цих районах, починаючи з початку листопада 2021 року і до середини грудня, кілька тижнів тривали військові навчання Національних збройних Сил і підрозділів

Зёмессардзе. Всього до них були залучені понад 3 тисячі військовослужбовців. Їхньою метою, як зазначили в латвійському міністерстві оборони, була перевірка можливостей широкомасштабного співробітництва, різних військових та командних структур, а також логістики та мобільності.

І хоча Латвія є членом НАТО, в умовах реальної загрози Зёмессардзе – є структурою, яка фактично формує найближчий резерв власних Збройних сил, вона навчає і готує фахівців не лише для Сухопутних військ, хоча входить до їхньої структури, а й для інших видів.

Сучасна реформа «Вартових землі» стала одним із пріоритетних напрямів діяльності Міністерства оборони. Це пов'язано з планами розширення резервів, а також прагненням більш активної участі суспільства у підвищенні рівня національної оборони. Пріоритетами визначені насамперед закупівля нових озброєнь та військової техніки, активізація навчань, збільшення кількості членів та боєготовність формувань, децентралізація зберігання зброї та способи зробити службу в Зёмессардзе більш привабливою для громадян та роботодавців.

У Литві строкова служба терміном 9 місяців була відновлена ще 2015 році. Згідно з проектом реформ системи строкової служби Литви, представленій Міністерством оборони в січні 2023 року, заплановано збільшення активного резерву військовослужбовців із 27 тис. (станом на 2023 рік) до 40 тис., передбачено варіанти альтернативної військової служби. При збільшенні кількості призовників термін служби пропонується скоротити з 9 до 6 місяців, половина призовників після закінчення курсу підготовки зможе залишитися в армії ще на три місяці добровільно, щоб отримати підготовку командира чи спеціаліста.

Разом з тим, у Литві підготовлено Стратегію національного опору, згідно з якою в разі протидії агресії має бути охоплено 50 % населення, передусім за рахунок спеціального навчання держслужбовців, здобувачів освіти в навчальних закладах, альтернативної служби. [2] Рада національної безпеки Литви схвалила проект стратегії громадянського опору, яка передбачає, що до 2025 року половина населення країни повинна бути готова чинити спротив агресору військовим і мирним шляхами. План громадянського опору передбачає створення «більш стійкого, вольового громадянського суспільства», а також визначення ролі держустанов у цьому процесі. Імплементация плану поділена на кілька етапів. Перший триватиме до 2025 року і містить 40 заходів, спрямованих на

виховання молоді та просвітництво в питанні громадянського опору серед усього населення Литви. Завдання полягає в тому, щоб щонайменше 50% суспільства були готові захищати свою країну зі зброєю та іншими засобами, а також знали, як поводитися в надзвичайних ситуаціях. Також передбачене створення Ради громадянського опору, де представники неурядових організацій та громадяни Литовської Республіки зможуть брати участь і контролювати реалізацію заходів.

Ухвалена стратегія підготовки громадян до громадянського опору передбачає обов'язкове навчання всіх державних службовців, шкільних вчителів, учнів 11-12 класів, осіб, які проходять альтернативну службу в системі національної оборони, і членів Союзу стрільців Литви у віці від 18 років і старше, посилення освіти та інформування громадян про сучасні загрози, національну безпеку та можливості зробити свій внесок в оборону країни.

Естонія – єдина з країн Балтії, яка з моменту відновлення незалежності не відмовлялася від військового призову. Його тривалість становила 8–11 місяців, а починаючи з 2023 року, збільшена до 11-12 місяців залежно від спеціальностей та необхідної додаткової перепідготовки. [3] Не менш важливим елементом у захисті своїх територій є територіальна оборона у Естонії. Тероборона Естонії (ест. Kaitseliit – Союз оборони) **разом з допоміжними організаціями налічує близько 26000 добровольців**. Відповідно до Стратегії військової оборони Естонії (розділ III, пункт 4), «Військова оборона країни базується на концепції територіальної оборони, згідно з якою оборонна діяльність охоплює всю територію країни, починаючи з військового опору в прикордонних районах». Основним завданням територіальної оборони Естонії є:

- у мирний час – заохочення населення Естонії до національної оборони через свої структурні підрозділи та повсякденну діяльність;
- організація підготовки спеціалістів відповідно до визначених завдань, умов і стандартів.
- у разі кризи – забезпечення готовності до запуску структури територіальної оборони.
- під час війни – участь у загальнонаціональній системі тотальної оборони.

Відповідно до даних, які наведені на офіційному сайті Kaitseliit, естонська тероборона на сьогодні налічує понад 16 000 членів. А разом з допоміжними організаціями – близько 26 000 добровольців. У країні, де мешкає трохи більше ніж мільйон людей, це хороші показники. До речі,

важливість територіальної оборони, руху опору або захист своєї території цивільним населенням, яке взялось за зброю, доведено історично. До прикладу, у 1918 – 1921 роках замість того, щоб одностайно стати на захист своєї держави мільйони українців дотримувалися нейтралітету, тоді як і зараз було дуже багато прихильників миру за будь – яку ціну, вони отримали такий мир ціною червоного терору і голодомору, бо надто вже довго зважували визираючи із – за тину до кого ж приєднатися, до української армії, денікінців чи російських більшовиків.

Взаєморозуміння з більшовиками закінчилось у 1932 – 1933 роках голодомором. Під час війни за незалежність армія української народної республіки становила до ста тисяч козаків та старшин і це на 36 мільйону Україну. Армія незалежної Естонії того самого часу, також становила 100 тисяч, але це на 1 мільйон естонців, тобто в Естонії 10 % від загальної кількості населення взяли до рук зброю та стали на захист батьківщини та свободи. В Україні менше 0.3 % від 36 мільйонів українців, якби 10 % українців пішли воювати за свою державу, Україна мала б армію, понад 3 мільйони козаків і цілком могла б перемогти.

Естонці в свою чергу встояли, викинули російських більшовиків і навіть взяли російське місто Псков. Естонія перемогла, а переможена росія сплатила Естонії контрибуцію золотом, встояли і латиші, яких було 1,5 мільйони, литовці, яких було понад 2 мільйони, поляки також вистояли, а 36 мільйонна Україна впала.

Ситуація, пов'язана з теперішньою війною в Україні, була одним із найважливіших факторів, що призвели до створення в Польщі військ територіальної оборони (Wojska Obrony Terytorialnej або WOT). Тоді виявилось, що необхідно мати насамперед більшу кількість воїнів, зокрема здатних діяти локально, за місцем проживання, у місцевості, яку вони знають найкраще.

Тому в Польщі розпочалася організаційна робота, а 1 січня 2017 року війська територіальної оборони були офіційно створені як п'ятий вид збройних сил. На сьогодні вони налічують 32 тисячі воїнів. А у кінцевому підсумку мають нараховувати 53 тисячі. Фінансують їх централизованно, тобто, з бюджету Міноборони Польщі. WOT має власний бюджет, і в його межах здійснює закупівлі, проводить навчання та робить інші витрати. Зазвичай польські тероборонці розміщуються у вже наявних будівлях або гарнізонах оперативних сил. До процесу формування нової системи WOT країни були залучені майже всі вій-

ськово-патріотичні організації. Сили WOT поповнюються за рахунок добровольців з місцевого населення, учасників бойових дій, миротворців, учасників військово-патріотичних організацій, мисливських структур, спортивних товариств тощо. У Польщі діє об'єднання громадських організацій, що створило асоціацію «Стрілець» (Strzelec), яка підтримує традицію військово-патріотичного «Стрілецького союзу», створеного 1910 року у місті Львів.

Для польської молоді престижно належати до цих громадських організацій та бути учасником (служити) в WOT. Таку думку формує активна державна політика національного виховання та інститути громадянського суспільства. У країні також функціонує громадська патріотична організація оборонної спрямованості «Рух за створення територіальної оборони». Основною її метою є створення нової системи національної територіальної оборони як активного резерву ЗС Республіки Польщі. Діяльність організації сприяє інформаційному забезпеченню даного питання і створенню позитивної громадської думки. [4]

Кожне з 16 польських воєводств країни сформувало одну бригаду WOT, лише в центральному Мазовецькому воєводстві (найбільшому і найбільш густонаселеному) було створено дві бригади. Створення нових сил оборони країни (WOT) пов'язане із загрозою «гібридної війни», подібні сили найкраще можуть слугувати протистоянню таким викликам. Таку оборонну тактику пов'язують саме з зовнішньою політикою рф щодо сходу України. [6]

Службовці WOT стають у нагоді під час стихійних лих, але можуть брати участь й у справжній війні. Цінність та важливість подібних формувань полягає в мобільності, що проявляється в тому, що вони більш тісно пов'язані з діяльністю місцевої цивільної влади, не такі залежні від жорсткої та громіздкої армійської структури, як регулярні національні військові частини. При цьому формування WOT, за сприяння держави та муніципалітетів, системно та регулярно проходять військовий вишкіл та є боєздатними для того, щоб їх використовувати в разі військового конфлікту. Як мінімум, такі частини можуть ефективно виконувати охоронні та інші, другорядні функції на військових та цивільних об'єктах, підтримувати порядок у ситуаціях, коли з цим не може впоратися поліція, а залучити армію неможливо.

Прикладом міжгалузевої військової співпраці у Польщі є публікація керівництвом військ WOT Польщі сповіщення для учасників загонів WOT,

в якому їх закликали найближчим часом бути готовими вирушити на допомогу прикордонникам через очікувану провокацію білоруського режиму. Учасників загонів WOT просили перевірити своє обладнання та попередити роботодавців і рідних. Людей, що проживають у прикордонних з Білорусією воєводствах, було попереджено про готовність вирушати на збір через 6-12 годин, а з воєводств у центрі країни – у межах доби.

Створення самої структури WOT Польщі передбачає тісну взаємодію з органами державного управління та місцевого самоврядування, що включає в себе таку діяльність:

- пропаганда WOT, як активного резерву національних Збройних Сил та їх діяльності в інтересах місцевого населення;

- поширення інформації про взаємодію WOT з місцевою владою (цивільним сектором), харцерськими (скаутськими) і оборонними суспільними організаціями, патріотичними та ветеранськими організаціями гмін з питань спільної участі в урочистостях національного та місцевого масштабу (наприклад, у складі почесних варт гмін);

- «поширення позитивного іміджу гмін, пов'язаних і воєводств в цілому;

- пропаганда туризму, спорту, краєзнавства, діяльності рятувальних служб і питань національної обороноздатності; тісна співпраця WOT з освітніми установами гмін в області розробки програм виховання молоді, а також у питаннях організації та проведенні позакласних занять військово-патріотичної спрямованості (рукопашний бій, спортивна стрільба, орієнтування на місцевості і т. п.);

- використання літальних апаратів типу гірокоптер або легких літаків, з метою підтримки медичних служб у галузі транспортування повітряним шляхом донорських органів, призначених для трансплантації;

- надання WOT сприяння воєводським центрам геодезичної і картографічної документації в складанні карт і планів місцевості».

Головними завданнями центрів підготовки WOT є навчання підрозділів WOT, перепідготовка та підвищення кваліфікації командирів та особового складу, а також організація спеціальних курсів: з ведення бойових дій у місті, дій нерегулярних формувань, протидиверсійних дій, бойових дій в горах, протихімічних дій, порятунку населення гмін. Підготовку кадрів підрозділів WOT починають з допризовного віку (від 16 до 20 років). Неповнолітні члени громадських організацій військово-патріотичної спрямованості

гмін до свого повноліття охоплені окремою програмою підготовки в так званих навчальних взводах, що піде до заліку майбутньої служби в підрозділах WOT. У перспективі практично всі члени таких громадських організацій стануть кадровою основою підрозділів, кадровими офіцерами.

Підготовка службовців WOT організована наступним чином: щотижневі одноденні заняття за місцем дислокації в гмінах, щомісячні дводенні заняття в центрі підготовки, один раз на рік 30 або 14 – денний курс на полігоні центру підготовки. Система навчання та перепідготовки військовослужбовця WOT передбачає: навчання в центрах підготовки WOT та дворічне стажування на посаді командира відділення. Навчання в центрах підготовки WOT включає: допризовну підготовку у взводі (у повіті); курс основної підготовки, що закінчується приведенням до військової присяги; спеціальний курс; курс командирів відділень; дворічне стажування на посаді командира відділення.

Після проходження стажування та атестації на відповідність існуючим вимогам, солдати направляються на курси командирів взводів у вищу офіцерську школу сухопутних військ (м. Вроцлав). Після трирічної служби на посаді командира взводу WOT, кандидат може бути направлений у вищу офіцерську школу на курси підготовки командирів рот. Підготовка взводів WOT проводиться протягом року безпосередньо у своїх повітах. За домовленістю з місцевими органами влади, тренування і заняття проходять в різних умовах місцевості, а також у будь-який час року.

Фінансують їх централізовано, тобто, з бюджету Міноборони Польщі. WOT має власний бюджет, і в його межах здійснює закупівлі, проводить навчання та робить інші витрати.

Фінляндія у військовому плані, постійно підтримує високу обороноздатність. Коли більшість західноєвропейських держав скасували призов до власних збройних сил, країна зберегла призовну армію. У країні з населенням у 5,5 мільйона осіб, призовна армія дає Фінським силам оборони 280 тисяч військовослужбовців і додатково 870 тисяч резервістів.

Територіальна оборона Фінляндії є комплексом загальнодержавних, воєнних та спеціальних заходів, що застосовуються під час загрози або відбиття агресії з метою охорони та захисту державного кордону від зазіхань із зовні, забезпечення умов для надійного функціонування державних органів, мобілізаційного та оперативного розгортання військ (сил), охорони важливих об'єктів і комунікацій, боротьби з диверсійно-роз-

відувальними силами та іншими озброєними формуваннями агресора на території країни, а також радіаційного, хімічного, біологічного захисту військ і населення від наслідків аварій (руйнувань) атомних електростанцій, об'єктів, небезпечних хімічно, та підтримання режиму воєнного стану.

У мирний час Сили оборони здійснюють призов новобранців і проводять їх підготовку, а також ведуть оборонне будівництво. У разі початку конфлікту вони повинні збирати резервістів і проводити розгортання територіальної оборони. Головним завданням армії є утримання противника поблизу кордонів і захист ключових областей країни. Для цього пропонується використовувати тактики і стратегії, оптимізовані для характерних географічних і природних умов.

Територіальні війська Фінляндії формуються з особового складу розміщених за місцевим та регіональним принципом угруповань та набираються з числа військовозобов'язаних, які перебувають у резерві та були викликані на службу за добровільною ініціативою, а також з інших добровольців, які взяли на себе зобов'язання перед Силами оборони Фінляндії. Координація заходів щодо добровільної національної оборони у різних адміністративних секторах належать до компетенції Міністерства оборони Фінляндії. [5] Його обов'язками також є управління та нагляд за військовою підготовкою добровольців. Також частиною заходів з організації військової підготовки, навчання та заохочення громадян до вступу в склад Територіальних військ Фінляндії забезпечує громадсько-правове об'єднання «Асоціація підготовки сил оборони» та загальнонаціональний координаційний орган добровільної національної оборони.

У Великій Британії питання територіальної оборони бере свій початок ще з 1 квітня 1908 р. та передбачене законом «Про територіальні та резервні сили», відповідно до якого були створені територіальні батальйони регулярної англійської армії. Основним завданням була територіальна оборона Британських островів, окремі підрозділи залучалися до охорони правопорядку в містах та селищах у ролі констеблів. Згодом функції територіальних сил розширювалися й особовий склад став залучатися до посилення регулярних частин британської армії.

За весь період існування Збройних Сил Великої Британії в результаті проведених реорганізацій з 1918 по 1967 роки територіальною обороною займалась Територіальна Армія. Після

1967 року підрозділи Територіального та добровольчого армійського резерву, які поділялись на чотири категорії, відповідно до яких підрозділи Територіального та добровольчого армійського резерву III категорії займались суто територіальною обороною.

З 2011 року відповідно до плану міністерства оборони «Майбутні резерви-2020», Територіальна Армія вкотре змінила назву, ставши тепер Армійським резервом (АР). Також заплановано, що його кількість складатиме 35 тисяч резервістів при 84 тисячах військовослужбовців Сухопутних військ ЗС Великої Британії (на 2017 р. це співвідношення оцінювалось, як 26 тисяч до 80 тисяч). Армійський Резерв поділяється на три види підрозділів: національного рівня, регіонального рівня і так звані спонсоровані.

Сучасні збройні сили США складаються із 6 самостійних видів – армія (сухопутні війська), військово-повітряні сили, військово-морські сили, корпус морської піхоти, берегова охорона, космічні сили (новий вид, заснований 20 грудня 2019 року), а також частини і з'єднання резерву і національної гвардії.

ЗС США утворені з регулярного і резервного компонентів. Резервний компонент містить резерви всіх шести видів і національної гвардії. Військовослужбовці нацгвардії, які поєднують бойову підготовку з роботою за основним фахом, належать до так званого організованого резерву. Неорганізований же резерв становлять особи, які мають достатній військовий вишкіл або які нещодавно закінчили службу у військах, тож не потребують додаткової підготовки. Що стосується територіальної оборони у США це завдання не відокремлюється та покладається на національну гвардію та резерв.

Швеція у 2010 році відмовилася від обов'язкової строкової військової служби, але відновила її у 2017 році через брак новобранців. Нині для її виконання призиваються як чоловіки, так і жінки. За даними Globalfirepower.com, Швеція посідає 29 місце у світовому військовому рейтингу. Збройні Сили Швеції поділяються на чотири види: сухопутні війська (Armen), військово-морські сили (Marinen), повітряні сили (Flygvapnet) і внутрішню (Національну) гвардію (Hemvärnet). Чисельність особового складу Збройних Сил становить 25,6 тисяч осіб (з них 10,2 тисяч – цивільні працівники), з них 76% чоловіків і 24% жінок, 22,2 тисячі військовослужбовців Національної гвардії. У країні близько 5,7 мільйонів чоловіків і жінок призовного віку (від 18 до 47 років). Загалом під

час перших днів війни Швеція може виставити близько 64 тисячі солдатів. [6]

Швейцарія при населенні 8 млн осіб має близько 180 тисяч військових. У системі резервістів – 95% військових є резервістами.

Після військової освіти вони продовжують цивільну кар'єру. В системі збройних сил Швейцарії діє система територіальної оборони, в 4 регіонах Швейцарії. Їх емблема – це міст, міст між цивільною і військовою владою. Військовослужбовці територіальної оборони знають, де розташовані об'єкти критичної інфраструктури – аеропорти, склади боєприпасів, госпіталі. У них завжди є доступ до телекомунікацій, інженерні війська, які приводять у готовність у разі техногенних катастроф. У них також є штаб, і коли цивільна влада не може вирішити проблему, вони включаються в роботу в своєму регіоні.

Характеризуючи міжнародний досвід варто згадати також про Ізраїль. Армія оборони Ізраїлю – це збройні сили держави Ізраїль. Однією з найбоєздатніших і технологічних армій світу є Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ). Вона серед світових лідерів за рівнем оснащення засобами електронної боротьби, високоточною зброєю та системами управління. Кількість військовослужбовців – понад 170 тисяч осіб, а військовий резерв – близько 500 тисяч осіб. Враховуючи, що населення Ізраїлю становить 9 мільйонів, це один з найвищих у світі показників кількості військових на тисячу осіб. З таким армійським резервом Ізраїль ефективно протистоїть не лише одній з країн-сусідів, а й їхнім військовим коаліціям. Фактично це добре озброєна міліція під девізом «народ будує армію, а армія будує народ». В армії служать усі. Військова служба проходить за трьома різними напрямками:

– Регулярна служба: обов'язкова військова служба, яка проводиться відповідно до закону про службу безпеки Ізраїлю.

– Постійна служба: військова служба, яка проходить в рамках контрактної угоди між АОІ та постійним співробітником.

– Резервна служба: військова служба, на яку громадяни призиваються не більше ніж на місяць щороку (відповідно до Закону про службу в резерві), для проведення навчань, поточних військових заходів і особливо з метою збільшення Армії оборони на випадок війни.

Також, є варіанти спеціальної служби в армії оборони Ізраїлю – це цивільна особа, яка працює на армію оборони Ізраїлю та Шохери, особи, які навчаються на допризовній підготовці (середня

школа, технічний коледж до ступеня інженера, деякі курси) – після закінчення дванадцятого навчального року проходить двомісячний буткемп і якщо буде допущено, вступить на програму навчання для отримання кваліфікації практичного інженера, з щонайменше двотижневим навчанням після кожного навчального року.

Національна військова служба яка відноситься до регулярної служби є обов'язковою для всіх громадян Ізраїлю віком від 18 років. Термін служби для чоловіків складає 32 місяці, для жінок 24 місяці. Призовний вік в Армії оборони Ізраїлю становить до 40 років для рядового складу і 45 років для офіцерів.

Ізраїль країна, яка межує зі всіх сторін з країнами, які хочуть її захопити. Це становище зобов'язує організувати збройні сили так, щоб оборона була ефективною, навіть при кількісній перевазі мобілізаційного резерву. Країни, з якими виникають протиріччя, а це Ліван, Сирія, Йорданія, Єгипет значно більші територіально та за кількістю населення. Попри це Ізраїль вдало протистоїть усім загрозам та виграв усі війни проти сусідів, зберігаючи свою недоторканість та територіальну цілісність. [7]

Причиною цього є військова доктрина Ізраїлю, яка ґрунтується на технологічній перевазі регулярної армії та на міліційному типі оборонної армії резервістів, яка складається з територіальних географічних частин і комплектується з жителів того регіону де та чи інша частина знаходиться. У даному випадку це 170 тисяч регулярної армії та 500 тисяч резерву міліційного війська.

Така доктрина в Ізраїлі існує давно, що дало можливість створити сильне громадянське суспільство, яке могло зі зброєю в руках відстоювати свою свободу. Міліціонер резервіст у Ізраїлі це озброєний громадянин. Будова територіальної оборони Ізраїлю з точки зору тактика опору зовнішній агресії пов'язана з ризиками та можливої небезпеки. Оскільки Ізраїль може очікувати агресії із декількох сторін то його територія розбита на декілька ділянок за кожною з яких відповідає окрема дивізія територіальної оборони. За Єгипетський напрямок відповідає 80-та територіальна дивізія, яка поділена на три бригади, по 3 тисячі чоловік у кожній, поряд з дивізією знаходяться сили регулярної армії, які перші візьмуть на себе удар, що дасть можливість територіальній дивізії 48 годин для проведення мобілізації. Насправді у 80-тій дивізії є також регулярний батальйон Каракаль, що захищає Ейлад, 143 територіальна дивізія біля Сектору Гази і цілий

ряд територіальних танкових частин, які будуть сформовані в районі дислокації першої бригади і візьмуть участь у відбитті удару.

Часто армію оборони Ізраїлю називають важко озброєною міліцією, тому що у Армії оборони Ізраїлю є територіальні міліційні танкові бригади та цілі корпуси здатні перейти в наступ, саме їм пропонується бути авангардом у випадку повномасштабної війни, це виключення із правил притаманне Ізраїлю, тому що територіальна оборона розрахована на захист своїх будинків і території.

Основа територіального з'єднання це склад, на івриті Ямах. Особливістю Ямах в тому що в ньому все готове для того, щоб людина прибула і одразу була озброєна і готова до бою. Термін тотальної мобілізації становить 24 години, на півдні 48 годин, в цей короткий час вище згадана армія в кількості 500 тисяч чоловік у випадку тотальної війни матеріалізується за 24 години та досвід Армії оборони Ізраїлю показує, що це реально. Ямах бувають дивізійні, бригадні і батальйонні. Кожен боєць заздалегідь знає до якої бригади він приписаний і куди він буде направлений. На складах зберігається форма, легка зброя, пайки, інструмент, засоби зв'язку, транспорт і важке озброєння. Система міліційного призову у Армію оборони Ізраїлю заснована на тому, що бійцю потрібно не більше двох годин, щоб дістатися до складу, він це може зробити на власному транспорті або централізовано з точок збору у великих містах куди подаються автобуси. Командний склад повинен прибути раніше основної маси бійців. У територіальних міліційних підрозділах відносини між бійцями будуються на дружбі та братерстві. Стосунки між командиром та бійцем засновані на рівності, одна їжа, одна військова форма, одне озброєння. У командирів немає привілеїв тільки більше відповідальності.

Отже, підсумовуючи варто наголосити, що Армія оборони Ізраїлю досягла таких результатів дотримуючись певних правил, а саме:

- країна належить не уряду, країна належить суспільству;
- суспільство володіє громадянськими правами та прагне їх захистити;
- суспільство озброєне, держава витрачає ресурси на регулярне підвищення рівня підготовки солдата резервіста;
- армія це символ перемоги;
- армія це соціальний ліфт;
- міліційна армія влаштована за територіальною ознакою;

- кожен захищає свій дім, свій район, своє місто, свою країну;
- склади озброєння рівномірно розподілені по всій території;
- термін мобілізації міліційної армії 24 години;
- армія патріотична, але поза політикою.

На основі розглянутого міжнародного досвіду застосування територіальної оборони або побудови оборони країни зрозуміло, територіальна оборона як завдання присутня у всіх розглянутих вище країнах. Разом з тим, у деяких країнах це завдання покладається на регулярну армію а в деяких це завдання покладається на окремий рід військ. Це залежить від тих чи інших чинників таких як:

- географічне місце розташування країни;
- сусіди, тобто з ким країна межує;
- міжнародні відносини країни;
- союзники та потенційні вороги;
- національні інтереси країни.

Висновки. Таким чином, країни які межують з Україною почали звертати увагу на територіальну оборону з початком війни, яка триває в Україні. В Україні також прийнятий закон України від 16 липня 2021 року «Про основи національного спротиву», який визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення. Відповідно до якого завдання територіальної оборони покладаються на військову, цивільну та військово – цивільну складові. Створений окремий рід військ в складі Збройних Сил України, війська територіальної оборони, що відноситься до військової складової. Процес становлення територіальної оборони в Україні ускладнює вже триваюча війна, під час якої війська територіальної оборони застосовуються на передньому краї по фронті стримуючи російських загарбників а не в адміністративних одиницях та територіях розташування але відповідне рішення було необхідне відповідно до обстановки, яка складалася на той момент.

Розам з тим, у русі Національного спротиву є також військово – цивільна складова, яка складається із добровольчих формувань територіальних громад статус, яких на законодавчому рівні визначений не достатньо, що дає можливість окремим територіальним громадам та громадянам зловживати та ухилятися від призову на військову службу за мобілізацією.

Попри це, територіальна оборона залишається важливим елементом у загальній системі оборони країни та одним із дієвих механізмів залучення громадянського суспільства у Збройні Сили та збільшення мобілізаційного ресурсу. Територіальна оборона країни має ґрунтуватися на патріотизмі, обстоюванні національних інтересів, братерстві та рівності. Наявність сил територіальної оборони значно розвантажує сили регулярних армій даючи можливість зконцентруватися на противникові та після стримування перейти в наступ більшими силами. Також наявність територіальної оборони забезпечує підтримання внутрішнього порядку в країні, попереджає підлив національних інтересів, колабораційну діяльність. Нажаль, розуміння цієї необхідності для нас українців прийшло занадто пізно, так як і питання про мову, патріотизм, національні інтереси та ще багато іншого, чим наша держава та народ торгували з моменту отримання незалежності, а не обстоювали та не захичали, як це робили деякі з інших держав, які зараз мають незалежність, недоторканість, територіальну цілісність і суверенітет та продовжують обстоювати свої національні інтереси. За все потрібно платити, за допущені помилки ми українці платимо кожен день нашими загиблими героями, територіями, які ми втратили та цивільним населенням жінками, дітьми, людьми похилого віку, які гинуть від масових обстрілів. Саме болюче в цій ситуації це не те, що ми маємо зараз, а те що війна закінчиться і наші діти також можуть забути та допускати такі помилки, які свого часу допустили ми, не оцінивши правильно отриману незалежність, не врахувавши за що гинули наші діди та прадіди.

Список літератури:

1. Latvijas Nacionālie Bruņotie Spēki. (n.d.). Latvijas Nacionālie Bruņotie Spēki Website. URL: <https://www.mil.lv/en> (дата звернення 13.09.2024)
2. Lietuvos ginkluotosios pajėgos. (n.d.). Lietuvos ginkluotosios pajėgos Website. URL: <https://kariuomene.kam.lt/en/> (дата звернення 21.09.2024)
3. Estonian Defence Forces. (n.d.). Estonian Defence Forces Website. URL: <https://mil.ee/en/> (дата звернення 01.10.2024)
4. European Union External Action Service. (n.d.). European Union External Action Service Website. URL: <https://eeas.europa.eu/> (дата звернення 22.09.2024)
5. Laird, R. (2018). Crafting a Way Ahead for the Defense of Finland: The Perspective of the Head of the Defense Policy Branch in the Ministry of Defence, Finland. Helsinki, Finland. Retrieved February 15, 2018. URL:

<https://sldinfo.com/2018/02/crafting-a-way-ahead-for-the-defense-of-finland-the-perspective-of-the-head-of-the-defense-policy-branch-in-the-ministry-of-defense-finland/> (дата звернення 03.10.2024)

6. Schweizer Armee. (n.d.). Swiss Armed Forces Website. URL: <https://www.vtg.admin.ch/en.html> (дата звернення 03.10.2024)

7. Friedman, R., & Mendel, G. (2017). *The Strategy of Israeli Defense*. Lexington Books. 70-79 p.

Naumko M.M. ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TERRITORIAL DEFENSE AND ITS IMPACT ON THE NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY

The article examines the international experience of the organization of territorial defense. An analysis of the need for territorial defense was carried out. Factors affecting the presence of territorial defense in other countries of the world are listed. The goal pursued by certain states when organizing territorial defense has been established. The issue of the composition of the Armed Forces of the Baltic countries, Great Britain, the USA, Sweden, Switzerland, Finland and Israel is described. Matters of territorial defense in the countries listed above rely on individual units of territorial defense or the regular army. The importance of the availability of human resources and greater involvement of civil society in the defense of the country with the help of territorial defense has been established. The general readiness of citizens for armed resistance can prevent war. It was these events that prompted the creation of a movement of resistance, territorial defense or national resistance and the preparation of civil society for the defense of the state in Ukraine and in many European countries.

Recruiting citizens to serve in the army, increasing the number of armed forces, preparing the population to carry out resistance are the main tasks of the Baltic countries and the rest of the civilized world, which strengthen the military potential and resource capabilities of defense, which is an important direction of strengthening defense capability and security. In this regard, changes in approaches to conscription are being introduced and active steps are being taken to restore mandatory military service for citizens to ensure a high level of readiness at the national level and for collective defense.

In the countries listed above, the tasks of territorial defense are different, at the same time, they fulfill their tasks, namely: unloading the regular army of the Armed Forces; maintenance of internal order in the country; assistance to the civilian population; localization of consequences of natural disasters; participation in the nationwide total defense system; warns against undermining national interests, collaborative activity. This significantly affects the defense capability of the country and enables the regular army to fight the external enemy.

Key words: *territorial defense, national security, Armed Forces, territorial troops, reservists, regular army.*

Янчук А.О.

доктор юридичних наук, професор

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ФАРМАКОЛОГІЧНОГО СЕКТОРУ ЯК ОДИН З КЛЮЧОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті визначено прогалини законодавчого регулювання фармакологічного сектору, що стримують його розвиток в Україні. Проаналізовано сучасний стан фармакологічного сектору в Україні, акцентуючи на державних стратегіях і змінах у правовому регулюванні, спрямованих на розвиток фармакологічного виробництва, впровадження інноваційних технологій та забезпечення доступності ліків для населення. Україна визначила фармакологічний сектор як один із пріоритетних напрямів стратегії розвитку на період до 2030 року. Крім того, заплановано зменшення податкового та митного навантаження на фармобладнання, підтримка кредитування фармацевтичних компаній, а також подальша гармонізація національного законодавства з законодавством ЄС у цій сфері, що включає цифровізацію процедур реєстрації лікарських засобів.

Дослідження наголошує на важливості прийняття закону про фармакологічну діяльність та внесення змін до Закону України «Про лікарські засоби». Серед запропонованих змін: удосконалення термінології; уточнення принципів фармакологічної допомоги; регулювання прав і обов'язків громадян у сфері фармації. Особливу увагу приділяється захисту інтелектуальної власності, зокрема принципу Болар, який дозволяє проведення досліджень та реєстрації генеричних препаратів до завершення патенту на оригінальні ліки.

Підкреслюється необхідність запровадження економічних стимулів, таких як податкові пільги, інвестиційні стимули, а також можливе впровадження спеціальних економічних зон для фармакологічного сектору у перспективі. Проаналізовано кращі закордонні практики, зокрема досвід Італії, Індії та Німеччини, які можуть стати корисними для України у контексті розробки комплексного стратегічного акта щодо сталого розвитку фармацевтичної галузі в Україні та подолання сьгоднішніх викликів.

На підставі наукових досліджень, вивчення досвіду регулювання виробництва лікарських засобів у ЄС, а також державах, що є найбільшими експортерами відповідної продукції, надано пропозиції щодо стимулювання розвитку фармації в Україні та його сприяння відновленню України у повоєнний період, у тому числі економічному.

Ключові слова: фармакологічний сектор, фармацевтична діяльність, лікарські засоби, медична продукція, стимулювання виробництва, економічні інструменти, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Фармакологічний сектор виконує як соціальну, так і економічну функцію у багатьох країнах світу. Лікарські засоби становлять значну складову експорту таких високорозвинених держав, як США, Швейцарія, Німеччина, Франція, Бельгія, Італія тощо. У соціально-економічному розвитку менш заможних країн, таких як Індія, фармакологічне виробництво відіграє одну з провідних ролей. Крім того, забезпечення критично важливими ліками населення є складовою національної безпеки будь-якої держави. Щодо України, то стимулювання фармацевтичної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнного від-

новлення є детермінантою у збереженні трудових ресурсів та населення загалом. Більше того, створення фармакологічних кластерів на деокупованих територіях може забезпечити відновлення або створення нових осередків життя на місці зруйнованих міст та селищ. Разом із тим, наразі не впроваджено реальних стимулюючих заходів для розвитку фармакологічної сфери в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми законодавчого регулювання фармацевтичної діяльності тривалий час вивчають такі науковці: Д. Гончаренко, Ю. Забуга, Д. Карнаух, О. Кашинцева, О. Клімов, В. Назаркіна,

А. Немченко, О. Паровишник, В. Пашков, І. Полховська, І. Попова, Ю. Репіна, О. Саліхова, О. Фролова, В. Шаповалов та ін.

В умовах воєнного стану та негативної демографічної ситуації надзвичайної ваги набуває належне забезпечення населення України лікарськими засобами. Наразі на ринку робочої сили в Україні спостерігається значний дефіцит трудових ресурсів, причинами якого є не тільки мобілізація та міграція, а й незадовільний стан здоров'я працюючих. За деякими даними, вже зараз оцінка втрат у виробництві валового національного продукту України, пов'язаних із тимчасовою непрацездатністю працівників, становить від 1,5 % до 2,1 % ВВП, що дорівнює, в середньому, 50 % видатків бюджету на охорону здоров'я [1, с. 49]. Повоєнне відновлення, у свою чергу, потребуватиме ще більших трудових ресурсів, які навряд чи компенсує повернення частини мігрантів та демобілізація.

Дюжев Д. виокремлює наступні проблеми у сфері охорони здоров'я під час дії режиму воєнного стану:

- відсутність можливості стабільно забезпечувати власні фізичні потреби (неякісне харчування, відсутність належного житла і побутових умов, загроза припинення постачання води, електроенергії і палива в районах бойових дій тощо);

- порушений психологічний стан (тривала нервова напруга через вплив надзвичайних обставин воєнного стану, небезпеку перебування в районах бойових дій, пошук житла і засобів існування тощо);

- погіршення екології (пошкодження мереж з водозабезпечення, забруднення довкілля внаслідок впливу воєнних факторів тощо);

- проблеми із забезпеченням життєвого рівня (відсутність стабільного джерела доходів для харчування, проживання і лікування, пошук роботи, недоступність житла для внутрішньо переміщених осіб тощо);

- необхідність у переміщенні (вимушене залишення місця постійного проживання, відсутність громадського транспортно-сполучення, небезпечність пересування громадян у районах проведення бойових дій і через лінію розмежування, наприклад задля отримання медичної допомоги);

- проблеми з інформаційно-комунікаційним забезпеченням (обмеженість доступу до телекомунікаційних засобів, неналежна якість мобільного зв'язку, відсутність умов для телемедицини в районах проведення бойових дій і на непідконтрольних територіях тощо) [2, с. 35].

Зазначені умови погіршують можливості реалізації прав громадян у сфері охорони здоров'я та тягнуть значні несприятливі наслідки, ліквідація яких потребує, зокрема, й медикаментозного лікування. Враховуючи постійний дефіцит коштів Державного бюджету України та зниження рівня забезпечення домогосподарств таке лікування має бути недороговартісним, аби забезпечити максимальний доступ усіх верств населення до медичних послуг. Водночас, за дослідженнями Попової І.А., Демченко Н.В. та Шведа А.Б. [3, с. 203] український фармацевтичний ринок на початку повномасштабного вторгнення сповільнив зростання, що було визвано низкою об'єктивних причин, серед яких проблеми з виробництвом, електроенергією, скорочення кількості аптек, відсутність онлайн-продажів, збільшення гуманітарної допомоги, у тому числі ліками.

Натомість сталий розвиток національного фармацевтичного виробництва, крім реалізації соціальної функції, був би здатен забезпечити суттєве економічне зростання, здешевлення публічних закупівель відповідних товарів, а збільшення експорту лікарських засобів – стабільне надходження валюти в країну. Яскравим прикладом є Індія, яка наразі посідає 3 місце за обсягами фармацевтичного виробництва. Очікується, що загальний розмір ринку індійської фармацевтичної промисловості досягне 130 млрд доларів США до 2030 року та 450 млрд доларів США до 2047 року [4]. При цьому Індія спеціалізується на виробництві генеричних препаратів (відтворених лікарських препаратів / аналогів оригінального лікарського препарату), безрецептурних та масових ліків, недорогих вакцин, біосимілярів та біопрепаратів. Фармацевтика не тільки створює значну кількість робочих місць, а й сприяє соціально-економічному розвитку Індії шляхом розбудови, окрім виробництва, ще й транспортної та соціальної інфраструктури. Так, Компанія IQVIA відзначає, що фармацевтичний ринок бурхливо розвивається у таких країнах, як Алжир, Аргентина, Бангладеш, Бразилія, Колумбія, Чилі, Китай, Єгипет, Індія, Індонезія, Казахстан, Мексика, Нігерія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Саудівська Аравія, ПАР, Туреччина і В'єтнам [5].

Після пандемії COVID-19 більшість держав усвідомила необхідність існування сильного фармацевтичного виробництва як складової національної безпеки. Наразі, у Європейському Союзі стурбовані відсутністю внутрішнього виробництва певних життєво важливих ліків, побоюючись їх дефіциту та залежності від зовнішніх виробни-

ків, зокрема, Китаю, який стрімко набирає вагу на фармацевтичному ринку. До того ж низка держав-членів ЄС висуває певні вимоги до виробництва окремих компонентів ліків саме на території Співтовариства. З огляду на євроінтеграційні прагнення України вимоги щодо локалізації можуть забезпечити їй певні позиції на європейському ринку після вступу до Союзу. Тим важливіше розповсюдити дію Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСАА) на фармацевтичну продукцію та медичні вироби [6].

Таким чином, на фоні сучасних реалій нагальним є стимулювання розвитку національного фармакологічного сектору вже зараз, у тому числі, за рахунок перегляду законодавчого регулювання. Україна може віднайти свою нішу на цьому ринку, при тому чим раніше, тим більше шансів залучити до фармакологічного сектору якнайбільші іноземні інвестиції.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правовий аналіз законодавчого регулювання фармацевтичної діяльності в Україні та закордонного досвіду, а також стимулювання розвитку національного фармакологічного сектору у повсякденний період як один із пріоритетних національних інтересів України, що може допомогти економічному зростанню та розвитку України.

Виклад основного матеріалу. В Україні науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань віднесені до пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, а впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики – стратегічним пріоритетним напрямом інноваційної діяльності. Так Національною економічною стратегією на період до 2030 року передбачаються такі завдання щодо розвитку національного фармвиробництва як: забезпечення підтримки розвитку виробництва критично необхідної продукції, запровадження кредитного стимулювання фармацевтичних компаній (експортне кредитування, кредитування закупівель виробничого обладнання); зменшення податкового та митного навантаження на обладнання, комплектувальні вироби до нього та інші матеріали для виробництва інноваційних лікарських засобів, вакцин, медичної техніки; залучення міжнародного фінансування для розвитку фармвиробництва в Україні [7]. У так і не схваленій Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року [8] як один із стратегічних пріоритетів названо гарантування фармацевтичної безпеки країни та безперервний доступ людей до ефектив-

них і безпечних лікарських засобів та медичних виробів. Стратегією передбачається стимулювати розвиток фармацевтичної галузі в Україні з фокусом на стимулювання інвестицій в дослідження та розвиток, локалізацію та інші методи освоєння новітніх технологій виробництва лікарських засобів та медичних виробів, сприяння проведенню клінічних досліджень в Україні, посилення контролю за дотриманням прав інтелектуальної власності, повноцінне запровадження у національне законодавство принципу Болар та інших сучасних інструментів, спрямованих на посилення галузі. Також пропонується забезпечити гармонізацію регулювання виробництва, реєстрації та обігу лікарських засобів із законодавством ЄС включно з цифровізацією відповідних процедур, однак без конкретизації заходів із реалізації відповідних ініціатив.

Позитивним кроком для реалізації названих заходів, є прийняття нового Закону України «Про лікарські засоби» [9], повноцінне введення в дію якого має гармонізувати низку норм із законодавством ЄС. При цьому слід звернути увагу, що введення в дію цього Закону прив'язане до дії правового режиму воєнного стану, а законодавство ЄС наразі значно змінюється, що створює певні ризики невідповідності національного законодавчого регулювання в майбутньому. Зазначимо, що перегляд законодавства ЄС здійснюється відповідно до нової Фармацевтичної стратегії для Європи [10]. Однак на сьогодні ця Стратегія зазнає нищівної критики через відсутність реальних стимулів для розширення сфер досліджень, заохочення впровадження інвестицій, фрагментарність, негнучку та складну нормативну базу щодо лікарських засобів, а також недостатнє фінансування цієї сфери [11]. Відтак, існують вагомі підстави вважати, що ЄС внесе зміни, у тому числі, до свого законодавства у сфері фармакології, яке має впроваджуватися у 2025 році.

За результатами XX Міжнародної мультидисциплінарної науково-практичної конференції «Медичне та фармацевтичне право України: організація і економіка фармацевтичної справи, технологія, обіг ліків, контроль якості, загальна, судова, доказова та клінічна фармація, фармакотерапія розладів здоров'я», що відбулася наприкінці 2023 року, було наголошено на необхідності прийняття окремого закону про фармацевтичну діяльність в Україні та запропоновано внести до Закону України «Про лікарські засоби» такі зміни: розділ I (загальні положення) доповнити наступними термінами: аптека, телефармація,

рецепт, психотропні лікарські засоби, одурманюючі лікарські засоби, комбіновані лікарські засоби, класифікаційно-правова група лікарських засобів, номенклатурно-правова група лікарських засобів, клініко-фармакологічна група лікарських засобів, фармацевтичний менеджмент;

доповнити окремою статтею «Основні принципи фармацевтичної допомоги»;

виокремити розділ «Аптека. Права та обов'язки громадян у фармацевтичній галузі (або у сфері фармації)»;

передбачити окремий розділ «Основи організації у фармацевтичній галузі (або у сфері фармації)» [11].

Таким чином, хоча пропозиція з точки зору технічної реалізації унормування фармацевтичної діяльності змінилася, основним викликом є неврегульованість цієї діяльності. Без належного законодавчого забезпечення названих вище основних засад діяльності стимулювання розвитку цієї галузі є неможливим.

Досліджуючи права інтелектуальної власності у сфері фармації, О. Кашинцева наголошує на необхідності демонополізації інтелектуальної власності та застосування добровільних ліцензій в складних умовах, зокрема в умовах пандемії [12, с. 60]. Ще одним питанням у царині захисту права інтелектуальної власності залишається застосування принципу Болар. Слід зазначити, що в ЄС у рамках реформування фармакологічного сектору було прийнято Регламент (ЄС) 2021/2282 Європейського Парламенту та Ради від 15 грудня 2021 року про оцінку медичних технологій та внесення змін до Директиви 2011/24/ЄС [13], який має застосовуватися з січня 2025 року. Регламентом передбачається деталізувати використання принципу Болар (принцип, який передбачає, що дії заявника генеричного лікарського засобу (аналога оригінального лікарського засобу) для проведення досліджень і державної реєстрації такого лікарського засобу не визнаються порушенням патенту на оригінальний лікарський засіб до моменту завершення дії патенту), передбачивши, що діяльність, яка здійснюється для підготовки до реєстрації лікарського засобу, може включати подання заявки на реєстрацію лікарського засобу (без розміщення на ринку лікарських засобів та їх продажу до моменту завершення патенту). Натомість реформа патентування в Україні 2020 року не вирішила питання належного застосування цього принципу, оскільки реєстрація (подання заявки) на аналоги лікарських засобів під час дії патенту не передбачається (стаття 27¹ Закону

України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі») [14]. Це спричиняє штучну монополію протягом декількох років після завершення строку дії патенту (основного 20-річного строку та 5 років додаткової охорони) виробника оригінального препарату, адже для виведення на ринок аналогів потрібен додатковий час. Відтак, зменшується доступ до лікарського засобу населення (а іноді й дефіцит), знижується конкуренція, а фармкомпанії втрачають економічні можливості.

Говорячи про фармакологічний сектор, неможливо оминати питання підтримки наукових досліджень у цій сфері. Низка держав, що дійсно стурбовані світовою конкуренцією та можливим дефіцитом критичних ліків, запроваджують економічні заходи підтримки з досліджень та розвитку загалом і у цій сфері зокрема. Так, Італія стабільно виділяє кошти на дослідження в сферах критично важливих ліків, оскільки там спостерігається більший, ніж в середньому по ЄС, їх дефіцит. Загалом же за даними ОЕСР, у 2023 році 33 із 38 досліджених країн запропонували податкові пільги для витрат на дослідження та розробки, порівняно з 19 у 2000 році. У відсотках від ВВП податкові пільги для витрат на дослідження та розробки у 2021 році були найбільшими в Ісландії, Великій Британії та Франції, потім у Португалії та Бельгії. Поєднуючи пряму та податкову підтримку, Велика Британія, Ісландія та Франція надавали найбільшу фінансову підтримку для науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у відсотках від ВВП, далі йдуть Корея та Португалія [15].

Варто також зазначити, що зростаючі витрати та регулятивний тиск на розвинених ринках змушують багатьох світових фармацевтичних компаній скорочувати свої внутрішні потужності в галузі досліджень та розробок і виробництва, та звертатися до послуг з виробництва і досліджень за контрактом (CRAMS), а також аутсорсингу досліджень та клінічних випробувань до країн, що розвиваються. Та ж Індія позиціонує себе, зауважуючи, що дослідження та розробки та її території є приблизно на 87 % дешевшими, ніж на розвинених ринках та наразі відходить від виробництва генеричних ліків, «заробляючи» на дослідженнях та розробці нових ліків. Таким чином, створивши належний економічний режим для досліджень та розвитку, Україна, маючи нинішній людський та інфраструктурний потенціал, може експортувати відповідні послуги, забезпечивши приплив валюти в країну.

Важливою темою для України залишається пошук економічних стимулів для розвитку такого сектору. Так, за деякими даними, 15 найбільших європейських і американських виробників ліків публічно розкривають понад 1300 дочірніх компаній на територіях з низьким рівнем оподаткування [16]. В Італії великим попитом користуються спеціальні економічні зони, які, хоча й не надають сталих податкових пільг, але впроваджують вищі рівні податкових кредитів на дослідження, капітальні інвестиції тощо (наприклад, Законом про Державний бюджет на 2024 рік такі пільги щодо капітальних інвестицій надаються в розмірі від вартості інвестицій: Кампанія, Апулія, Калабрія, Сицилія 60%; Базиликата, Сардинія, Молізе 50%; Абрुццо 35%.) [17]. В Індії фармацевтичні кластери забезпечують не тільки податкові пільги, а й інші переваги – зокрема, прості регуляторні процедури, легкий доступ до виробничої і дослідницької інфраструктури та логістичних маршрутів, пільгове (за рахунок компенсацій державою відсотків) кредитування, дешевша робоча сила, широка промоція лікарських засобів тощо. Натомість Попова І. та Карнаух Д. відзначають, що в Україні існують недоліки в системі оподаткування, які гальмують розвиток фармакологічної сфери, а саме: переважна частка податкових надходжень від непрямих податків; пряма система оподаткування; значні розбіжності в бухгалтерському та податковому обліках; слабка система адміністрування [18, с. 245]. До перелічених недоліків можна ще додати нестабільність податкового законодавства та невиконання податками стимулюючої функції. На початковому етапі, для створення належних економічних стимулів розвитку фармакологічного сектору доцільно переглянути законодавство, що регулює діяльність наукових та індустріальних парків. При цьому доцільним виглядає забезпечення фармкомпаніям державних гарантій, подібних гарантіям стабільності умов провадження господарської діяльності для інвестиційних проектів із значними інвестиціями, що передбачені в Законі України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [19].

Загалом же реформування відносин у фармакологічному секторі має бути комплексним та різностороннім – не тільки на законодавчому рівні, а й на рівні підзаконних актів та на інституціональному рівні. Успіх тієї ж Індії обумовлено запровадженням різних програм та підходів для досягнення різних цілей, а саме:

заохочення виробництва (PLI) критичних ключових вихідних матеріалів (KSM) / лікарських проміжних продуктів (DI) / активних фармацевтичних інгредієнтів (API);

заохочення внутрішнього виробництва (PLI);

створення та просування фармакологічних кластерів;

створення та просування парків медичних виробів;

допомоги в модернізації фармацевтичних технологій (PTUAS);

допомога фармпромисловості для загальних установ (API-CF) – мають на увазі загальні випробувальні, навчальні центри, науково-дослідницькі інституції, проекти очищення стічних вод, логістична інфраструктура тощо;

просування та розвиток фармацевтичної продукції (PPDS) [20].

Наприкінці 2023 року Німеччина затвердила нову фармацевтичну стратегію [21]. У рамках Стратегії у липні 2024 року, зокрема, прийнято новий Закон про медичні дослідження, який дозволяє, у тому числі, подання заявки на клінічні дослідження в одному місці – у Федеральному інституті ліків і медичних приладів BfArM [22]. Разом із Законом про цифрові технології та Законом про використання даних про здоров'я вони створюють сприятливе підґрунтя для розвитку в Німеччині дослідницьких центрів у галузі фармацевтики. Натомість Франція на теперішній час втрачає привабливість для фармкомпаній через збереження високого рівня оподаткування та значну зарегульованість внутрішнього ринку. Відтак, LEEM (представницький орган фармкомпаній Франції) закликав Уряд розробити трирічний національний план для фармацевтичної галузі, аби зберегти цей сектор як стратегічний та експортоорієнтований [23].

Україна ж вже має певні концептуальні напрацювання. Так було розроблено, але так і не схвалено, проект концепції Державної цільової програми створення та розвитку внутрішнього виробництва високоякісних лікарських засобів для профілактики і лікування особливо небезпечних інфекційних та інших хвороб для забезпечення державних потреб України на 2021–2026 роки. Також Міністерство охорони здоров'я у вересні цього року представило Концепцію розвитку фармацевтичної освіти в Україні [24, 25]. Вбачається, що запропоновані заходи мають вміщуватися в одному стратегічному документі, згруповані за окремими стратегічними напрямками. Як основа для відповідного стратегічного документу може бути запропонована концепція Стратегії розвитку

високотехнологічної індустрії лікарських засобів та медичних виробів в Україні до 2030 року, представлена вченими О. Саліховою та Д. Гончаренко [26]. На нашу думку, сформований у науковій праці концептуальний системний підхід дозволить презентувати стратегічний документ, який визначить усі основні проблеми фармакологічного сектору та ефективні заходи їх вирішення.

Висновки. Реальне стимулювання розвитку виробництва лікарських засобів на території України має стати одним з пріоритетів державної політики а сьогодні та на період повоєнного відновлення. Належне виконання фармацією як соціальної, так і економічної функцій є критично важливим для ліквідації наслідків збройної агресії. Залучення до роботи в Україні великих фармацевтичних корпорацій може стати суттєвим чинником відбудови невеликих українських міст та селищ – виробничі потужності таких корпорацій є містоутворюючими об'єктами. Наприклад, американська корпорація Eli Lilly and Company у Німеччині будує нині не тільки виробництво на 1000 місць, а й транспортну інфраструктуру, сучасні житлові комплекси для працівників, дитячий садок і школу [27].

Відтак, вже зараз можна впроваджувати стимулювання розвитку фармакологічної сфери в Україні першочергово шляхом розробки та прийняття стратегічного комплексного акта. Найпершими ж кроками можуть стати:

- визначення основних засад фармацевтичної діяльності в Україні;
- поширення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСАА) на фармацевтичну продукцію та медичні вироби;
- визначення засад використання добровільних ліцензій у надзвичайних умовах та внесення змін до статті 27¹ Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» щодо принципу Болар (можливість реєстрації аналогів оригінального лікарського засобу під час дії патенту);
- запровадження податкових та інших економічних стимулів для розвитку виробництва лікарських засобів, зокрема стимулювання залучення інвестицій в дослідження. На початковому етапі такі стимули можуть запроваджуватися у рамках законодавства про індустріальні та наукові парки (крім пільг, визначених Податковим кодексом України).

Список літератури:

1. Литвин Н. А., Артеменко О. В. Окремі проблемні питання реформування сфери охорони здоров'я в Україні / Медичне право України: історичні аспекти, новітні тенденції та перспективи розвитку. Збірник статей наукових читань, присвячених пам'яті Гладуна Зіновія Степановича. Упоряд. д.ю.н., проф. І.Я. Сенюта, к.ю.н., доц. Х.Я. Терешко. Львів. Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2022. С. 49. URL: <http://surl.li/xzproes> (дата звернення: 17.10.2024).
2. Дюжев Д. В. Проблема забезпечення прав громадян у сфері охорони здоров'я в умовах воєнного стану. / Медичне право України: історичні аспекти, новітні тенденції та перспективи розвитку. Збірник статей наукових читань, присвячених пам'яті Гладуна Зіновія Степановича. Упоряд. д.ю.н., проф. І.Я. Сенюта, к.ю.н., доц. Х.Я. Терешко. Львів. Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2022. С. 35. URL: <http://surl.li/xzoxfr> (дата звернення: 17.10.2024).
3. Попова І.А., Демченко Н. В., Швед А. Б. Тенденції розвитку фармацевтичного ринку України в умовах воєнного стану. *Бізнес Інформ* 2023. № 4. С. 203-209.
4. India Brand Equity Foundation. Indian Pharmaceutical Industry. URL: <https://www.ibef.org/industry/pharmaceutical-india> (дата звернення: 17.10.2024).
5. European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations. The Pharmaceutical Industry in Figures. URL: <https://www.efpia.eu/media/rm4kzdlx/the-pharmaceutical-industry-in-figures-2023.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).
6. Міністерство охорони здоров'я України. МОЗ обговорив можливості створення «фармбезвізу» для виходу українських ліків на європейський ринок. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-obhovoryv-mozhlyvosti-stvorennia-farmbezvizu-dlia-vykhotu-ukrainskykh-likiv-na-ievropeiskyi-gynok> (дата звернення: 17.10.2024).
7. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення: 17.10.2024).
8. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).
9. Про лікарські засоби: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2469-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (дата звернення: 17.10.2024).
10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Pharmaceutical Strategy for Europe. European

Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0761> (дата звернення: 17.10.2024).

11. Резолюція XX Міжнародної мультидисциплінарної науково-практичної конференції «Медичне та фармацевтичне право України: організація і економіка фармацевтичної справи, технологія, обіг ліків, контроль якості, загальна, судова, доказова та клінічна фармація, фармакотерапія розладів здоров'я». URL: <https://poampl.com/index.php/ampl/preprint/view/7/8> (дата звернення: 17.10.2024).

12. Кашинцева О.Ю. Лібералізація прав інтелектуальної власності в сфері фармації: виклики пандемії. Медичне право та фармацевтичне право: виклики сьогодення : матеріали сателіт. заходу в межах V Харків. міжнар. юрид. форуму, 21 верес. 2021 р. : електрон. наук. вид. / [уклад.: Т. О. Михайліченко, П. П. Нога] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків : Право, 2021. 122 с. URL: <http://surl.li/doydhd> (дата звернення: 17.10.2024).

13. Regulation (EU) 2021/2282 of the European Parliament and of the Council of 15 December 2021 on health technology assessment and amending Directive 2011/24/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2282> (дата звернення: 17.10.2024).

14. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 17.10.2024).

15. OECD: R&D tax incentives database: Highlights from the April 2024 update. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/r-d-tax-incentives/oecd-rd-tax-highlights.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).

16. Investigate Europe. URL: <https://www.investigate-europe.eu/posts/deadly-prices-pharma-firms-stash-profits-in-europes-tax-havens-as-patients-struggle-with-drug-prices> (дата звернення: 17.10.2024).

17. ZES unica del Mezzogiorno, ampliamento dello stabilimento farmaceutico Novartis di Torre Annunziata e realizzazione di un resort in provincia di Taranto. URL: <https://www.governo.it/it/articolo/zes-unica-del-mezzogiorno-firmati-provvedimenti-ampliamento-stabilimento-farmaceutico> (дата звернення: 17.10.2024).

18. Попова І., Карнаух Д. Порівняльна характеристика систем оподаткування. Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. дистанційної конференції (27 кв. 2023 р., м. Харків). Харків: НФаУ, 2023. С. 244-249.

19. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 17.10.2024).

20. Survey of Pharma Clusters. Final Report. URL: <https://pharmaceuticals.gov.in/sites/default/files/Final%20Report-Survey%20of%20Pharma%20Clusters.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).

21. Nationale Pharmastrategie beschlossen. URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/presse/pressemitteilungen/nationale-pharmastrategie-beschlossen-pm-13-12-23> (дата звернення: 17.10.2024).

22. Medizinforschungsgesetz (MFG). URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/service/gesetze-und-verordnungen/detail/medizinforschungsgesetz.html> (дата звернення: 17.10.2024).

23. Plan stratégique des entreprises du médicament. URL: <https://www.leem.org/presse/plan-strategique-des-entreprises-du-medicament> (дата звернення: 17.10.2024).

24. Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та розвитку внутрішнього виробництва високоякісних лікарських засобів для профілактики і лікування особливо небезпечних інфекційних та інших хвороб для забезпечення державних потреб України на 2021–2026 роки. URL: <https://moz.gov.ua/uk/proekt-rozporjadzhennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-koncepcii-derzhavnoi-cilovoi-programi-stvorennja-ta-rozvitku-vnutrishnogo-virobnictva-visokojakisnih-likarskih-zasobiv-dlja-profilaktiki-i-likuvannja-osobливо-nebezpechnih-infekcijnih> (дата звернення: 17.10.2024).

25. Колегія МОЗ обговорила стратегічні напрями розвитку фармацевтичної освіти в Україні. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kolehiia-moz-obhovoryla-stratehichni-napriamy-rozvytku-farmatsevtichnoi-osvity-v-ukraini> (дата звернення: 17.10.2024).

26. Саліхова О. Б., Гончаренко Д. О. Концептуальні засади стратегії розвитку високотехнологічної індустрії лікарських засобів та медичних виробів в Україні до 2030 р. *Бізнес Інформ* № 7, 2020. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-7_0-pages-28_35.pdf (дата звернення: 17.10.2024).

27. Erfreuliches Signal für die Attraktivität des Standorts Deutschland. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/spatenstich-fuer-pharmafabrik-2269076#:~:text=Mit%20der%20Pharmastrategie%20setzt%20die,Pr%C3%BCfung%20vereinfacht%20und%20B%C3%BCrokratie%20abgebaut> (дата звернення: 17.10.2024).

Yanchuk A.O. STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE PHARMACEUTICAL SECTOR AS ONE OF THE KEY ELEMENTS OF ENSURING NATIONAL ECONOMIC INTERESTS IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE

The gaps in the legislative regulation of the pharmaceutical sector that hinder its development in Ukraine have been identified. The article analyses the current state of the pharmaceutical sector in Ukraine, focusing on government strategies and legal regulation changes aimed at developing pharmaceutical production, introducing innovative technologies and ensuring the medicine availability to the population. Ukraine has identified the pharmaceutical sector as one of the priority areas of its development strategy until 2030. In addition, it is planned to reduce the tax and customs burden on pharmaceutical equipment, to support lending to pharmaceutical companies, and further harmonise the national legislation with EU legislation, including the drug registration procedure digitalisation.

The study emphasises the importance of adopting a law on pharmacological activities and amending the Law of Ukraine 'On Medicines'. The proposed amendments include: improving terminology; clarifying the pharmacological care principles; regulating the citizens' rights and obligations in the field of pharmacy. Particular attention is paid to the intellectual property protection, in particular the Bolar principle, which allows for the research and registration of generic drugs before the original drug patent expiry.

The need to introduce economic incentives, such as tax breaks, investment incentives, and the possible introduction of special economic zones for the pharmaceutical sector in the future is emphasised. The article analyses the best foreign practices, in particular the experience of Italy, India and Germany, which may be useful for Ukraine in the context of developing a comprehensive strategic act on sustainable development of the pharmaceutical industry in Ukraine and overcoming current challenges.

On the basis of scientific research and study of the experience of regulating the medicine production in the EU, as well as in the states that are the largest exporters of relevant products, proposals are made to stimulate the pharmacy development in Ukraine and its contribution to the post-war recovery of Ukraine, including the economic one.

Key words: *pharmaceutical sector; pharmaceutical activity, medicines, medical products, production stimulation, economic instruments, economic development.*

Відомості про авторів

Витоптов А.І. – аспірант кафедри публічного управління та землеустрою Класичного приватного університету

Горник В.Г. – доктор державного управління, професор, директор навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Євмешкіна О.Л. – доктор державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Іванченко А.В. – аспірант кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Керекеша О.І. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Клименко О.Ю. – доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології Національної академії наук України

Косаревич Н.Б. – кандидат економічних наук, докторант кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Кудрявський І.В. – докторант ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

Кузьменко Г.О. – доктор філософії в галузі публічного управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

Мельник Р.П. – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри організації заходів цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Наумко М.М. – аспірант кафедри публічного врядування Національного університету «Львівська політехніка»

Огар Н.В. – аспірантка кафедри публічного врядування Національного університету «Львівська політехніка»

Олійник О.М. – доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Запорізького національного університету

Сімак С.В. – доктор державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Тарасенко О.Л. – аспірантка Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Телендій А.А. – кандидат державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування ПрАТ ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”

Харченко О.А. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Янчук А.О. – доктор юридичних наук, професор

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Публічне управління та адміністрування

Том 35 (74) № 5 2024

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@pubadm.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 12,89. Ум. друк. арк. 13,95. Зам. № 1224/883.

Підписано до друку 13.12.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.